

ISSN 2078-1628

*Міністерство освіти і науки України
Східноєвропейський університет
економіки і менеджменту*

***Вісник
Східноєвропейського університету
економіки і менеджменту***

Науковий журнал

***СЕРІЯ:
ЕКОНОМІКА І МЕНЕДЖМЕНТ***

Виходить 2 рази на рік

Заснований у серпні 2007 року

№ 2 (15), 2013

Черкаси 2013

ВІСНИК
Східноєвропейського університету
економіки і менеджменту

Серія: економіка і менеджмент

2 (15), 2013

Науковий журнал

*Журнал визнано ВАК України як фахове видання з економічних наук
(бюлетень ВАК України № 12, 2010 р.)*

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Почесний редактор Аблязов Р. А., д. т. н., професор, заслужений діяч науки і техніки України, академік Інженерної академії України, президент Східноєвропейського університету економіки і менеджменту.

Головний редактор д. е. н. Казарінова Н. Л.

Заступники головного редактора: д. е. н. Козловський В. В.; к. е. н. Дмитрук Б. П.

Редакційна колегія: д. е. н. Войтоловський М. В.; д. е. н. Савченко С. О.; д. е. н. Ус Г. О.; д. е. н. Сергеева Л. Н.; д. е. н. Кисель Р.; д. е. н. Медведєв В. Ф.; д. е. н. Чаплигін В. Г.; к. і. н. Захарова І. В.

Відповідальний секретар Дешевенко Л. П.

Науковий журнал публікує статті з економічних проблем підприємств різних галузей промисловості, національного господарства, менеджменту, маркетингу, підготовлені професорсько-викладацьким складом, науковими співробітниками, аспірантами та здобувачами наукових ступенів вищих навчальних закладів, а також ученими та спеціалістами інших організацій, підприємств, установ.

Призначений для науковців, викладачів, аспірантів і студентів, спеціалістів національного господарства, державних і регіональних органів управління.

- Статті для публікації в науковому журналі відбираються на умовах конкурсу.
- Відповідальність за достовірність фактів, дат, назв, імен, прізвищ, цифрових даних, які наводяться, несуть автори статей.
- Редакція може публікувати статті в порядку обговорення, не поділяючи точки зору авторів.

ЗМІСТ**НОВА ЕКОНОМІКА**

<i>Миронова Л. Г.</i> Модель рейтингового оцінювання цінних паперів за результатами діяльності ПФТС	5
<i>Ус Г. О.</i> Концептуальні основи побудови адаптивних систем управління знаннями ВНЗ.....	12
<i>Дмитрук Б. П.</i> Глобалізація – об’єктивний і безальтернативний процес розвитку цивілізації і основна передумова вирішення проблем світової спільноти.....	22
<i>Кашуба Я. М.</i> Науковий досвід формування стратегії підприємництва на національному рівні	29
<i>Кузьмінюк С. В.</i> Моделювання методів оцінювання ефективності сайту компанії	36
<i>Гриднева Д. В.</i> Особливості відтворювальних процесів сільськогосподарського комплексу України.....	44
<i>Баранцева С. М.</i> Методичний підхід до оцінки ефективності діяльності підприємства з урахуванням соціальної відповідальності	50

ГАЛУЗЕВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ

<i>Бакурова А. В.</i> Статистичний аналіз автотранспортних вантажних перевезень з використанням методу когнітивного моделювання	58
<i>Книщенко Т. М.</i> Моделювання сценаріїв розподілу ресурсів в еколого-соціо-економічній системі за золотим перерізом	68
<i>Демидов О. А.</i> Особливості застосування інструментів управлінського обліку до політики ціноутворення виробничих підприємств	76
<i>Смирнов Є. М.</i> Конкурентний ризик в управлінні конкурентоспроможністю підприємства.....	86
<i>Кавтарадзе В.</i> Моделювання узгодження інтересів при визначенні цілей розвитку фармацевтичної галузі	94
<i>Богач К. С.</i> Визначення засад еколого-економічної політики поводження з відвалами гірської породи вугільних шахт	101
<i>Кондратюк О. І.</i> Особливості визначення еколого-економічної ефективності рекреаційно-туристичного природокористування	110

ФІНАНСИ І КРЕДИТ

<i>Іванилова О. А.</i> Структурний підхід до аналізу поняття «фінансовий інжиніринг»	118
<i>Кучерова Г. Ю.</i> Шляхи розвитку фінансової культури населення	125
<i>Ковтун О. А.</i> Актуальні питання соціально-економічної сутності фінансової діяльності домогосподарств	132
<i>Манжос С. Б.</i> Дослідження проблеми типологізації криз у банку.....	145
<i>Шульга В. І.</i> Інвестування та управління потоками платежів при здійсненні інвестицій у фінансові інструменти з фіксованим доходом.....	155
<i>Височан О. С.</i> Позабалансовий облік на підприємствах туристичного бізнесу	161
<i>Павлів В. В.</i> Ризики в діяльності недержавних пенсійних фондів	171

УНІВЕРСИТЕТСЬКЕ ЖИТТЯ

<i>Ус Г. О.</i> Літній інститут УАРМБО-2013 у Східноєвропейському університеті	181
Про відкриття аспірантури зі спеціальності 08.00.11 – математичні методи, моделі та інформаційні технології в економіці	183

НАШІ ЮВІЛЯРИ

НАШІ АВТОРИ.....

SUMMARY.....

CONTENTS

NEW ECONOMICS

<i>Myronova L.</i> Rating estimation model of securities based on PFTS activity	5
<i>Us G.</i> Conceptual framework of adaptive knowledge control systems formation at universities	12
<i>Dmytruk B.</i> Globalization is the objective and uncontested process of civilization development and the basic premise in solving world community problems	22
<i>Kashuba Ya.</i> Scientific background of entrepreneurship strategy formation at the domestic level	29
<i>Kuzminov Ye.</i> Efficiency estimating method modelling of a company site.....	36
<i>Gridneva D.</i> Renewable processes features of agricultural sector of Ukraine	44
<i>Barantseva S.</i> Methodical approach to business performance evaluation by taking into account social responsibility	50

BRANCH MANAGEMENT

<i>Bakurova A.</i> Statistical analysis of motor freight transportations with the use of cognitive modelling method.....	58
<i>Knyshenko T.</i> The modelling of the resources distribution ways in the ecological socio-economic system based on the golden proportion.....	68
<i>Demydov O.</i> Features of the management accounting tools application to the industrial enterprises pricing policy	76
<i>Smyrnov Ye.</i> Competitive risk in enterprise competitiveness management.....	86
<i>Kavtaradze V.</i> The interest agreement modelling upon the goals determination of pharmaceutical branch development	94
<i>Bogach K.</i> Approaches to coal mines wastes handling according to the principles of environmental and economic policy.....	101
<i>Kondratyuk O.</i> The features of the ecological and economic efficiency of natural resources use in recreation and tourism determination	110

FINANCE AND CREDIT

<i>Ivanylova O.</i> Structured approach to the analysis of the concept «Financial engineering»	118
<i>Kucherova A.</i> Development trends of public financial culture.....	125
<i>Kovtun O.</i> Typical issues of social and economic essence of household financial activity.....	132
<i>Manzhos S.</i> Aspects of banks crises typology study	145
<i>Shulga V.</i> Investment and payment flow management in the process of investing in financial instruments with fixed income	155
<i>Vysochan O.</i> Off-balance accounting in tourist enterprises.....	161
<i>Pavliv V.</i> Non-state pension funds risk	171

UNIVERSITY LIFE

<i>Us G.</i> UAMDBE Summer Institute - 2013 at East European University	181
Post-graduate study opening in speciality 08.00.11 – mathematical methods, models and informational technologies	183

HEROES OF THE DAY	186
--------------------------------	-----

OUR AUTHORS	187
--------------------------	-----

SUMMARIES	189
------------------------	-----

НОВА ЕКОНОМІКА

УДК 330.46

Миронова Л. Г.

МОДЕЛЬ РЕЙТИНГОВОГО ОЦІНЮВАННЯ ЦІННИХ ПАПЕРІВ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ДІЯЛЬНОСТІ ПФТС

У статті обґрунтовано застосування рейтингового оцінювання в діяльності ринку цінних паперів. Запропоновано модель структури інтегрального показника привабливості цінного паперу, на основі значень якого здійснюється рейтингування. Модель апробовано на даних щодо цінних паперів, які представлено на ПФТС, виконано аналіз отриманого рейтингу при різних параметрах згортання індивідуальних показників у інтегральний.

Ключові слова: дохідність, інтегральний показник, ліквідність, ПФТС, ризик, рейтинг, ринок цінних паперів, цінний папір.

ВСТУП

Розвиток фондового ринку України, активізація діяльності на цьому ринку як підприємств та інвестиційних фондів, так і фізичних осіб сприятиме загальному розвитку економічних відносин, підвищенню ефективності економічної діяльності. Прийняття рішень агентами фондового ринку пов'язане з високим ступенем ризику внаслідок обмеженої інформації щодо майбутньої вартості та ліквідності цінних паперів (ЦП). Одним із методів отримання додаткової інформації для прийняття рішень є побудова рейтингів, тому актуальним завданням є побудова економічно і математично обґрунтованих рейтингових моделей.

Проблемам рейтингового управління, зокрема побудові рейтингів моделей, присвячені праці відомих вітчизняних та зарубіжних учених, зокрема В. Вітлінського [1], Ю. Лисенка [2], В. Тимохіна [3], П. Горського [4], А. Карминського [5]. У працях зазначених учених розглядалися питання побудови рейтингів оцінок для економічних систем різного призначення, визначення етапів рейтингового управління підприємствами та методів застосування побудованих рейтингів у прийнятті рішень. Останніми роками виконано багато досліджень, пов'язаних з рейтинговим оцінюванням у фінансовій діяльності. Так, О. Волошиною та О. Гаршиною [6] запропоновано методичний підхід щодо ранжування країн групи Frontier за рівнем ризику за допомогою процедури рейтингування, О. Герасименко [7] проведено рейтингування підприємств-емітентів,

що входять до розрахункової бази індексу ПФТС, шляхом використання рейтингу корпоративного управління. Щодо інших сфер фінансової діяльності, то Г. Беленька [8] розвинула принципи та інструментарій оцінювання рейтингів банків на основі включення до розрахунку результативного рейтингу ключових показників фінансової діяльності банківських установ; Г. Кравчук [9] запропонував рейтингування при оцінюванні конкурентоспроможності страхових компаній; С. Рудак [10] на основі побудови рейтингів інститутів спільного інвестування проаналізував діяльність компаній з управління активами недержавних пенсійних фондів. Не зменшуючи значення здобутків вищеперахованих науковців, необхідно відмітити, що на сьогодні залишається відкритим питання побудови моделі рейтингу цінних паперів на основі обґрунтованого вибору індивідуальних показників та процедури їх згортання в інтегральний показник, що використовується для рейтингування.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою даного дослідження є побудова моделі структури інтегрального показника привабливості цінного паперу на основі збалансованого врахування як показників його дохідності, так і показників ризику та процедури визначення рейтингу ЦП, що представлені на ПФТС.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Найбільш активною та впливовою складовою фондового ринку України є фондова біржа ПФТС, на якій здійснюється обіг різноманітних цінних паперів. Розглянемо, як формується рейтинг акцій, що представлені на ПФТС. По-перше, кожна акція належить до одного з трьох рівнів лістингу – першого, другого та акцій, що допущені до торгів. При цьому до першого рівня належать акції п'яти компаній, до другого – тридцяти восьми. На кінець кожного місяця та на кінець року розраховується рейтинг ЦП [11] окремо для кожного рівня лістингу, який враховує три показники – обсяг угод, кількість угод та спред (різницю між максимальною ціною покупки та мінімальною ціною продажу).

Виникає питання щодо корисності даного рейтингу – не зрозуміло, для яких користувачів ця інформація надається, оскільки в рейтингу не враховуються ні дохідність ЦП, ні ризик недоотримання доходу, фактично цей рейтинг відображує тільки стан ліквідності. Недостатньо обґрунтована і формула розрахунку цього рейтингу, оскільки третій показник включено до неї з найменшою вагою, в той час як він і так набуває неспівставно малих значень по відношенню до інших показників, наприклад, якщо з акцією першого рівня лістингу здійснено 20 угод за місяць, то вона отримує 300 балів за другим

показником, у той час як максимальне значення за третім показником дорівнює 20 балам.

Автором пропонується альтернативна модель побудови рейтингу акцій, що належить до рейтингів другого типу [12], а саме формування впорядкованого переліку кінцевої множини економічних систем, побудованих за зменшенням деякої «якості» цих систем.

Модель, яка пропонується, враховує як дохідність акцій, так і їх ризикованість, що відповідає інтересам інвесторів (рис. 1).

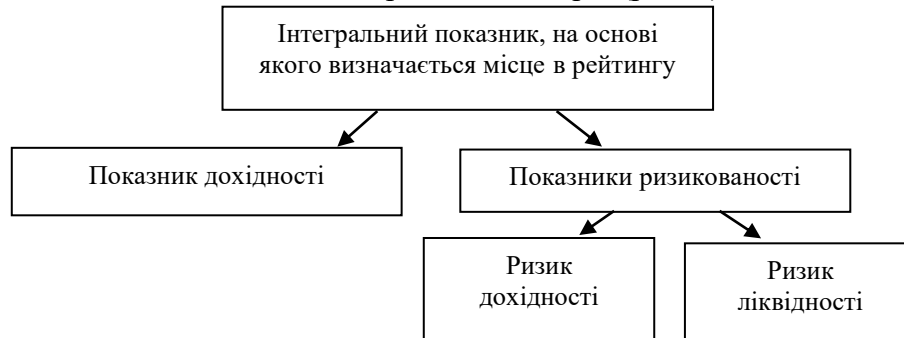

Рис. 1. Структура інтегрального показника, за яким розраховується місце ЦП у рейтингу

Джерело: власна розробка

В якості вихідних даних оцінювання пропонується використовувати щоденні дані за цінами останньої угоди по цінним паперам на торгах ПФТС та кількість торгових днів за рік, в які відбувалось котирування ЦП. За цими цінами розраховані дохідності цінних паперів за формулою

$$m_i = \frac{C_i - C_{i-1}}{C_{i-1}} \quad (1),$$

де m_i – дохідність цінного папера в період часу i ;

C_i – ціна цінного папера в i -й період часу.

Для оцінювання ризику дохідності пропонується використовувати величину VaR, яку параметричним методом при заданому рівні значимості α обчислюють за наступною формулою:

$$VaR_i = s_i (m_i - t(\alpha, n - 1)\sigma_i) \quad (2),$$

де $t(\alpha, n - 1)$ – критичне значення t -статистики (розподілу Стьюдента) з рівнем значимості α та числом ступенів свободи $n - 1$,

σ_i – середньоквадратичне відхилення дохідності m_i у момент часу i ;

s_i – обсяг коштів, на які здійснюється операція з ЦП та які знаходяться під ризиком.

Додатково до VaR необхідно застосовувати показник, що враховує асиметрію розподілу дохідності, а саме CVaR (умовну величину під ризиком) [13]. Показник ризику дохідності є сумою показників VaR та CVaR.

Показник ліквідності цінного паперу розраховується за формулою:

$$L_i = \frac{n_i}{n} \quad (3),$$

де n_i – усього днів, коли здійснювались угоди за i -м цінним папером протягом року;

n – усього днів, коли здійснювались угоди на ПФТС протягом року.

Показник ліквідності набуває значень від 0 до 1; чим ближчим є його значення до 1, тим меншим є ризик ліквідності. Що стосується показників дохідності та ризику дохідності, їх перед застосуванням до побудови інтегрального показника необхідно нормувати.

Оскільки дохідність набуває як додатних, так і від'ємних значень, то нормована дохідність буде розраховуватися за формулою:

$$m_i^{\text{норм}} = \frac{m_i - m^{\text{мін}}}{m^{\text{макс}} - m^{\text{мін}}} \quad (4),$$

де m_i – поточне значення дохідності;

$m^{\text{мін}}$ – мінімальне значення дохідності;

$m^{\text{макс}}$ – максимальне значення дохідності.

З формули (4) видно, що нормована дохідність набуває значень від нуля до одиниці, максимальна дохідність відповідає одиниці.

Показник VaR+CVaR завжди є від'ємною величиною, тому нормований показник розраховується за формулою:

$$(VaR + CVaR)_i^{\text{норм}} = \frac{(VaR + CVaR)_i}{(VaR + CVaR)^{\text{мін}}} \quad (5),$$

де $(VaR + CVaR)^{\text{мін}}$ – мінімальне значення ризику дохідності (або максимальне за абсолютною величиною);

$(VaR + CVaR)_i$ – поточне значення ризику дохідності.

Нормований ризик дохідності набуває значень від 0 до 1, при цьому максимальне значення показника відповідає максимальному ризику, тому для оцінювання привабливості ЦП необхідно застосовувати значення $1 - (VaR + CVaR)_i^{\text{норм}}$.

Після отримання нормованих значень індивідуальних показників привабливості ЦП необхідно вирішити питання щодо процедури їх згортання в інтегральний показник. Автором пропонується використовувати ваги, які обчислюються на основі пропорції золотого

перерізу, оскільки необхідною умовою стійкого еволюційного розвитку складної ринкової соціально-економічної системи є існування пропорцій золотого перерізу в її структурі [14].

Відповідно до пропорції золотого перерізу застосовуються ваги 0,62 та 0,38, при цьому найбільш вагомому показнику відповідає більша вага. За необхідності подальшої декомпозиції знову застосовується ця ж пропорція: так, 0,62 поділяється на 0,38 та 0,24, а 0,38, у свою чергу, на 0,24 та 0,14.

Для інвесторів, які віддають перевагу дохідності, проявляючи схильність до ризику, інтегральний показник розраховуватиметься за формулою:

$$I_i = 0,62m_i^{норм} + 0,24(1 - (VaR + CVaR)_i^{норм}) + 0,14L_i^{норм} \quad (6).$$

Більш консервативні інвестори, які не схильні до ризику, мають змогу використовувати наступну формулу розрахунку:

$$I_i = 0,38m_i^{норм} + 0,24(1 - (VaR + CVaR)_i^{норм}) + 0,38L_i^{норм} \quad (7).$$

Апробацію запропонованої рейтингової моделі було проведено на щоденних даних результатів торгів на ПФТС за акціями 215 підприємств за 2012 рік. При нормуванні показника дохідності виявилось, що необхідно вилучити дані ПАТ «ДЖЕРЕЛО СТРАХУВАННЯ», оскільки вони є «викидом», тобто розрахована дохідність в 10 разів перевищує дохідність другого за дохідністю ЦП. За ризиком дохідності викидами виявилися дані ВіЕйБіБанку та Запоріжсталі; це є зрозумілим, оскільки, наприклад, акції Запоріжсталі котувались всього 12 разів на рік, причому угода продажу була здійснена один раз за рік.

У табл. 1 наведено результати розрахунків за моделлю (6) для 20-ти ЦП, що знаходяться у верхівці рейтингу. За результатами побудови рейтингу на першому місці акції Дніпровського металургійного комбінату ім. Дзержинського, на другому – ПАТ «Банк Фінанси та Кредит». Необхідно відмітити, що в рейтингу ПФТС акції Дніпровського металургійного комбінату ім. Дзержинського посідають 11-те місце серед ЦП, що допущені до обігу, а ПАТ «Банк Фінанси та Кредит» взагалі на 45-му місці. З п'яти акцій котирувального списку 1-го рівня ПФТС у двадцятку рейтингу увійшли: ПАТ «Азовсталь» (8-ме місце), ПАТ «ЦЕНТРЕНЕРГО» (6-те місце), та ПАТ «Алчевський металургійний комбінат» (5-те місце).

Цікавим є галузевий склад перших двадцяти ЦП рейтингу: 6 підприємств або 30 % належать до гірничо-металургійної галузі, 5 або 25 % – банківська та фінансова діяльність, 4 або 20 % – підприємства енергетичної галузі, тільки два підприємства належать до машинобудівної галузі (ПАТ «Дніпровагонмаш» та ПАТ «Дніпровський машинобудівний завод»).

Таблиця 1

Рейтинг ЦП для інвесторів, які схильні до ризику

Код ЦП	Ризик ліквідності	Доходність	Доходність нормована	CVaR	VaR	VaR+CVaR	Ризик доходності нормований	Інтервальний показник
DMKD	0,99	0,0013	0,40	-7759	-13302	-21061	0,98	0,621
FIKR	0,93	0,0000	0,39	-287	-7718	-8005	0,99	0,613
BAVL	0,99	-0,0016	0,39	-2696	-41546	-44242	0,96	0,611
DOEN	0,99	-0,0009	0,39	-2962	-50537	-53499	0,96	0,611
ALMK	0,99	-0,0024	0,39	-2493	-48376	-50869	0,96	0,608
SEEN	0,97	-0,0009	0,39	-2742	-45155	-47897	0,96	0,608
ENMZ	0,99	-0,0019	0,39	-4114	-55499	-59613	0,95	0,608
AZST	0,97	-0,0022	0,39	-3741	-52283	-56023	0,96	0,604
AVDK	0,98	-0,0019	0,39	-3412	-64340	-67752	0,95	0,604
DNEN	0,99	-0,0029	0,38	-5759	-76794	-82553	0,93	0,601
DNVM	0,73	0,0029	0,40	-8009	-107485	-115494	0,91	0,569
ETFUA	0,59	-0,0002	0,39	-899	-10356	-11255	0,99	0,564
BPVD	0,65	-0,0041	0,38	-4164	-47201	-51365	0,96	0,556
EXPN	0,57	0,0006	0,40	-3331	-54311	-57642	0,95	0,553
DNMZ	0,81	0,0262	0,48	-3263	-630407	-633670	0,49	0,528
ECOC	0,14	0,0001	0,39	-407	-10751	-11158	0,99	0,501
DDEU	0,06	0,0011	0,40	-1056	-10526	-11582	0,99	0,492
BNOV	0,05	0,0016	0,40	-1508	-14503	-16011	0,99	0,492
СТЕС	0,02	0,0029	0,40	0	-10328	-10328	0,99	0,491
DMZK	0,04	0,0000	0,39	0	-630407	-630407	0,50	0,369

Джерело: власна розробка

У табл. 2 представлено першу двадцятку рейтингу, що розрахований за моделлю (7). На першому місці рейтингу, як і за моделлю (6), акції Дніпровського металургійного комбінату ім. Дзержинського; крім цих ЦП, ще шість видів акцій представлено в обох рейтингах. Акції котирувального списку 1-го рівня ПФТС також представлені трьома підприємствами. Але замість ПАТ «Азовсталь» до рейтингу увійшли акції ПАТ «МОТОР СІЧ». Відрізняється й галузева структура верхівки рейтингу: так, 8 підприємств або 40 % належать до гірничо-металургійної галузі, збереглася частка підприємств енергетики, але практично немає фінансових установ. Серед чотирьох машинобудівних підприємств, що увійшли до двадцятки, три виготовляють вагони та локомотиви для залізничного транспорту.

Необхідно відмітити, що результати, отримані за моделлю (7), більше корелюють з рейтингом ПФТС, це ще раз підтверджує, що в основі цього рейтингу знаходиться ризик ліквідності.

Таблиця 2

Рейтинг ЦП для інвесторів, які не схильні до ризику

Код ЦП	Ризик ліквідності	Доходність	Доходність нормована	CVaR	VaR	VaR+CVaR	Ризик доходності нормований	Інтегральний показник
DMKD	0,99	0,0013	0,40	-7759	-13302	-21061	0,98	0,764
KVBZ	0,99	-0,0005	0,39	-1942	-31883	-33825	0,97	0,759
MSICH	0,99	0,0002	0,39	-1660	-36320	-37980	0,97	0,759
SGOK	0,99	-0,0005	0,39	-2410	-40673	-43083	0,97	0,757
SHKD	0,99	0,0010	0,40	-2790	-52574	-55364	0,96	0,757
BAVL	0,99	-0,0016	0,39	-2696	-41546	-44242	0,96	0,756
LTPL	1,00	-0,0010	0,39	-3524	-53224	-56748	0,95	0,756
PGOK	0,99	-0,0014	0,39	-3012	-43129	-46141	0,96	0,756
DOEN	0,99	-0,0009	0,39	-2962	-50537	-53499	0,96	0,755
SVGZ	0,99	-0,0022	0,39	-3103	-47403	-50506	0,96	0,754
ALMK	0,99	-0,0024	0,39	-2493	-48376	-50869	0,96	0,754
SHCHZ	0,99	-0,0015	0,39	-4190	-57654	-61844	0,95	0,753
ENMZ	0,99	-0,0019	0,39	-4114	-55499	-59613	0,95	0,753
UNAF	0,99	-0,0044	0,38	-3232	-44228	-47460	0,96	0,752
UTLM	0,99	-0,0038	0,38	-4045	-53490	-57534	0,95	0,751
STIR	0,99	-0,0039	0,38	-3875	-52415	-56290	0,96	0,749
YASK	0,99	-0,0025	0,39	-4754	-62292	-67046	0,95	0,749
DNEN	0,99	-0,0029	0,38	-5759	-76794	-82553	0,93	0,747
CEEN	0,97	-0,0009	0,39	-2742	-45155	-47897	0,96	0,747
ZAEN	0,99	-0,0028	0,38	-6153	-82468	-88621	0,93	0,746

Джерело: власна розробка

Так, з двадцяти перших місць рейтингу за моделлю (7) три займають акції котирувального списку 1-го рівня, а дев'ять – акції котирувального списку 2-го рівня.

ВИСНОВКИ

Запропоновані моделі рейтингового оцінювання цінних паперів дають змогу інвесторам більш обґрунтовано обирати складові портфеля, враховуючи як доходність, так і основні види ризиків. Перевагами моделей є простота і прозорість як вхідних даних, так і процедури розрахунків, використання ваг індивідуальних показників, отриманих не суб'єктивно, а на основі принципів гармонійного менеджменту. В подальшому планується розвиток рейтингових моделей у напрямі переходу від статичного до динамічного рейтингу та врахування рефлексії у поведінці емітентів та акціонерів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Вітлінський В. В. Моделювання рейтингової оцінки вищого навчального закладу / Вітлінський В. В., Оболенська Т. Є., Жигочка Н. В. // Економічна кібернетика. – 2000. – № 3-4. – С. 64–73.
2. Рейтинговое управление экономическими системами / [Богатов О. И., Лысенко Ю. Г., Петренко В. Л., Скобелев В. Г.]. – Донецк : ДонГУ, 1999. – 110 с.
3. Тимохина Я. В. Модель управления мотивацией на промышленном предприятии / Я. В. Тимохина, В. Н. Тимохин // Международный журнал «Економічна кібернетика». – Донецк : ДонГУ, 2008. – № 5–6. – С. 72–77.
4. Горский П. Положение об аналитическом рейтинге рангового типа [Электронный ресурс] / П. Горский. – Режим доступа : www.pavel.gorskiy.ru
5. Карминский А. М. Рейтинги в экономике: методология и практика : монография / Карминский А. М., Пересецкий А. А., Петров А. Е.; под ред. А. М. Карминского. – М. : Финансы и статистика, 2005. – 240 с.
6. Гаршина О. К. Развивающиеся фондовые рынки: сущность и рейтинги / О. К. Гаршина, Е. А. Волошина // Актуальные проблемы экономики. – № 12 (66). – 2006. – С. 22–30.
7. Герасименко О. М. Формування інтегрального показника економічної безпеки торговців цінними паперами / О. М. Герасименко // Науковий журнал «Вісник Черкаського державного технологічного університету». – 2010. – № 1. – С. 18–21.
8. Беленька Г. В. Математичні методи діагностування фінансової стабільності банківського сектору України : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.11 / Г. В. Беленька; ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана». – К., 2011. – 20 с.
9. Кравчук Г. В. Конкурентоспроможність і розвиток страхового ринку України [текст]: монографія / Г. В. Кравчук. – Чернівці : МНТУ ЧШБІП, 2009. – 346 с.
10. Рудак С. М. Активи недержавних пенсійних фондів: оцінка ефективності управління / С. М. Рудак // Україна Бізнес Ревю. – 2010. – № 40–41. – С. 5.
11. Правила складання рейтингів цінних паперів та торговців цінними паперами Фондової біржі ПФТС [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pfts.com/files/file/files/documents/new_rating_rules.pdf.
12. Миронова Л. Г. Класифікація рейтингових моделей та їх застосування в прийнятті управлінських рішень [Електронний ресурс] / Л. Г. Миронова // Ефективна економіка. – 2011. – № 6. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?option=1&iid=583>.
13. Камінський А. Б. Врахування асиметрії при моделюванні фінансових ризиків / А. Б. Камінський // Економічна кібернетика. – 2006. – № 1–2 (37–38). – С. 25–36.
14. Иванус А. И. Код да Винчи в бизнесе, или Гармоничный менеджмент по Фибоначчи / А. И. Иванус. – М. : Комкнига, 2006. – 104 с.

Дата надходження до редакції – 12.08.2013 р.

УДК 330.519.86

Ус Г. О.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ПОБУДОВИ АДАПТИВНИХ СИСТЕМ УПРАВЛІННЯ ЗНАННЯМИ ВНЗ

У статті подано концептуальні основи побудови адаптивних систем управління знаннями вищого навчального закладу. Розглянуто моделі та методи, які представлені до використання при формуванні адаптивних систем управління знаннями ВНЗ.

Ключові слова: система управління знаннями (СУЗ), адаптивні системи, бізнес-процеси, адаптивне управління, адаптивна модель.

ВСТУП

Однією з головних особливостей освіти є відносини агентів (тих, хто навчає, тих, хто навчається, технологічні засоби навчання) з середовищем, що, окрім соціальної складової, охоплює людино-машинну взаємодію у процесах трансферу знань.

Визначення концептуальних засад побудови системи управління знаннями ВНЗ необхідно здійснювати за таких вихідних міркувань.

Знання ВНЗ поділяються на організаційні та на зміст навчання.

Знання, що складають зміст освіти, є одночасно і засобом, і матеріалом формування кваліфікації випускника.

Організаційні знання включають знання персоналу, до якого належать менеджери та навчально-педагогічний склад ВНЗ.

Знання змісту освіти є об'єктом продажу з боку ВНЗ тим, хто навчається (слухачам, студентам). Основу засобів підтримки СУЗ ВНЗ мають складати інформаційні технології з використанням сучасних засобів аналізу – об'єктно-орієнтованого аналізу, що передбачає визначення прецедентів створюваної системи. При моделюванні необхідно враховувати, що система управління знаннями повинна:

- мати у своєму складі засоби вимірювання процесів управління знаннями; забезпечувати різним групам працівників загальну основу для обміну знаннями і співпраці;
- мати засоби інтерпретації креативних і комунікативних знань у прості форми для сприйняття; засоби адаптації до зовнішнього і внутрішнього середовища корпорації,
- мати певну структурну гнучкість, щоб пристосовуватися до індивідуальних особливостей людей.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета статті полягає у розробці концептуальних основ побудови адаптивних систем управління знаннями ВНЗ, визначенні структури бізнес-процесів адаптивної системи управління знаннями та методичного підходу щодо архітектури системи управління знаннями ВНЗ з адаптивним управлінням, сформованого на відповідних методах і моделях.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Існують декілька підходів визначення бізнес-процесів ВНЗ. Ці підходи сформувались останнім часом у зв'язку з поширенням впровадження систем управління якістю надання освітніх послуг [1].

Національні ВНЗ відносять *бізнес-процеси* систем управління якістю до трьох основних груп:

- процеси менеджменту;
- процеси вищої освіти;
- забезпечувальні процеси.

Відповідно до вказаних підходів навчальним закладом повинні виконуватись такі процеси вищої освіти:

- навчально-наукова діяльність;
- навчально-виховний процес;
- навчально-методична діяльність;
- проектування та розробка (щодо навчального процесу);
- наукова діяльність.

Процеси менеджменту та забезпечувальні процеси визначаються як:

- процеси, пов'язані зі споживачами;
- працевлаштування випускників;
- внутрішні аудити (в підрозділах ВНЗ);
- управління персоналом;
- управління інфраструктурою;
- управління виробничим середовищем;
- управління інформаційними ресурсами.

На думку Юдіна О. К., навчальний заклад повинен також реалізувати обов'язкові процеси менеджменту (в рамках систем управління якістю):

- управління документацією;
- управління запасами;
- управління невідповідною продукцією (освітньою послугою);
- коригувальні дії;
- запобіжні дії;
- моніторинг та вимірювання процесів систем управління якістю [2].

З урахуванням впровадження систем управління якістю основним продуктом й послугою освіти у ВНЗ можуть бути:

- «Знання» – це основні послуги навчального закладу, сформовані у результаті реалізації сукупності освітніх процесів за умови надання «освітніх послуг» користувачу або замовнику у відповідності до системи вимог, встановлених Галузевими стандартами вищої освіти з визначеного напрямку;
- «Освітня послуга» – організація та здійснення сукупності освітніх процесів щодо формування знань користувача або замовника у відповідності до системи вимог, встановлених Галузевими стандартами вищої освіти з визначеного напрямку.

Таким чином, «якість освіти» може бути визначена як обов'язкова характеристика надання «освітніх послуг» ВНЗ.

«Якість освіти» або «якість освітньої послуги» – сукупність характеристик об'єкту освітньої діяльності, які стосуються його здатності задовольнити встановлені й передбачені потреби користувача або замовника у відповідності до системи вимог, встановлених Галузевими стандартами вищої освіти з визначеного напрямку.

«Об'єкт освітньої діяльності» – сукупність освітніх процесів і відповідних їм характеристик, що встановлені та проводяться за умови надання освітніх послуг, а також свідомість та психіка користувачів або замовників зазначених процесів.

«Суб'єкт освітньої діяльності» – базовий освітній підрозділ навчального закладу (кафедра у вузькому, а університет в широкому сенсі), що безпосередньо відповідає за організацію та реалізацію сукупності освітніх процесів, а також користувачі або замовники освітніх послуг.

Кафедру як «суб'єкт освітньої діяльності» автори розглядають з двох точок зору:

- кафедра як «юридичний суб'єкт освітньої діяльності» за умов відповідності Закону України «Про вищу освіту»;
- кафедра як колектив викладачів, які безпосередньо беруть участь у конкретизованому освітньому процесі з надання освітньої послуги, тобто кафедра – сукупність викладачів – «фізичних суб'єктів освітньої діяльності».

Таким чином, обов'язково необхідно фіксувати акцент якості надання освітніх послуг на первинних процесах взаємодії суб'єктів освітньої діяльності: викладач (кафедра) – студент (користувачі й замовники).

Спираючись на проведений аналіз, пропонується вимірювання якості знань та освітньої послуги, проводити на основі соціальних і виробничих функцій, соціальних та професійних завдань, отриманих умінь та навичок, встановлених у відповідності до вимог, визначених освітньо-кваліфікаційною характеристикою та освітньо-професійною програмою Державного освітнього стандарту за напрямом.

Кібернетична модель системи управління знаннями (СУЗ) та адаптивні системи. «Класичні» підходи до управління будуються на тому припущенні, що можна отримати нехай складну, але точну аналітично задану форму функціональної залежності вхідних та вихідних сигналів системи управління з наступним уточненням значень вхідних у неї коефіцієнтів. Однак при усьому багатстві напрацьованого математичного інструментарію сферою застосування таких методів управління залишаються порівняно прості об'єкти управління з очевидними властивостями, тобто добре формалізовані об'єкти. На практиці ж типовими є об'єкти управління, що погано формалізуються. Їх властивості апріорі мало відомі або змінюються в процесі функціонування. Через недостатність знань про об'єкт та середовище, в якому він функціонує, отримати точну модель поведінки такого об'єкта неможливо. Однак управління об'єктами такого типу представляє не менший інтерес та є не менш важливим, ніж управління добре формалізованими об'єктами [3].

Останнім часом активно розвивається «некласичний» підхід до теорії управління. Цей підхід пов'язаний із застосуванням алгоритмів та методів інтелектуального управління автономними об'єктами на основі нечіткої логіки, нейронних мереж та генетичних алгоритмів. З цим же підходом пов'язані ситуаційне управління на основі ієрархічних моделей з нечіткими предикатами та моделі і алгоритми прийняття рішень щодо захисту інформації на основі методів штучного інтелекту [4].

У ситуації, коли відомих параметрів об'єкта управління та навколишнього середовища недостатньо для однозначного визначення поведінки об'єкту, управління необхідно здійснювати не за параметрами об'єкту, а за його станом, який більш повно визначає тенденцію його подальшої поведінки. Виникає завдання ідентифікації стану об'єкту управління за його відомими параметрами. Для цього потрібно вміти сформулювати на основі апріорної інформації узагальнені образи – класи станів об'єкту. До такого типу систем належать системи управління знаннями в освіті та підприємстві, до складу яких входить персонал. Працездатність студентів та виконавців змінюється з часом, залежить від втоми, типу особистості, мотивації, а у сфері обробки та використання знань – від ефективності їх сприйняття. Для управління складовими систем управління знаннями необхідні дані про стан агентів-людей, які працюють з систем управління знаннями, та засоби використання даних про цей стан для адаптивного управління функціонуванням системи управління знаннями.

Мета реалізації завдання управління – виявлення способу зміни в часі вхідних параметрів, при якому вихідні параметри забезпечували б поставлені цілі управління.

Поняття адаптивного управління. В теорії управління адаптивність пов'язана з основними типами керуючих систем [4]. При моделюванні процесів управління зазвичай розглядають три типи управління:

- відкрите, або розімкнуте;
- замкнене, або управління зі зворотним зв'язком;
- адаптивне.

Перший тип – розімкнуте управління, коли передбачається наявність мети, що визначає дії для досягнення цієї мети. Структура розімкнутого управління (рис. 1) проста. Відсутність зворотного зв'язку спрощує управління. При відхиленні результату від запланованого проводиться аналіз, який пояснює причини відхилення, але не ставить завдання змінити що-небудь в управлінні.

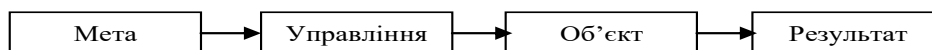

Рис 1. Структура розімкнутого управління

Джерело: власна розробка

Другий тип – замкнуте управління (управління зі зворотним зв'язком), при якому (рис. 2) передбачається можливість змінювати управління в залежності від його впливу на кінцевий результат. Ця методика управління розрахована в основному на малі проміжки часу. Якщо ж результат впливу фактора проявляється через досить великий проміжок часу, виникають значні труднощі.

Третій тип – адаптивне управління – відрізняється від замкнутого наявністю моделі керованого об'єкта (рис. 3), в якій аналізуються можливі наслідки управління (прогноз). Адекватна реакція можлива лише при побудові максимально точної моделі об'єкта, що відображає середовище функціонування та сам об'єкт управління.

З терміном «адаптація» пов'язані поняття адаптивного управління, адаптивної системи та адаптивної моделі.

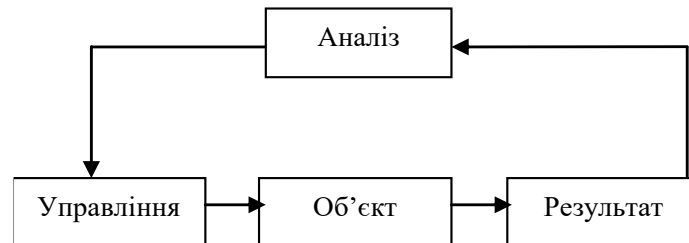

Рис 2. Структура замкнутого управління

Джерело: власна розробка

Адаптація – це процес зміни параметрів та структури системи, а можливо, і керуючих впливів на основі поточної інформації з метою досягнення певного, зазвичай оптимального, стану системи при початковій невизначеності в умовах роботи, що змінюються [5].

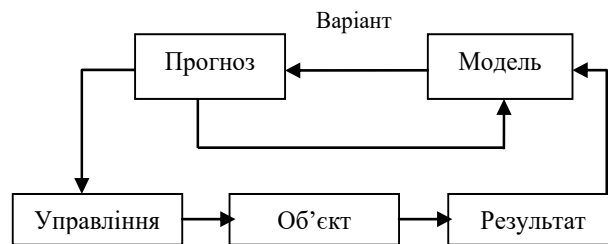

Рис 3. Структура адаптивного управління

Джерело: власна розробка

Адаптивною вважають систему, яка може пристосовуватися до змін внутрішніх та зовнішніх умов [6]. Адаптивна система зберігає працездатність при непередбачених змінах властивостей керованого об'єкта, цілей управління або навколишнього середовища шляхом зміни алгоритму свого функціонування, програми поведінки або пошуку оптимальних станів.

Поняття управління з адаптацією (адаптивне управління) – це управління в системі з неповною апріорною інформацією про

керований процес, який змінюється в міру накопичення інформації та застосовується з метою поліпшення якості роботи системи.

Адаптивною моделлю системи управління об'єктом вважають таку модель, у якій в результаті зміни характеристики внутрішніх та зовнішніх властивостей об'єкта відбувається відповідна зміна структури і параметрів регулятора управління з метою забезпечення стабільності функціонування об'єкта.

Управління погано формалізованими об'єктами. У ситуації, коли відомих параметрів об'єкту управління та навколишнього середовища недостатньо для повного та однозначного визначення його поведінки, не можна приймати рішення про керуючий вплив на об'єкт, знаючи тільки його вхідні параметри. Управління повинно здійснюватися не за його параметрами, а за його станами. Якщо вдається сформувані на основі апріорної інформації узагальнені, або агреговані образи – класи станів об'єкту управління з відомою реакцією об'єкта кожного класу, то керуючий вплив можна розглядати як відображення об'єкту управління з класу в клас (в тому числі – у вихідний клас).

Таким чином, керуючий вплив визначається як вплив на об'єкт з метою досягнення оптимальної або близької до неї поведінки. При такому підході поведінка об'єкту управління, як при наявності керуючого впливу, так і без нього, є дискретним процесом, кожен крок якого, в загальному випадку, – це перехід об'єкта з одного класу станів у інший.

Висновок, заснований на прецедентах. Висновок на основі прецедентів – це метод прийняття рішень, у якому використовуються знання про попередні ситуації або випадки (прецеденти). При розгляді нової проблеми (поточного випадку) відшукують схожий прецедент в якості аналога, адаптувавши його до поточного випадку, замість того, щоб шукати вирішення кожного разу спочатку. Після того, як поточний випадок буде оброблений, він вноситься в базу прецедентів разом зі своїм рішенням щодо його можливого подальшого використання.

Прецедент – це опис проблеми або ситуації в сукупності з детальним зазначенням дій, що проводяться в даній ситуації або для вирішення даної проблеми.

Згідно [7], прецедент включає:

- опис проблеми;
- вирішення цієї проблеми;
- результат (обґрунтованість) застосування рішення;

Метод управління на основі прецедентів можна представити як основу реалізації адаптивних регуляторів економічних процесів (рис. 4).

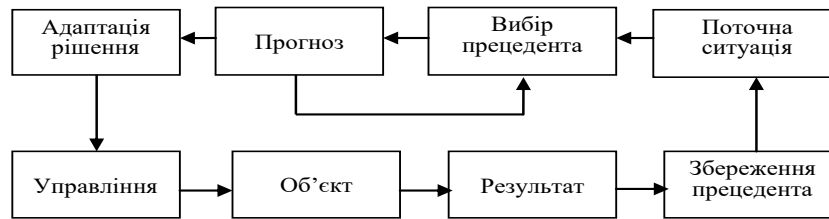

Рис. 4. Схема адаптивного управління за прецедентами

Джерело: власна розробка

Моделі менеджменту освітою, розглянуті вище, представляють управління університетом як кілька сфер, що потребують різних засобів управління. Основними видами діяльності університету вважаються навчальна, науково-дослідна, методична, організаційна, виховна. Вищий навчальний заклад є системою, що носить ергономічний характер, елементами якої є «як колективи співробітників, так і технічні системи» [8]. Вища освіта вимагає постійного оновлення дисциплін, що викладаються, та їх відповідності сучасному рівню науки; також на досвіді впровадження існуючих знань у виробництво можна стверджувати, що університетські структурні підрозділи мають справу з трьома основними процесами: освітнім, науковим, організаційним. Традиційне застосування адаптивних підходів у освіті полягає в управлінні організаційної діяльності «...викладача при формуванні індивідуальної траєкторії навчання студента» [9]. Інше дослідження [10] демонструє більш абстрактний підхід до адаптивних систем управління соціально-економічними об'єктами і полягає у наступному.

Адаптивною моделлю системи управління об'єктом вважається модель, у якій в результаті зміни характеристики внутрішніх і зовнішніх властивостей об'єкта відбувається відповідна зміна структури і параметрів регулятора управління з метою забезпечення стабільності функціонування об'єкта.

Ефективність управління реальними об'єктами, як показує практика, зазвичай має пряму залежність від ступеня використання адаптивного механізму в процесі управління незалежно від природи керованого об'єкта. Адаптацію в широкому сенсі розуміють як пристосування системи до зміни умов. Конкретизація визначення адаптації пов'язана з цілями дослідження і конструювання. Адаптація в кібернетиці – це накопичення і використання інформації для досягнення оптимального в деякому сенсі стану або поведінки системи при початковій невизначеності в мінливих зовнішніх умовах. Адаптивною вважають систему, яка може пристосовуватися до змін внутрішніх та зовнішніх умов. Поряд з поняттям адаптивної системи існує поняття управління з адаптацією (адаптивне управління), тобто управління в системі з неповною апріорною інформацією про керований процес, яке змінюється в міру накопичення інформації і застосовується з метою

поліпшення якості роботи системи. Таке значення терміну «адаптація» склалося в теорії управління технічними об'єктами [11].

Таким чином адаптивне управління можливе, коли система управління має наступний перелік складових:

- визначені екзогенні змінні, тобто такі, що їх блоки управління можуть змінювати для реалізації адаптивних впливів;
- модель бажаного стану системи (що досягається адаптацією);
- механізми моніторингу, що забезпечують діагностику поточного стану значень екзогенних змін;
- адаптивний механізм, блоки системи;
- організаційну структуру, що реалізує менеджмент системою.

Методи адаптації. Аналіз існуючих способів адаптації до потреб чи переваг користувача можна звести до трьох типів:

а) користувач самостійно «вручну» може впливати на характеристики представлення даних;

б) експерт, модератор або тьютор визначає переваги користувача щодо сприйняття інформації та виконує узгодження вигляду, форми, темпу подання даних користувачеві відповідно до його переваг. Визначення таких особистісних переваг може здійснюватись з використанням інформаційної технології тестування користувача;

в) автоматично фіксуються типи пошукових запитів для прискорення роботи користувача в наступних сеансах. Приклад такого підходу можна бачити на відеохостінгу «YouTube». Останніми роками відбулися зміни у відношенні до проектування програмних систем. Основна увага перемістилася з працездатності програм, де головним критерієм служили функціональність і продуктивність, на зручність людино-машинної взаємодії, тобто призначений для користувача інтерфейс.

Збільшення ефективності взаємодії користувача і комп'ютера фокусується на представленні інформації. Одна із стратегій представлення даних – адаптивна, полягає в співставленні інтерактивної поведінки системи з індивідуальними потребами користувачів, тобто в адаптуванні інтерфейсу. Критерієм адаптації при цьому служить модель користувача – опис його основних соціо-демографічних, психофізіологічних та професійних характеристик.

На рис. 5 подана концептуальна модель системи управління ВНЗ з адаптивним управлінням. Представлена підсистема управління знаннями (бізнес-процесами) усієї системи керування знаннями навчального процесу та забезпечувальних функцій (методична діяльність, наукова робота, власне навчання та ін.).

Адаптивні механізми теж відносяться до підсистеми управління; вони мають функціонувати на основі моделей внутрішнього та зовнішнього середовища (студенти, вимоги, тьютори, персонал та ін. на рисунку відсутні, їх потрібно мати на увазі). До цих моделей

належать також моделі представлення знань на носіях та людей – учасників СУЗ.

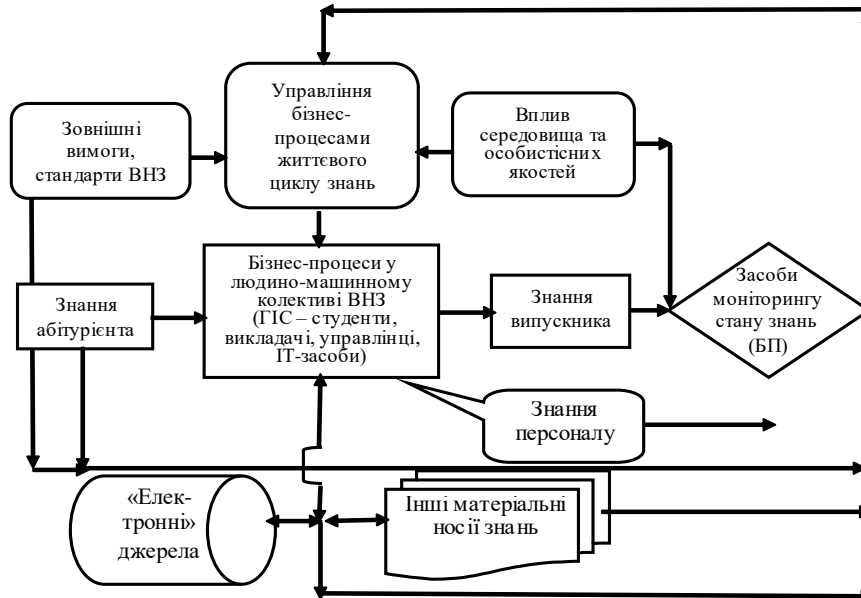

Рис. 5. Модель системи управління знаннями ВНЗ з адаптивним управлінням

Джерело: власна розробка

ВИСНОВКИ

У статті розглянуто складові процесів формування знань у рамках менеджменту освітою. Показано, що адаптивні механізми в управлінні знаннями забезпечують керуючі впливи для досягнення деякого бажаного стану системи. Наведено типи адаптації для пошукових систем, де адаптація до пошукових профілів може виконуватись як автоматично, так і у ручному режимі. Концептуальна модель системи управління ВНЗ з адаптивним управлінням є системою управління із зворотним зв'язком, з іншого боку, відповідає системі управління якістю, а саме план – виконання – контроль – удосконалення. Предметом діяльності є знання студента від вступу до випуску. Для забезпечення цієї діяльності потрібні бізнес-процеси управління знаннями тьюторів та джерелами на електронних і інших носіях. У контурі управління потрібні засоби контролю поточного стану знань студентів та інших складових корпоративних знань, а також механізми впливу для коригувальних дій.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Соболев С. С. Концепция, модель и критерии эффективности внутривузовской системы управления качеством высшего профессионального образования / С. С. Соболев, С. А. Степанов // Университетское управление. – 2004. – № 2 (30). – С. 102–110.
2. Юдін О. К. Методологічний підхід впровадження системи менеджменту якості з урахуванням інформатизації освітніх процесів [Електронний ресурс] / О. К. Юдін, О. В. Матвійчук-Юдіна. — Режим доступу :

<http://itiss.info/publishing/experts-articles/48-yudin>. – Назва з екрану. 3. Карпов Л. Е. Адаптивное управление по прецедентам, основанное на классификации состояний управляемых объектов [Электронный ресурс] / Л. Е. Карпов, В. Н. Юдин. – Режим доступа : <http://citforum.univ.kiev.ua/consulting/VI/karpov/#13>. – Название с экрана. 4. Карпов Л. Е. Методы добычи данных при построении локальной метрики в системах вывода по прецедентам / Л. Е. Карпов, В. Н. Юдин. – М. : ИСП РАН. – Препринт № 18. – 2006. 5. Жданов А. А. Метод автономного адаптивного управления / А. А. Жданов // Известия Академии наук. Теория и системы управления. – 1999. – № 5. – С. 127–134. 6. Скурихин В. И. Адаптивные системы управления машиностроительным производством / В. И. Скурихин, В. А. Забродский, Ю. В. Копейченко. – М. : Машиностроение, 1989. – 208 с. 7. A Review of Industrial Case-Based Reasoning Tools / Klaus-Dieter Althof, Eric Auriol, Ralph Barlette, Michel Manago. – AI Intelligence, 1995. 8. Зуев М. В. Качество высшего образования в контексте общей теории систем / М. В. Зуев // Автоматизация и управление в машиностроении. – 2001. – № 17. – С. 45. 9. Череп А. В. Особливості планування бізнес-процесів у вищих навчальних закладах / А. В. Череп, О. А. Лисенко // Інноваційна економіка. – 2010. – № 4. – С. 31–35. 10. Азовцева И. К. Адаптивный механизм как основополагающий элемент концепции управления экономико-социальными системами [Электронный ресурс] / И. К. Азовцева. – Режим доступа : http://www.i-u.ru/biblio/archive/azovceva_adaptation_mechanizm/. – Название с экрана. 11. Фомин В. Н. Адаптивное управление динамическими объектами / Фомин В. Н., Фрадков А. Л., Якубович В. А. – М. : Наука, 1981. – 256 с.

Дата надходження до редакції – 16.08.2013 р.

УДК 316.42

Дмитрук Б. П.¹

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ – ОБ’ЄКТИВНИЙ І БЕЗАЛЬТЕРНАТИВНИЙ ПРОЦЕС РОЗВИТКУ ЦИВІЛІЗАЦІЇ І ОСНОВНА ПЕРЕДУМОВА ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ СВІТОВОЇ СПІЛЬНОТИ

У статті висвітлені теоретико-методологічні основи процесу глобалізації як основної передумови вирішення основних проблем населення планети. Проаналізовані особливості і тенденції процесу глобалізації економік країн світу та причини, що обумовлюють перехід до нової ери – ери глобалізації розвитку. Обґрунтовані умови глобалізації як об’єктивного і безальтернативного процесу розвитку світової спільноти.

Ключові слова: глобалізація, процес глобалізації, умови глобалізації, глобальна відповідальність, українські проблеми в глобальному контексті, монополізація ринків.

ВСТУП

Поняття феномену глобалізації виникло ще понад 70 років тому, коли всесвітньо відомий вчений В. І. Вернадський, обґрунтовуючи

¹ Рецензент – Мігус І. П., д. е. н., професор

своє вчення стосовно ноосфери як стану сфери життя і розвитку, що формується інтегрованим в одне ціле людством, висунув три умови для її створення [1]:

- 1) людство має стати єдиним в своєму економічному та інформаційному відношенні;
- 2) воно повинно прийти до повної рівності рас, народів незалежно від кольору шкіри;
- 3) ноосфера може бути створена тільки в умовах загального миру на землі.

Відомий російський економіст-міжнародник В. Кузнецов словом «глобалізація» позначив злиття ринків окремих товарів, що виробляються великими багатонаціональними корпораціями. З часом головним пропагандистом цього терміну став консультант Гарвардської школи бізнесу японець К. Ома, який опублікував у 1990 році книгу «Мир без границь» [2].

Професор О. Г. Білорус підкреслює, що вперше зіткнувся з терміном «глобалізація» в 1974 р. під час наукового стажування в Гарвардському університеті, коли у світі дійшли висновку, що більшість країн буде свою економіку на принципах традиційної ринкової системи. Виникло розуміння того, що глобалізація може привести до всесвітньої монополізації ринків [3].

Німецький філософ К. Лаперс ще у 1948 р. вказував: «Благодаря техническим возможностям современных средств сообщения наша планета стала единой целостностью, полностью доступной человеку... Мир замкнулся. Земной шар стал единым... Все существенные проблемы стали мировыми проблемами, ситуация – ситуацией всего человечества» [4].

За останні тридцять років проблеми глобалізації, глобалізму, антиглобалізму, альтерглобалізму щоденно обговорюються на шпальтах газет, журналів, у монографіях, політиками, політологами, істориками, економістами, спеціалістами з народонаселення й цивілізації, соціології, інформатики, простими громадянами на різних мовах в більшості країн світу, як в країнах «золотого мільярда», так і в країнах, що розвиваються. І це не дань моді, це реальний процес сьогодення й подій, які визначають розвиток людства в майбутньому.

Наскільки велика увага приділяється цим поняттям у дослідженнях свідчать ті факти, що, наприклад, в інтернет-системі Google станом на 22.09.2010 р. є матеріали, в назвах яких використані терміни: глобалізація – 17,4 млн на англійській, 836 тис. – на російській і 234 тис. – на українській мовах; глобалізм відповідно – 77,3; 44,1 і 54,7 тис. разів, а глобалістика – 26,5 тис. на російській і 157 тис. на українській мові [5].

Феномену глобалізації нині приділяють значну увагу багато дослідників, оскільки «На зламі ХХ–ХХІ століть світове співтовариство переходить до нової ери – ери глобалізації розвитку», а

«світовий досвід другої половини ХХ ст. показує, що ніякі специфічні умови, особливості національного розвитку, кризові стани і внутрішні трансформації не можуть ані відмінити, ані відкласти невідому дію об'єктивних законів глобалізації розвитку» [3].

Сьогодні не лише спеціалісти-глобалісти цікавляться цією проблемою, але й широкий загал простих людей задають собі та іншим питання: куди рухається суспільство? Чому рухається? Що чекає нас у майбутньому?

Проблеми глобалізації досліджуються в працях багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців. Серед основних слід відзначити дослідження вітчизняних науковців Білоруса О. Г., Вернадського В. І., Власова В. І., Пахомова Ю.; російських дослідників Кузнецова В., Лося В. А.; зарубіжних дослідників Ясперса К., Макбрайда У., Ризмар Л. та ін.

Проте проблема глобалізації наскільки актуальна і динамічна, що потребує постійного дослідження.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою дослідження є виявлення теоретико-методологічних та прикладних засад основних передумов вирішення зростаючих проблем, що виникають перед населенням планети; аналіз тенденції світових процесів економік країн світу та причин, що визначатимуть розвиток людства в майбутньому; обґрунтування умов глобалізації як об'єктивного і безальтернативного процесу розвитку світової спільноти.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

На думку В. Власова, невелика група вчених переконана, що глобалізації як такої просто не існує [5].

Інша невелика група дослідників вважає, що глобалізація – це незрозуміле явище як таке. Наприклад, за визначенням західного фахівця з глобалістики У. Макбрайда, «Глобализация – слово со многими значениями, которое было очень трудно определить» [6].

Сучасній глобалізації притаманні наступні риси.

1. Реальне створення відносно цілісної світової соціально-економічної системи.
2. Збереження інституту національних держав у поєднанні з розумінням планетарних (глобальних) відносин.
3. Скорочення регулюючих функцій національних держав.
4. Зміна традиційної конфігурації центру впливу ХХ століття.
5. Зростання гостроти соціально-економічних протиріч.
6. Великі актуальні і потенціальні можливості науково-технічного прогресу.
7. «Інтенсифікація процесів – уніфікація соціально культурних чинників та явищ в поєднанні з небаченим в історії цивілізації

намагання до збереження та зміцнення національної ідентифікації в усіх її проявах» [7].

На думку В. Власова, «Глобалізація – це безперервна, безмежна інтеграція ринків, національних держав і технологій, яка сприяє руху індивідуумів, корпорацій і національних держав до світового співтовариства і зворотній його рух до індивідуумів, корпорацій і до націй-держав. Кінцевою метою цього процесу є вільна ринкова економіка – чим більш ризикованими будуть ринкові сили, тим більш ефективною і процвітаючою буде економіка» [5].

На переконання академіка НАНУ Ю. М. Пахомова, «Глобалізація – це найбільш яскравий прояв прогресу, що несе невичерпні економічні і соціальні новації. Новації ці багато в чому є підбадьорюючими, причому не тільки за критерієм достатку невідомих раніше благ і послуг, а і з огляду на усе більш видимі риси нової подоби людства» [8].

Процес зближення країн світу відбувається незалежно від дискусій політиків і представників різних політичних поглядів. Якщо виходити із перспектив, пов'язаних з кризами XIX–XX століть і формування нового світу, що орієнтується на контроль над ресурсами, розвиток яких, у свою чергу, орієнтується на нові інтеграційні формули, то, на думку директора Національного інституту стратегічних досліджень А. Єрмолаєва, континентальна інтеграція є трендом, якому ніхто не може перешкодити. Інша справа, якщо економічні і політичні утворення – об'єднання, які ми маємо в даний час, з їх статутами, амбіціями, їх внутрішнім лідерством здатні вести такий діалог. А. Єрмолаєв звертає увагу на те, що навіть Євросоюз, який вважається монополістом, теж переживає не кращі часи. Він не виключає того, що останній змушений буде самореформуватися [9].

Процес глобалізації змушує переглянути і ставлення суспільства до антиглобалістів, які багато чого вже досягли – вони змусили світ задуматись, чому, не дивлячись на швидкий розвиток технологій, значна частина планети залишається економічно нерозвиненою і бідною.

Серед сучасних політологів поширена думка, що світова співдружність визначається формулою «20» і «80». Це означає, що 20 % людства належить до розвинених суспільств, інші 80 %, або майже 5 млрд людей, виключені з процесу. Те ж підтверджує статистика ООН: 86 % суспільного обсягу споживання приходить зараз на 1/5 населення Землі, на інші – 4/5 – 14 %. Збігнев Бжезінський з цього приводу відмічає, що в 60-х роках розрив між багатими в порівнянні з бідними був у 30 разів, а в 90-х – в 150 [10].

Генеральний секретар ООН Кофі Аннан у свій час, виступаючи на Економічному форумі в Нью-Йорку, заявляв, що питання розвитку світової економіки більше не можуть обговорюватись лише між

багатими і потужними країнами та корпораціями. Точка зору бідніших країн світу і країн, що розвиваються, також повинна враховуватись [10].

У світі, що постійно глобалізується, рівень життя населення багатих держав пов'язаний із стабільністю бідних. ООН ставить перед собою амбітне завдання: удвічі скоротити кількість бідних на планеті через 12 років. Для цього багаті країни повинні подвоїти суму щорічних відрахувань коштів, що виділяються на допомогу біднішим економікам. Але бідні країни потребують не лише виділення коштів, не співчуття, а заміни нової планетарної політики, оскільки світ потребує нових структурних змін. Необхідно інтегрувати бідніші економіки в світове співтовариство. Але для цього багаті країни повинні зняти торгові бар'єри, ними ж побудовані.

Організація Об'єднаних Націй сьогодні працює над вирішенням актуальних проблем глобального рівня: підвищення добробуту населення та якості освіти, охорони здоров'я, боротьби з ВІЛ/СНІДом і туберкульозом, екологічної безпеки та гендерного рівня. Ці проблеми є дуже актуальними і для України.

На планетарному засіданні Генеральної Асамблеї ООН високого рівня, присвяченому прогресу в досягненні Цілей розвитку, Президент України В. Янукович зазначив: «Солідарність держав, взаємна підтримка та відповідальність – ключ до забезпечення добробуту як кожної країни, так і світу в цілому» [11].

Він підтвердив волю політичного керівництва України у досягненні Цілей розвитку тисячоліття і нашу готовність до найширшого міжнародного співробітництва під егідою ООН.

Сьогодні економіка більшості країн світу і, зокрема, ЄС знаходиться в стані стагнації, а виробники США шукають нові ринки збуту в Європі. І якраз у цей час в Європі і США практично одночасно оголосили про глобальний економічний проект, який, за словами посла США в ЄС Бойдена Грея, можна порівняти із створенням «європейського НАТО» [12]. У рекордні терміни – до кінця 2014 р. – проект має бути реалізованим у вигляді трансатлантичної зони вільної торгівлі – Transatlantic Free Trade Area (TAFTA).

Трансатлантичний договір торкнеться всіх ключових галузей, але буде орієнтованим на сфери, які дадуть економікам США і Європи максимальну синергію в стимулюванні економічного зростання і розвитку інновацій. Реалізовувати його будуть країни, на частку яких сьогодні приходить половина глобальної економіки, а також третина обсягів світової торгівлі (в реальних цифрах, за даними на 2011 р., це 4,5 трлн дол.) [12].

Така поспішність, з якою Європа і США намагаються досягти домовленості по зоні вільної торгівлі, в значній мірі пояснюється тим, що коли цей альянс не буде створено до 2014 р., він вже не зможе

перехопити ініціативу в Китаю і його партнерів з БРІК по визначенню глобальних правил гри.

З метою покращення стану економіки країни, яка споживає величезну кількість ресурсів, Китай активізує свою діяльність на африканському континенті.

У березні 2013 р. в Китаї були обрані нові лідери країни. А вже у квітні голова Китайської Народної Республіки Сі Цзіньпін окреслив нове, глобальне бачення країни.

У квітні він відвідав з державним візитом Росію, три африканські країни – багаті на сировинні ресурси, взяв участь у саміті країн БРІК у Південно-Африканській Республіці.

Китай розглядає Африку як полігон, де будуть обкатуватися зовнішньоекономічні стратегії, в тому числі і глобальні. На думку Сі Дзіньпіна, у Китаю і Африки багато спільних інтересів.

У 2012 р. товарообіг між Китаєм та Африкою досяг 200 млрд дол. і зріс за 10 років у десять разів. Сі Дзіньпін пообіцяв до 2015 р. для африканських країн, що підтримують з Китаєм дипломатичні відносини, на 97 % товарів знизити ставки ввізного мита до нульового рівня [13]. Він також пообіцяв їм ще 20 млрд дол. кредитів до тих 15 млрд дол., що надані раніше у вигляді прямих інвестицій.

Сі Цзіньпін закликав африканських лідерів до більш тісної інтеграції в рамках Африканського союзу, яка, на його думку, дозволить протистояти викликам сучасності. «Китайська мрія», на його переконання, співпадає з «африканською мрією» – «відродженням через об'єднання і розвиток».

Китай підтримуватиме зусилля африканських країн до пошуку власної моделі розвитку. Він також нагадав про «глобальну мрію», націлену на забезпечення «тривалого миру і загального процвітання» [13].

Реалізація «китайської мрії» буде залежати від сприйняття або несприйняття її рештою країн світу і від того, чи підтримує китайський народ своїх лідерів у здійсненні цих намірів.

Перегляд цінностей підштовхнув керівництво Китаю створити соціальну модель ринкової економіки, де державі належить основна роль, а ринку – другорядна.

Сьогодні ВВП Китаю становить 7 трлн дол. (у 22 рази більше, ніж в 1978 р.), а в розрахунку на душу населення – 5300 дол. (що в 16 разів перевищує показники 40-річної давності). Навіть на піку світової фінансової кризи зростання ВВП Китаю становило 9,2 %. Зараз країна не лише здатна прогодувати себе, але і входить до числа головних експортерів сільськогосподарських товарів, зокрема зерна, м'яса і горіхів (в останні десять років рівень експорту щорічно зростав на 21,6 % і в порівнянні з 2002 р. збільшився на 490 %) [14].

Китаю вдалося створити ряд успішних корпорацій, які увійшли до списку Fortune Global 500, впровадити механізм, за якого

ціноутворення відбувається на основі ринкових факторів, і відкрити свої фінансові ринки для світового співтовариства, не відмовляючись при цьому від елементів планової економіки.

Китай беззмінно віддає перевагу урегулюванню питань економічної модернізації, покращенню добробуту населення і забезпеченню соціальної стабільності, просуваючи політичну реформу у відповідності з реальним станом справ.

У найближчому майбутньому одним із пріоритетних завдань країни стане побудова середньозаможного суспільства. За 9 років Китай має намір подвоїти дохід на душу населення і в два рази збільшити ВВП.

Китай успішно розвиває високі технології. Він має намір перетворитися у «світову лабораторію» з мінімальною залежністю від іноземних технологій: намічено до 2020 р. зменшити цю залежність з 80 до 30 %. На світовій арені Китай намагається стати експортером не товарів і сировини, а передових технологій та інноваційних ідей, які він готовий розробляти самостійно [14].

Для Росії ідея створення глобального економічного проекту несе загрозу планам «європейської інтеграції» і робить менш привабливими Євразійський і Митний союзи. Крім того, ТАФТА може поховати проект «Великої Європи» зі створення зони вільної торгівлі «від Лісабона до Владивостока». Але Європа вже зробила свій вибір на користь Сполучених Штатів, а не Росії.

Глобалізація – процес об'єктивний. Він вимагає переосмислення і перевиховання суспільства і сприйняття проблем України в глобальному контексті.

ВИСНОВКИ

1. З точки зору розвитку суспільства під глобалізацією слід розуміти новий етап, нову складну систему явищ і відносин світового розвитку, що характеризується різким поглибленням взаємозалежності народів і держав, який поширюється на економічну, політичну і духовну сферу життя населення планети. Разом з тим цьому процесу притаманні певні протиріччя.
2. Глобалізація – процес об'єктивний. Він байдужий і до тих, кому він вигідний, і до тих, у кого віднімає останню надію. Але якщо світові лідери не зможуть створити таких умов, щоб плодами глобалізації могли скористатися всі, ними не зможе скористатися ніхто.
3. Процес глобалізації тісно пов'язаний з діяльністю найбільшої глобальної установи – ООН, роль і оцінка змін глобальних показників щодо розвитку суспільства планети постійно зростатиме.
4. Глобальна відповідальність передбачає глобальне переосмислення і відповідне перевиховання, і від цього ніхто не може бути відгородженим. Глобальна відповідальність менеджменту України

полягає якраз в тому, щоб він сприймав українські проблеми в глобальному контексті.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера / В. И. Вернадский. – М. : Наука, 1989. – 261 с.
2. Кузнецов В. Что такое глобализация? / В. Кузнецов // МЭиМО. – 1998. – № 2. – С. 12–21.
3. Глобалізація і безпека розвитку : монографія / [О. Г. Білорус та ін.]; кер. авт. кол. і наук. ред. О. Г. Білорус. – К. : КНЕУ, 2001. – С. 12.
4. Ясперс К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс. – К. : [пер. с англ.]. – М. [б. и.], 1991. – С. 141.
5. Глобалізація і глобалістика: історія, теорія, практика, персоналії [Текст] : [у 3 т.] / В. І. Власов. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2011. – С. 7.
6. Макбрайд У. Глобализация и международный диалог / У. Макбрайд // Вопросы философии. – 2003. – № 1. – С. 80.
7. Лось В. А. Глобализация и переход к устойчивому развитию : [моногр.] / Лось В. А., Урсул А. Д., Демидов Ф. Д. – М. : Изд-во РАГС, 2009. – С. 37.
8. Пахомов Ю. Украина и вызовы глобализации / Ю. Пахомов // День. – 2001. – 7 авг.
9. Ермолаев А. Украину недооценивают, и в этом вся проблема... / А. Ермолаев // День. – 2013. – № 28–29. – С. 3.
10. Стельмашук Н. От потасовок к аргументам / Н. Стельмашук // Зеркало недели. – 2002. – № 14. – С. 11.
11. Урядовий кур'єр. – 2012. – № 177. – С. 2.
12. Коваль А. Европа и США создадут «экономическое НАТО» / А. Коваль // Зеркало недели. – 2013. – № 7. – С. 5.
13. Коваль А. Китай: новая дипломатия с глобальными «замашками» / А. Коваль // Зеркало недели. – 2013. – № 13. – С. 5.
14. Дубенко Л. К процветанию – по Конфуцию / Л. Дубенко // 2000. – 2013. – № 17. – С. F3.

Дата надходження до редакції – 04.06.2013 р.

УДК 334.012.63 + 005.21 (477)

Кацуба Я. М.¹

НАУКОВИЙ ДОСВІД ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ ПІДПРИЄМНИЦТВА НА НАЦІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

У роботі систематизовано наукові праці щодо формування стратегії підприємництва на національному рівні, зроблено висновки щодо актуальних напрямів дослідження, запропоновано формувати системи моніторингу з визначенням виконавців та відповідальних за реалізацію стратегії, а також будувати стратегію, орієнтовану на світові трансформації.

Ключові слова: підприємництво, науковий досвід, стратегічне управління.

ВСТУП

Сучасний процес управління, який базується на застосуванні системного підходу, має широкий спектр використання, орієнтується на процес змін, а також комплекс дій, що мають бути спрямовані на здійснення реформ, коригування елементів системи, підвищення їх

¹ Рецензент – Сергєєва Л. Н., д. е. н., професор

адаптивності до змін внутрішньої структури та зовнішнього середовища. Разом з тим спостерігається випереджувачий розвиток певних концепцій менеджменту по відношенню до їх практичного використання. Існує необхідність застосування концепцій самоорганізації та синергетики до складних соціально-економічних систем, що виражається в сполученні наукових досліджень та практичних дій.

Т. Конєва визначає підприємництво як вид господарської діяльності, що є інноваційною та ризиковою складовою бізнесу; а малий бізнес – складовою бізнесу за масштабом діяльності, який, набуваючи рис інноваційності, перетинається із сферою підприємництва та формує мале підприємництво [1]. Т. Гоголь стверджує, що діяльність суб'єктів малого бізнесу не обов'язково повинна бути інноваційною. Малі підприємства України зосереджені переважно в торговій сфері або сфері надання послуг [2]. Поняття «підприємництво» не може бути основою кількісного виміру, а може виступати у формі якісної оцінки ролі і місця суб'єкта економічних відносин у структурі суспільного виробництва. Кількісну оцінку можна дати тільки фірмі, підприємству (чи бізнесу – у розумінні фірми) [3].

У визначенні С. Шейна та С. Венкатарамана підприємництво характеризується тим, що за допомогою власних індивідуальних можливостей має змогу створити інтелектуальний продукт [4].

Отже, визначення підприємництва поділяється на три складові [5]:

1. Підприємництво – це сполучення розумових та інтелектуальних здібностей, змішаних з готовністю взяти на себе ризик за рахунок створення унікальних наборів ресурсів з метою отримання вигід від ринку.
2. Підприємництво – це процес створення можливостей за допомогою створення інноваційних продуктів та послуг.
3. Підприємництво – це сукупність інститутів, що забезпечують функціонування та розвиток суб'єктів підприємницької діяльності.

Особливості визначення підприємництва обумовлюють складність стратегічного управління, оскільки воно здійснюється на різних рівнях суб'єктів підприємництва, тобто не є зовнішнім до них. Можемо зробити висновок, що ефективне стратегічне управління є самоуправлінням суб'єктами підприємництва.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою роботи є узагальнення наукового досвіду щодо стратегічного управління та виявлення проблем, що потребують відповідного наукового дослідження та практичного розв'язання.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Як найбільш функціонально взаємозв'язані можуть бути виокремлені три елементи підприємницької діяльності:

- суб'єкти підприємницької діяльності;
- ринкове середовище як сукупний економічний суб'єкт, що уособлює множину споживачів і контрагентів класу суб'єктів підприємницької діяльності, територіальну та видову організацію, а також державу;
- підприємницькі структури, об'єднання та асоціації як особливі економічні суб'єкти в межах ринкового середовища.

Виходячи з наведених визначень, можна виділити три рівні забезпечення підприємництва:

- ресурсний рівень, що включає: креативність та творчість, зміну технологій, здатність до розвитку, створення нового капіталу, розвиток унікальних здібностей працівників;
- процесний рівень, що включає: інноваційні здібності до створення нових ринків, знаходження і використання безпечних ринків ресурсів, взаємодії з інституційним середовищем;
- рівень визначення можливостей, що включає дії по виявленню невикористаних ресурсів та процесів, що можуть привести до створення нових ринків та ніш діяльності підприємців.

Ресурсний та процесний рівень підприємництва є достатньо вивченими, водночас залишається недослідженим рівень визначення можливостей. У класичній теорії менеджменту цей рівень можна забезпечити за допомогою класичних інструментів стратегічного управління як набору дій (зусиль), спрямованих від менш ефективного до більш ефективного стану об'єкта управління.

Вказані зусилля характеризуються високим ступенем невизначеності внаслідок неможливості передбачення перспектив змін навколишнього середовища, а також неоднорідності суб'єктів підприємницької діяльності, неспівставності нормативно-правових вимог держави до потреб підприємців, організацій і асоціацій, що представляють їх інтереси. В. Матвієнко звертає увагу на прийняття стратегічного рішення як наслідку збору та узагальнення інформації про поточний стан, аналізу ризиків, невизначеності та суперечностей, визначення альтернатив та постановки цілей, встановлення ефективності, корисності заходів та пошуку компромісів [6].

Найбільш поширеними дослідженнями проблем управління розвитком малого бізнесу є праці, що визначають місце малого бізнесу в системі господарського комплексу та методи його формування і розвитку на національному і регіональному рівнях.

Л. Воробйова зазначає, що проблеми стабілізації економіки – це проблеми її рівноваги. Проблеми розвитку економіки – це ті ж проблеми її рівноваги, але в динамічному варіанті. Важливу роль в одночасному та взаємопов'язаному вирішенні цих проблем грає малий бізнес, який є одним з економічних мультиплікаторів [7]. Т. Гоголь вважає, що роль малого бізнесу в національній економіці полягає в тому, що цей сектор

сприяє соціально-політичній стабільності суспільства [2].

Д. Берницькою [8] розглянуто комплекс проблем, пов'язаних із встановленням розвитку малого бізнесу, обґрунтовано послідовність і етапність державних програм сприяння розвитку підприємництва. Серед широкого кола заходів регулювання малого бізнесу найбільш доцільними визначені такі: вдосконалення нормативно-правової бази у сфері підприємницької діяльності; формування єдиної державної регуляторної політики.

Розвиток підприємств малого бізнесу є цілеспрямованим процесом кількісної зміни стану малих підприємств і результатів їх діяльності, який готує якісні зміни їх внутрішнього стану і структури і виникає під дією факторів, що впливають на них. Управління розвитком підприємств малого бізнесу являє собою системний вплив на їх зовнішнє і внутрішнє середовище з метою активізації факторів, що позитивно впливають на розвиток підприємств малого бізнесу, і нівелювання негативних факторів, що стримують цей розвиток.

Велике значення в розвитку малого бізнесу мають чинники зовнішнього середовища, з урахуванням яких будується механізм управління розвитком та державної підтримки. А. Хімченко [3], а також Т. Гоголь [2] вважають оподаткування основним чинником зовнішнього середовища, що негативно впливає на стабільний і стійкий розвиток малого бізнесу. Не можна зменшувати й значимість нормативно-правового механізму управління розвитком підприємств малого бізнесу, а також ефективної діяльності органів управління.

Досвід розвинених країн показує, що сектор малого та середнього бізнесу має великий потенціал впливу на розвиток економіки. Т. Кондратюк робить висновок, що формування державної політики підтримки малого бізнесу досягається шляхом обов'язкового сполучення трьох аспектів: програмного (англ. «policy»), аналітичного стосовно реального перебігу процесів застосування державними органами та їх працівниками владних повноважень і різноманітних можливостей впливу на функціонування й розвиток малого бізнесу (англ. «politics»), та політичного, що стосується діяльності держави у сфері підтримки малого підприємництва, функціонування відповідних соціальних інститутів (англ. «polity») [9].

О. Поліщук [10] звертає увагу на те, що важливим є вивчення та адаптація світового досвіду використання інституційних механізмів для посилення конкурентоспроможності малого та середнього бізнесу, оскільки інститут як соціальне утворення формується із взаємодії людей між собою, з природою і культурою. Інституційні перетворення в трансформаційних умовах мають системну специфіку [10].

О. Поліщук розроблено модель впливу інституційних механізмів на посилення конкурентоспроможності малого і середнього бізнесу, а саме: поєднання зусиль держави, інтеграційних форм МСБ (лізинг,

франчайзинг, субпідряд та венчурне фінансування, які знайшли широку підтримку у світовій економіці), самоорганізація МСБ (створення різних форм об'єднання – кооперація, професійні та галузеві спілки, асоціації тощо), зарубіжна фінансова та технічна допомоги [10].

М. Пивоваров зазначає, що головними завданнями державної підтримки розвитку малого підприємництва у національній економіці є такі: створення конкурентного середовища, залучення суб'єктів МП до розв'язання соціально-економічних проблем, забезпечення зростання ВВП за рахунок збільшення кількості суб'єктів МП, удосконалення структури МП, підвищення техніко-технологічного рівня виробництва в секторі МП, створення нових робочих місць і сприяння максимальній самореалізації громадян у підприємстві [11].

В. Ляшенко у монографії [12, с. 268] зазначає, що стимулювальні механізми є формою прояву зацікавлення суб'єктів підприємницької діяльності в досягненні максимальних економічних і соціальних результатів.

Система підприємництва є результатом виникнення та довготривалої безпосередньої дії особливих внутрішніх діалектичних зв'язків між структурними рівнями підприємництва як системи, що свідчить про наявність внутрішньої самоорганізації, в результаті чого забезпечується взаємодія її елементів та взаємне їх підпорядкування. О. Долгальова підкреслює необхідність зміни державної політики підтримки малого підприємництва на політику управління сталим розвитком підприємств малого бізнесу і партнерства, оскільки вона розв'язує проблеми розвитку підприємництва, які не може забезпечити ринковий механізм саморегулювання [13].

Формуючи вітчизняну модель державного управління розвитком підприємств малого бізнесу, слід урахувати, що і у держави, і у підприємців існують різні цілі, погляди та інтереси стосовно один одного. Тому потребується узгодження цілей, програм та напрямів стратегії.

Російський науковець з економіки А. Блінов вважає, що мале підприємництво в процесі розвитку потребує серйозної підтримки як від державних органів, так і від громадських об'єднань підприємців [14]. Отже, координація зусиль держави та громадських об'єднань є необхідною умовою для створення системи підтримки. Але приватний бізнес має розвиватися й завдяки власним можливостям. Державна підтримка, якщо застосовується, то тільки в пріоритетних сферах, які встановлюються урядом та ґрунтуються на економічній доцільності [15, с. 77].

А. Мохненко підкреслює важливість оцінювання та моніторингу якості функціонування підприємств на державному рівні, що включає також збір інформації в регіонах [16].

Сутність комплексного підходу до оцінювання та моніторингу якості функціонування підприємств малого бізнесу полягає у поєднанні нових інформаційних комп'ютерних технологій і сучасних методів дослідження, реалізацію яких передбачається здійснювати шляхом створення баз даних за даними обласного управління статистики. До інформації, що міститься у базах даних, застосовуються методи описової статистики й групування, графоаналітичних і математико-статистичних методів.

З урахуванням праць наведених вище науковців та адаптуючи їх до принципів розробки стратегії розвитку підприємництва було побудовано модель тих етапів, що вже освітлені при управлінні розвитком підприємництва (рис. 1).

За рис. 1 можемо зазначити, що в наукових працях майже не освітлюються суб'єкти, що відповідають за реалізацію стратегії, апріорі розуміється, що тільки держава має бути відповідальна і зовсім не усвідомлюється роль підприємців та громадських організацій у реалізації стратегії. Також недостатньо освітлені питання формування системи моніторингу, що впливає з проблем недостатньої нормативно-правової взаємодії та самоуправління з процесами самоорганізації. Стратегія підприємництва має також відповідати світовим тенденціям розвитку.

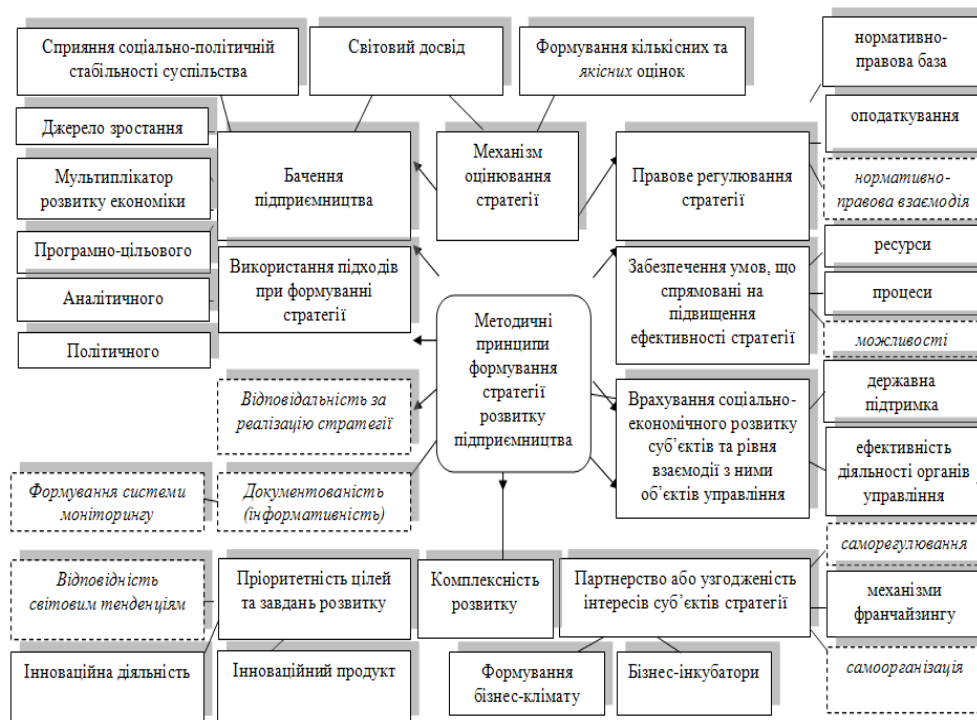

Рис. 1. Основні принципи побудови стратегії розвитку підприємництва

Джерело: власна розробка

ВИСНОВКИ

Аналіз досліджень вітчизняних науковців з проблем управління розвитком малого бізнесу дає змогу зробити наступні висновки. По-перше, активізація малого бізнесу регіону багато в чому залежить від ефективної діяльності органів управління цим сектором економіки. По-друге, необхідними умовами формування сприятливого середовища для розвитку малого бізнесу є створення відповідного бізнесового та інвестиційного клімату; вирішення проблеми побудови ефективних систем фінансового забезпечення підприємств малого бізнесу на регіональному рівні; удосконалення системи управління малим бізнесом, яке орієнтовано на поєднання інтересів малих підприємств з соціально-економічними інтересами інших суб'єктів економіки.

Національне управління розвитком підприємництва повинно базуватись на оцінюванні якості стану підприємств малого бізнесу та якості відношення державних інституцій до нього. Складність завдань стратегічного управління розвитку підприємництва визначається не кількісними його показниками, а складними трансформаційними економічними процесами і тенденціями, які впливають на процес його становлення і розбудови.

Перспективою подальших наукових досліджень є розробка напрямів розвитку та моніторингу розвитку підприємництва як складової реалізації стратегії.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Конєва Т. А. Регіональний та галузевий аспекти ефективності малого бізнесу України / Т. А. Конєва // Наукові праці: науково-методичний журнал. – Т. 38. – Вип. 25. Економічні науки. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2005. – 148 с. – С. 86–92.
2. Гоголь Т. А. Світовий досвід розвитку малого бізнесу та його адаптація в Україні / Т. А. Гоголь // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. – 2010. – № 46. – С. 120–129.
3. Химченко А. Н. Формирование в Украине системы рычагов и стимулов эффективного налогообложения малого предпринимательства / А. Н. Химченко // Економіка: проблеми теорії і практики: зб. наук. праць. – 2002. – Вип. 154. – С. 103–108.
4. Shane. S. The Promise of Entrepreneurship as a Field of Research / S. Shane, S. Venkataraman. – The Academy of Management Review, 2000. – 25(1). – 217 p.
5. Ahmad N. Seymour Defining Entrepreneurial Activity: Definitions Supporting Frameworks for Data Collection / N. Ahmad, R. G. Seymour. – Paris, 2008. – January. – 16 p.
6. Матвиенко В. Я. Прогностика: прогнозирование социальных и экономических процессов : теория, методика, практика [Текст] : [монография] / В. Я. Матвиенко. – К. : Українські пропілеї, 2000. – 520 с.
7. Воробйова Л. О. Формування стимулюючого механізму управління малим бізнесом : автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.06.02 / Л. О. Воробйова // Донецький держ. ун-т. – Донецьк, 1998 – 25 с.
8. Берницька Д. Розв'язання проблеми розвитку малого бізнесу в контексті зайнятості / Д. Берницька // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Сер. Економіка. – Тернопіль, 2007. – № 21. – С. 37–39.
9. Кондратюк Т. В. Державна політика підтримки малого бізнесу : монографія / Т. В. Кондратюк. – К. : Видавничий центр «Академія», 2003. – 112 с.
10. Поліщук О. В. Міжнародний досвід фінансової і технічної допомоги малому і середньому бізнесу, його

значення для міжнародної конкурентоспроможності економіки України / О. В. Поліщук // Проблеми системного підходу в економіці: зб. наук. праць. – К. : НАУ, 2008. – Вип. 27. – С. 57–65. 11. Пивоваров М. Г. Формування та розвиток малих підприємств як основи підприємництва : монографія / М. Г. Пивоваров. – Запоріжжя : КПУ, 2010. – 415 с. 12. Ляшенко В. І. Регулювання розвитку економічних систем: теорія, режими, інститути / В. І. Ляшенко. – Донецьк : ДонНТУ, 2006. – 668 с. 13. Долгальова О. В. Регулятивна роль держави у сфері малого бізнесу : монографія / О. В. Долгальова; під загальною редакцією д. е. н., проф. Поважного О. С. – Донецьк : ТОВ «РВК «ПРОМО», 2005. – 376 с. 14. Блинов А. О. Управление предпринимательской деятельностью [Текст] : монографія / А. О. Блинов, Я. М. Кестер. – М. : [б. и.], 2003. – 506 с. 15. Реверчук С. К. Малий і середній бізнес у зовнішній торгівлі України: основи, механізми та перспективи / Реверчук С. К., Лазур П. Ю., Карбовник С. М.; за ред. д-ра екон. наук, проф. С. К. Реверчука. – Львів : Тріада плюс, 2002. – 293 с. 16. Мохненко А. С. Становлення малого бізнесу регіону та підтримка його розвитку (на прикладі Херсонської області) : автореф. дис. ... канд. екон. наук / А. С. Мохненко; НАН України. Рада по вивч. продукт. сил України. – К., 2002. – 20 с.

Дата надходження до редакції – 14.08.2013 р.

УДК 330.1:004.4

Кузьмінов Є. В.¹

МОДЕЛЮВАННЯ МЕТОДІВ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ САЙТУ КОМПАНІЇ

Запропоновано для побудови інтерактивної системи оцінки ефективності сайту компанії в режимі реального часу використовувати комплексний підхід із застосуванням сервісу веб-аналітики Google Analytics та сучасного інструменту розробки KPI-панелей Klipfolio.

Ключові слова: ефективність сайту, інтернет-статистика, KPI (ключові показники ефективності), онлайн-моніторинг.

ВСТУП

Ефективність і прибутковість інвестицій – це головна мета будь-якого інвестора або власника бізнесу, який вирішив вкласти гроші в розробку комерційного сайту. Специфіка інвестицій у розробку веб-ресурсу така, що визначити рівень віддачі інвестицій не завжди буває так просто. У функціонуванні сайту є багато факторів, які складно прорахувати або передбачити.

Уміння оцінити рівень успішності інвестицій в розробку сайту необхідне кожному інвестору, адже рентабельність ресурсу – це і є головна мета його створення. Для аналізу рентабельності сайту інвестор повинен чітко знати завдання, за допомогою яких

¹ Рецензент – Сергєєва Л. Н., д. е. н., професор

реалізуються бізнес-цілі ресурсу. Крім цього, за допомогою фахівців у сфері веб-технологій потрібно визначити набір показників, за допомогою яких будуть згодом прийматися рішення у процесі розробки веб-сайту. При цьому слід враховувати, що успішність використання сайту залежить від того, наскільки він виправдовує очікування відвідувача або покупця. Все це зумовлює актуальність дослідження та розробки методів оцінки ефективності сайту компанії.

Протягом останніх років питання ефективності веб-проектів та інтернет-маркетингу все частіше стають об'єктом наукових досліджень. Значний доробок у формування теоретичних і методичних засад оцінки ефективності інтернет-компаній внесли такі російські вчені, як І. Т. Балабанов, Л. А. Брагін, М. Б. Зуєв, В. А. Холмогоров, І. В. Успенський та ін. У вітчизняних учених ця проблематика також виступає предметом дослідження.

Окремі аспекти інтернет-маркетингу та функціонування веб-ресурсів висвітлені у працях А. М. Пелещишина, І. А. Козака, А. М. Грехова, Н. О. Бабенко та інших.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою роботи є аналіз сучасних засобів та ресурсів оцінки ефективності роботи веб-сайтів, узагальнення наукових доробок у сфері просування web-ресурсів у Інтернеті і розробка комплексного підходу до оцінки ефективності сайту компанії.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Оцінка ефективності сайту компанії неможлива без вивчення даних статистики відвідуваності, за допомогою якої можна виявити потенційно-корисні сайти для розміщення реклами, PR-просування та проведення маркетингових акцій [1]. Важливість аналізу статистики зросла в період економічної кризи, тому що вона пропонує критерії для пошуку надійних джерел трафіку і допомагає ефективніше розподілити маркетинговий бюджет.

За результатами досліджень агенції інтернет-маркетингу «Matik», понад 80 % сайтів використовують тільки безкоштовні сервіси статистики або безкоштовні версії комерційних. Серед них найбільшу популярність отримали Google Analytics (61 %), LiveInternet (50,3 %), SpyLog (36,9 %). Останнім часом в якості другого додаткового лічильника часто встановлюється новий сервіс від Яндекс Метрика (8,5 %) (рис. 1).

Оцінка ефективності сайту компанії неможлива без використання сучасних сервісів веб-статистики, які на ринку інтернет-маркетингу представлені у великій кількості і постійно пропонують клієнтам все більш різноманітні підходи та інструменти для оцінки комерційної ефективності інтернет-ресурсів [2].

Проаналізувавши недоліки та переваги найбільш поширених веб-сервісів інтернет-статистики (табл. 1), можна зробити висновки щодо доцільності використання для оцінки ефективності сайту сервісу Google Analytics як найбільш комплексного, повного і безкоштовного інструменту управління інтернет-проектами.

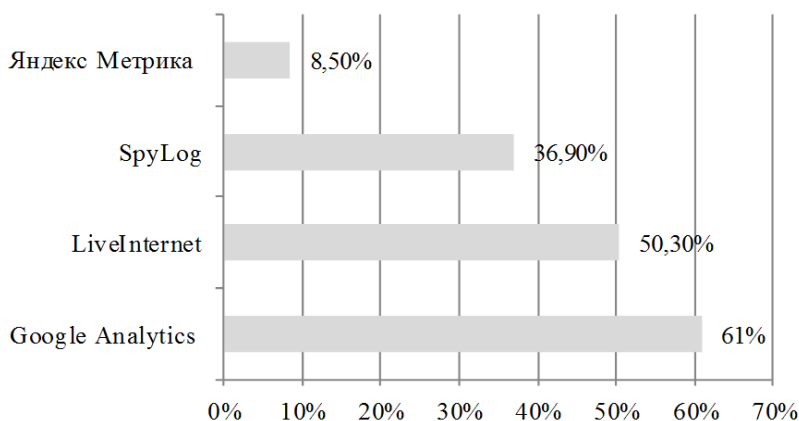

Рис. 1. Поширеність сервісів веб-статистики

Джерело: власна розробка

Серед найбільш доцільних для оцінки сайту компанії критеріїв, які пропонуються проаналізованими сервісами веб-аналітики, можна виділити такі:

1. Перші враження. Непрофесійність, непривабливість та низька швидкість завантаження сайту зменшують кількість потенційних користувачів. Для оцінки перших вражень від сайту можна застосовувати такі критерії:

- URL-адреса – має бути короткою та простою;
- час завантаження (розмір головної сторінки) – найважливіший фактор у відчуттях ефективності роботи не тільки сайту, але і компанії в цілому;
- зовнішній вигляд – сторінки повинні легко читатися, бути ясними і легкими для розуміння;
- унікальна пропозиція – надзвичайно важливо, щоб користувач усвідомив, що сайт компанії для нього потенційно корисний;
- можливість прийняття рішень – сайт повинен бути інтерактивним і заохочувати користувачів до участі;
- перевірка повноважень – наявність на сайті ліцензій та дозволів на діяльність компанії забезпечують довіру користувача;
- контактна інформація – надання контактної інформації, адреси електронної пошти та телефонних номерів дозволяє відчувати користувачу довіру при використанні сайту;
- тощо.

2. Навігація. Пошук інформації на сайті має вирішальне значення для юзабіліті. До критеріїв оцінки якості навігації на сайті належать:

- простота використання – навігаційна система повинна бути інтуїтивно зрозумілою та простою у використанні;
- мапа сайту повинна бути зрозумілою і надавати альтернативну можливість пошуку інформації;
- можливість повернення на головну сторінку з будь-якої іншої сторінки – посилання на головну сторінку має важливе значення для зручності користувача;
- непрацюючі посилання відлякують користувачів і створюють непрофесійний образ компанії;
- текстові, а також графічні посилання (ALT-теги) – графіка не завжди може передати зміст користувачам так, як надання додаткової текстової інформації;
- використання фреймів – ускладнює навігацію сайту.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика сервісів веб-статистики

Веб-сервіс	Характеристика
1	2
Google Analytics	Найбільш повний та безкоштовний веб-сервіс, з найбільшою кількістю інструментів та показників
Site Meter	Надає користувачу поточну статистичну інформацію по сайту та аудиторію
iPerceptions	Надає поглиблену статистику поведінки покупців на сайті, орієнтовану на бізнес-сайти
WebTrends	Дозволяє тестувати як маркетингові аспекти, так і ефективність контенту та юзабіліті сайту
Clickfox	Демонструє, візуалізує та інтерпретує поведінку відвідувачів на сайті
Clickstream	Сервіс статистики, що надається Clickstream та їх партнерами
Coremetrics	Надає найбільш точні та повні дані по поведінку користувача на сайті
DeepMetrix	Комплекс статистичних показників: ефективність компаній, конверсії, ROI тощо
Fireclick	Забезпечує інтеграцію з поштовими адресами провайдерів, партнерськими програмами
Moniforce	Можливість перегляду поведінки користувачів, можливість виправлення наявних недоліків сайту
Mtracking	Статистичні звіти в режимі реального часу з ефективності маркетингової складової сайту
Nedstat	Комплексні звіти для підвищення ефективності і прибутковості онлайн-ресурсів
Omniure	Аналіз слабких сторін веб-сайтів

Продовження табл. 1

1	2
SiteClarity	Перетворення статистичних даних у візуальні макети поведінки користувачів на сайті
StatCounter	Безкоштовний інструмент з можливістю відображення статистики в онлайн-режимі
Woopra	Надає можливість моніторингу в режимі реального часу
Pagealizer	Надає інформацію про те, як довго користувачі перебували на сторінках сайту і на яких саме
Mint	Простий інтерфейс, можливість кількості переглядів, джерел трафіку тощо
VisiStat 6.0	Надає всі необхідні інструменти і звіти для отримання повної картини про поведінку користувачів на сайті

Джерело: власна розробка

3. Зміст. Найважливіша складова успіху будь-якого інтернет-проекту і сайту компанії зокрема. Для оцінки актуальності та оригінальності інформації, розміщеної на сайті компанії, слід використовувати такі критерії:

- корисність інформації – документи, що представлені на сайті, повинні бути високої інформаційної якості;
- ступінь обґрунтованості інформації – інформація, опублікована на веб-сайті, в цілому оцінюється за наявністю такої інформації, як: інформація про особу, яка несе відповідальність за сторінку, кваліфікація цієї особи; дата створення і оновлення сторінки; інформація щодо рубрик сайту, ілюстрації викладу змісту; характеристика джерел інформації і фактичних даних тощо;
- використання графіки – графіка повинна збільшувати вартість веб-сайту, а не зменшувати продуктивність без надання будь-яких реальних вигод для користувачів, використання анімації, використання аудіосупроводу;
- актуальність – документи і матеріали сайту повинні постійно оновлюватися;
- тощо.

4. Наявність підрозділів, які привертають увагу потенційних користувачів: конкурси, спеціальні пропозиції, головні новини, зовнішні посилання, нові матеріали тощо.

5. Поширеність. До критеріїв, за допомогою яких можна оцінити поширеність ресурсу, слід віднести:

- інтуїтивні URL – адреса сайту повинні бути інтуїтивно зрозумілими і бути схожими на назву компанії чи бренду;
- інтуїтивні ключові слова – це стратегічно важливі ключові слова для пошуку інформації;
- використання мета-тегів – дозволяє підвищити поширеність сайту в пошукових системах;
- онлайн-реклама – застосування банерів для оптимізації переходів;
- наявність функції «рекомендувати другу» тощо.

6. Встановлення контакту. Всі бізнес-операції вимагають певного рівня комунікації між зацікавленими сторонами. Тому життєво необхідними критеріями оцінки комунікації на сайті є: наявність на сайті електронної адреси для листування, наявність відгуків, запитів, автоматичних відповідей, контактних телефонів тощо.

7. Сумісність браузерів. Сайт повинен враховувати різноманіття інтернет-браузерів, які пропонуються на ринку.

8. Надійність сайту, тобто здатність сайту підтримувати онлайн-режим роботи. Для оцінки надійності можна використовувати такі критерії, як кількість переходів сайту в офлайн-режим, підтвердження запитів, можливість заповнення форм маркерами тощо [2].

9. Інша корисна інформація. Надання додаткової корисної інформації сприяє зміцненню довіри користувача. Тому для підвищення ефективності сайт компанії повинен обов'язково містити таку інформацію, як: фінансові результати діяльності компанії, сучасні фінансові новини, історія компанії, місія компанії тощо.

До показників ефективності сайту, які пропонуються веб-сервісами аналітики, керівництво компанії має можливість додатково обчислювати та відстежувати необхідні параметри шляхом розробки і впровадження KPI, затребуваних вимогами ринку та галузі, в яких працює компанія [3]. В якості інструменту, який дозволяє ефективно поєднати ці оцінки та зробити процес обчислення автоматизованим і наочним, доцільно використовувати продукти компанії Klipfolio.

Klipfolio – сучасний інструмент розробки KPI (ключових показників ефективності) панелей у режимі реального часу, із «хмарним» розміщенням даних і підтримкою поширених веб-платформ та мобільних платформ [4].

Панель являє собою візуалізацію основних показників ефективності у вигляді діаграм, графіків, фільтрів, які об'єднуються у «десктопні кліпи» (рис. 2). Для розрахунку показників можна використовувати як локальні бази даних, наприклад, файл формату Excel, який розміщено на комп'ютері, так і можливість імпорту даних з «хмарних» сервісів Dropbox, Google Cloud через використання API-інтерфейсів [4].

«Десктопні кліпи» можуть розміщуватися як безпосередньо на сайті компанії в адміністративному розділі, так і у вигляді гаджетів на

робочому столі адміністратора та у вигляді віджетів на мобільних пристроях.

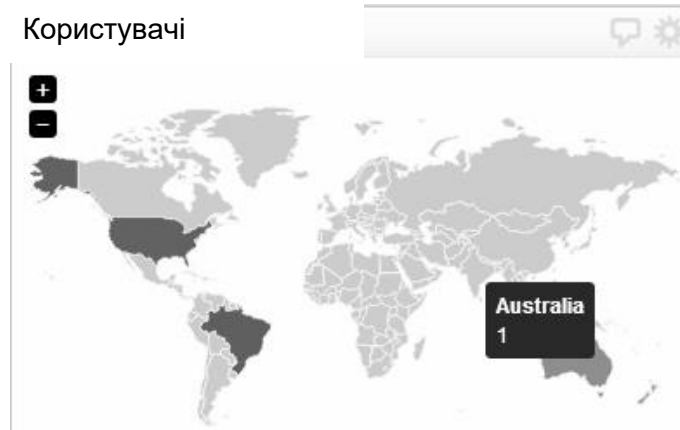

Рис. 2. Мапа локації користувачів сайту

Джерело: власна розробка

Перевагою використання Klipfolio для оцінки та моніторингу ефективності сайту компанії є можливість автоматичної інтеграції даних з найбільш поширеного сервісу веб-аналітики Google Analytics.

Наприклад, такий показник, як унікальна кількість відвідувачів сайту, може бути подано у декількох варіантах, абсолютно автоматично, в режимі реального часу без втручання адміністратора сайту (рис. 3).

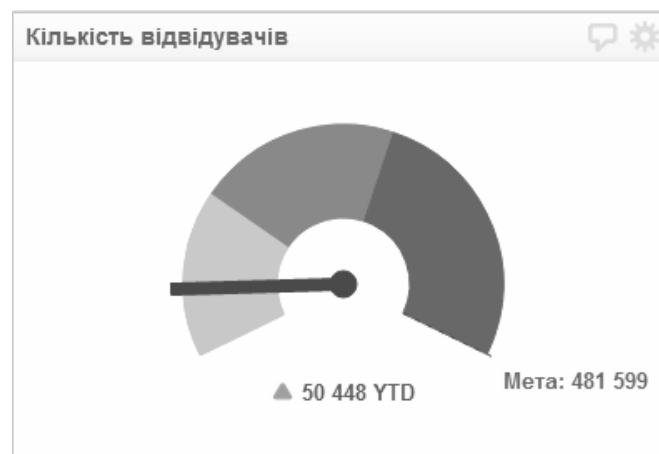

Рис. 3. Поточна кількість відвідувачів сайту компанії з початку року на поточний момент часу

Джерело: власна розробка

Система Klipfolio також підтримує можливість поширення аналітики у вигляді «десктопних кліпів» між працівниками компанії шляхом надання доступу окремим працівникам чи шляхом розміщення

всієї інформації на моніторах, які розміщуються в офісі компанії (рис. 4).

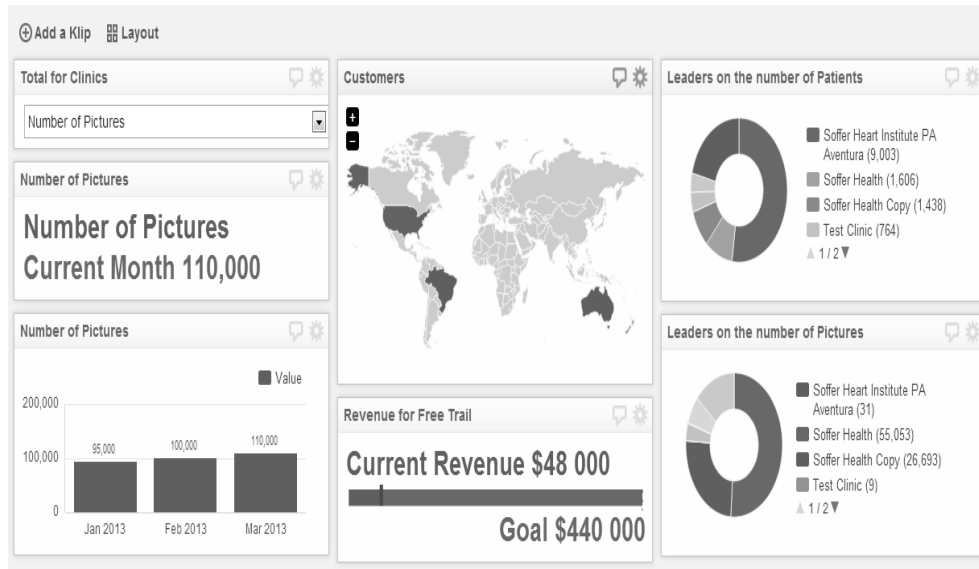

Рис. 4. Загальний вигляд KPI-панелі ефективності сайту компанії
Джерело: власна розробка

ВИСНОВКИ

Проведено порівняльний аналіз сучасних веб-сервісів інтернет-статистики та наведено найбільш поширені критерії оцінки ефективності сайту компанії з точки зору користувача.

Запропоновано для побудови інтерактивної системи оцінки ефективності сайту компанії в режимі реального часу використовувати комплексний підхід із застосуванням сервісу Google Analytics та сучасного інструменту розробки KPI-панелей Klipfolio.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Зуев М. Б. Интернет-маркетинг: взгляд практиков / М. Б. Зуев, Д. Е. Разваляев. – М. : Вершина, 2008. – 248 с.
2. Пелещин А. М. Методи побудови ефективних www-систем / А. М. Пелещин // Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: Інформаційні системи та мережі. – 2002. – № 464. – С. 240–255.
3. Кузьминов Е. В. Оцінка ефективності роботи сайту. Системний аналіз. Інформатика. Управління / Е. В. Кузьминов // Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції. Запоріжжя, 10–11 березня 2011 р. – Запоріжжя, 2011. – С. 118–119.
4. Full-throttle ahead – Best practices for the Gauge KPI visualization [Електронний ресурс]. – Klipfolio Inc. – Режим доступу : <http://www.klipfolio.com/blog/entry/418>.

Дата надходження до редакції – 14.08.2013 р.

ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЮВАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ

У статті визначено особливості відтворювальних процесів сільськогосподарського комплексу України. Проаналізовано динаміку рівня рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції в Україні. Досліджено науково обґрунтоване і фактичне споживання основних продуктів на душу населення в Україні та світі.

Ключові слова: особливості, працезабезпечення, виробництво, регіон, рентабельність, споживання, виробничий цикл, валовий збір, ефективність, цінова політика, еластичність, попит.

ВСТУП

Процеси відтворення у будь-якій галузі регіону та суспільно-економічної формації пов'язані з постійним оновленням робочої сили і засобів виробництва, а також природних ресурсів регіону. Одночасно відтворюються відповідні виробничі відносини між людьми як соціально-економічні форми виробництва. Особливості здійснення виробництва в регіональному сільськогосподарському комплексі зумовлені тим, що в порівнянні з іншими галузями вирішальне значення мають процеси відтворення природно-біологічної системи регіону (землі, рослин і тварин тощо). Отже, у цій сфері суспільно-виробничих відносин найбільш важливим є забезпечення єдності техніко-технологічних, біологічних, економічних, екологічних процесів тощо.

Теоретичним та практичним аспектам формування й функціонування ринку сільськогосподарської продукції присвячено низку наукових праць як вітчизняних учених-економістів, так і зарубіжних. Серед них наукові розробки Болдиревої Л. М., Векленко В. І., Гранберга О. Г., Дубіщева В. П., Загайтова І. Б., Золотарьова Є. Л., Коваленка Н. Я., Коляденко С. В., Кропивка М. Ф., Попова Н. А., Саблука П. Т., Сологуб О. П., Хвесика М. А., Чернюк Л. Г. та інших. Однак багато теоретичних і методичних питань сталого розвитку регіонів та відтворювальних процесів у них залишаються не вивченими і носять дискусійний характер.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є визначення особливостей відтворювальних процесів сільськогосподарського комплексу України, зокрема у галузі

¹ Рецензент – Криворотько Ю. В., д. е. н., професор

рослинництва, аналіз динаміки рівня рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції в Україні та науково обґрунтованого і фактичного споживання основних продуктів на душу населення в Україні та світі.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Аналіз економічного розвитку сільськогосподарського комплексу України дає змогу виявити особливості відтворювальних процесів, що йому притаманні останнім часом.

Перш за все необхідно відмітити, що у процесі відтворення його основною стадією є виробництво продукції, що являє собою процес перетворення економічних ресурсів у економічний продукт [1]. Сутність процесу виробництва полягає в тому, щоб поліпшити вже наявні блага і збільшити грошові запаси. Постійне оновлення процесу виробництва вимагає відтворення економічних ресурсів (землі, праці й капіталу). При цьому важливо враховувати, що певні природні ресурси належать до невідновлюваних ресурсів; трудові ресурси є умовно відновлюваними; відновленню в певних обсягах підлягає земля і капітал. Тому найважливіше місце у виробництві й відтворенні посідає та частина ресурсів, що виступає у формі матеріально-уречевленого капіталу. В ринкових умовах процес виробництва у регіоні має специфічні особливості, які полягають у тому, що і економічний результат, і економічні ресурси виступають у формі товарів. Як особливий економічний ресурс у економічній літературі в цей час виділяють підприємницькі здібності.

Економічні відносини, які складаються в процесі виробництва, зводяться до одержання прибутку. Економічні інтереси підприємців і суспільства в цілому поєднуються через дію ринкових механізмів. Результатом виробництва є продукт, який задовольняє потреби суспільства. В умовах ринку виробництво продукції здійснюється найбільш ефективним способом, а максимальний результат досягається в умовах конкурентних відносин на ринку за умови економічної стабільності.

Непродумане реформування сільськогосподарських підприємств та економічна криза призвели до різкого падіння рівня рентабельності в сільськогосподарському секторі, зокрема в рослинництві та тваринництві (табл. 1). Усе це відбилося на складі й структурі трудових ресурсів, що задіяні в аграрній сфері.

З таблиці 1 видно, що спостерігається тенденція різкого спаду рівня рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції у 2004–2006 рр., зокрема в рослинництві, а в тваринництві ця тенденція спостерігається до 2008 року. Проте в 2007–2011 рр. спостерігається різке зростання цього показника, що свідчить про підвищення ефективності виробництва продукції рослинництва.

Таблиця 1

Динаміка рівня рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції в Україні у 2003–2011 рр.

Роки	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції, %	12,6	8,1	6,8	2,8	15,6	13,4	13,8	21,0	27,0
у тому числі:									
у рослинництві	41,7	20,3	7,9	11,3	32,7	19,6	16,9	26,4	32,3
у тваринництві	-18,8	-11,3	5,0	-11,0	-13,4	0,1	5,5	8,0	13,0

Складено за [2, 3]

При низькій фондоозброєності підвищення працевзабезпечення – неодмінна умова для збільшення обсягів виробництва й підвищення його стабільності [4, с. 271]. У той же час підвищення технічної оснащеності сільського господарства впливає на зменшення чисельності працюючих, витрати праці в цілому, що є закономірним явищем. На цьому етапі розвитку сільського господарства зниження фактичної фондоозброєності праці тягне за собою і зменшення показника працевзабезпечення, що супроводжується порушенням ритмічності виконання сільськогосподарських робіт, призводить до одночасного зниження обсягів виробництва і продуктивності праці (останній знижується швидше).

Суспільство постійно має потребу в споживанні продуктів сільського господарства, тому їхнє виробництво має здійснюватися безупинно. Процеси виробництва і споживання тісно взаємозалежні між собою й доповнюють один одного. Сільськогосподарська продукція, що виробляється в регіоні, задовольняє першочергові потреби людини. Основна частина продуктів харчування, багато видів сировини для харчової, легкої та інших сфер промисловості можуть бути вироблені тільки в цій галузі. У зв'язку з тим, що продукцію регіонального сільського господарства важко замінити іншими (несільськогосподарськими) видами, ця продукція належить до товарів першої необхідності, тому низька еластичність попиту на продукцію сільського господарства. Отже, зміна цін на таку продукцію приведе до незначної зміни в обсязі попиту на неї, попит на споживання продукції сільського господарства стане відносно стійким, про що свідчать дані Державної служби статистики України. Споживання картоплі в 2010 р. зменшилось на 4,1 кг на одну особу відповідно до 2009 р., а в порівнянні з 2008 р. на 2,9 кг. Проте споживання овочів і баштанних продовольчих культур у 2010 р. збільшилось на 6,4 кг на одну особу та на 14,3 кг у порівнянні з 2008 р.

До основних факторів підвищення попиту на продукцію сільського господарства слід віднести зростання чисельності населення, поліпшення структури і якості харчування, необмежені потреби в одязі й задоволенні

інших потреб. Тому в довгостроковому аспекті спостерігатиметься стійка тенденція зростання обсягу попиту на сільськогосподарську продукцію, що, у свою чергу, є об'єктивною причиною розширеного процесу відтворення в сільському господарстві.

У результаті недостатнього державного регулювання відтворювальних процесів у сільськогосподарському комплексі на межі століть Україна опинилася в ситуації, коли рівень забезпечення продовольством наблизився до критичної оцінки; у зв'язку з цим досить гостро постає питання про продовольчу безпеку більшості регіонів України попри те, що чисельність населення країни швидко скорочується. Така ситуація є результатом безсистемного втілення ринкових відносин у сільськогосподарську сферу і відсутності чіткої державної політики реформування аграрних та земельних відносин, надання кредитних ресурсів, цінової політики. Це призвело до виникнення величезного диспаритету цін на продукцію сільського господарства і промислові товари та ресурси, особливо паливно-енергетичні ресурси.

Сьогодні для забезпечення продовольчої безпеки як країни загалом, так і окремих її регіонів необхідно, в першу чергу, забезпечити розширене відтворення й задоволення населення в продуктах харчування. Найважливішими умовами продовольчої безпеки країни є фізична та економічна доступність продуктів харчування. Фізична доступність продовольства забезпечується безперебійним його надходженням у місця споживання в потрібних обсягах у необхідних асортиментах. Економічна доступність продовольства визначається розмірами доходів, соціальної допомоги і пільг, що дозволяють усім верствам населення придбавати продукти харчування шляхом купівлі, а також за допомогою державної підтримки. Водночас ще раз варто акцентувати увагу на недостатності останньої.

Слід зауважити, що основним завданням сільського господарства є забезпечення країни продовольством, а населення – достатньою кількістю продовольчих товарів на рівні науково обґрунтованих норм споживання (табл. 2).

Як свідчать дані таблиці 2, надзвичайно актуальними залишаються для України завдання зі зростання виробництва більшості видів сільськогосподарської продукції.

Існує низка проблемних питань, які негативно позначаються на економічних показниках підприємств цієї сфери: значно знизилася врожайність сільськогосподарських культур, продуктивність худоби й птиці, скоротився валовий збір зерна, інших культур, виробництво найважливіших продуктів харчування в порівнянні з 1990 р. [7], хоча варто відмітити сприятливі умови 2011 р. і відповідне підвищення основних економічних показників розвитку цієї сфери діяльності.

Таблиця 2

Науково обґрунтоване і фактичне споживання основних продуктів на
душу населення в Україні та світі (кг на рік)

Види продукції	Споживання в країнах Європейсь- кого Союзу	Норми спожив- ання	Україна			
			Споживання			
			1990 р.	2008 р.	2010 р.	2010 р. до норм у відсотках
М'ясо і м'ясопродукти	95	83	68	51	52,0	65,0
Молоко і молокопродукти	363	380	373	214	206,4	54,3
Яйця (шт.)	222	290	272	260	290	100
Риба і рибопродукти	24	20	18	17,5	14,5	72,5
Хліб і хлібопродукти	91	101	141	115	111,3	100,2
Картопля	81	124	131	132	128,9	104,0
Овочі й баштанні	116	161	103	129	143,5	89,1
Плоди, ягоди, виноград	110	90	47	44	48,0	53,3
Цукор і кондитерські вироби	41	38	50	41	37,1	97,6
Олія	19	13	12	15	14,8	111,8

Складено за [5, 6]

Перелічені фактори призвели до зниження середньомісячної заробітної плати, розрив у заробітній платі працівників сільського господарства та інших галузей знову збільшився. У 1995 р. співвідношення між середньомісячною заробітною платою найманих працівників у сільському господарстві та в середньому по економіці становило 1:2, а до промисловості – 1:2,4. Лише з 2004 р. цей розрив почав скорочуватися спочатку до 1:1,9, а потім (у 2005–2007 р.) – до 1:1,8 (до промисловості – 1:2). У 2010 р. середня заробітна плата в сільському господарстві зростає на 29,1 % у порівнянні з 2009 р. [8].

Розширене відтворення здійснюється при встановленні певних пропорцій у розвитку промисловості й сільськогосподарського виробництва при збереженні провідної ролі промисловості. У процесі розширеного відтворення між сільським господарством і промисловістю досягається тісний взаємозв'язок та взаємозалежність. Регіональне сільське господарство, з одного боку, постачає для промисловості необхідну сировину, а з іншого – збільшується попит на засоби виробництва: сільськогосподарські машини, мінеральні добрива, хімікати, паливо та інші матеріали.

Оскільки розширене відтворення в сільському господарстві містить у собі відтворення суспільного продукту, засобів виробництва й кваліфікованої робочої сили, головною його формою виступає інтенсифікація галузі при неухильному підвищенні ефективності використання матеріальних, трудових і фінансових ресурсів.

У такий спосіб забезпечення процесу розширеного відтворення в регіональному сільськогосподарському комплексі є об'єктивно необхідним, його основна мета – задоволення зростаючих потреб населення в продуктах харчування, товарах і послугах. Його сутність у сільському господарстві полягає в безперервному оновленні суспільно-економічних відносин на стадіях виробництва, розподілу, обміну й споживання сільськогосподарської продукції на основі залучення в кожному наступному виробничому циклі додаткових матеріальних, земельних та трудових ресурсів, що дозволяє збільшувати обсяги виробництва, поліпшувати якість продукції, підвищувати економічну і соціальну ефективність виробництва.

При цьому сучасний розвиток сільського господарства значною мірою знаходиться під дією соціально-економічних факторів, а саме: реформування аграрних відносин, якісного і кількісного відновлення матеріально-технічної бази сільського господарства, підвищення кваліфікації працівників галузі й забезпечення їхнього благополуччя з рішенням екологічних проблем. Усі перераховані фактори забезпечують стабільність та надійність розвитку сільськогосподарського виробництва, але особливої значимості набуває проблема реформування земельних відносин, а також створення потужного мотиваційного механізму, спрямованого на підвищення зацікавленості працівників галузі в результатах своєї праці та активізацію ініціативи селян не тільки безпосередньо у виробничій сфері, але й у всіх сферах громадського життя.

Не менш важливою складовою перспективного розвитку сільськогосподарського комплексу є не лише підвищення стабільності виробництва як основи системи ведення сільського господарства, а і підвищення його еколого-економічної ефективності, що приведе до збільшення виробництва екологічно чистої продукції, збереження навколишнього середовища. Основна умова забезпечення економічної стабільності підприємства до зовнішніх впливів полягає в тому, щоб відслідковувати її поточний рівень, аналізувати його і управляти процесами відхилення системи від раціонального рівня та відслідкувати просте і розширене відтворення у пропорціях розподілу доданої вартості.

ВИСНОВКИ

Визначено, синтезовано та конкретизовано особливості розширеного відтворення в сільському господарстві, зокрема у галузі рослинництва, що визначається сукупністю природно-кліматичних умов, специфікою виробництва аграрної продукції, зумовлену її сезонним характером, необхідністю дотримування більших обсягів запасів, об'єктивно низькою продуктивністю праці та ін. Акцентовано увагу на необхідність державної підтримки, що визначає умови організації відтворювального процесу в аграрній сфері, вибір форм і

напрямів використання капіталу, а також напрями підвищення відтворювального процесу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Олійник О. В. Необхідність та умови розширеного відтворення в сільському господарстві України / О. В. Олійник // Економіка АПК. – 2005. – № 4. – С. 31–35 (96).
2. Статистичний щорічник України за 2010 рік. – К. : Консультант, 2011. – 623 с.
3. Статистичний щорічник України за 2011 рік. – К. : Консультант, 2012. – 569 с.
4. Якубів В. М. Збалансований розвиток аграрних підприємств у сільському зростанні / В. М. Якубів. – Івано-Франківськ : ПНУ імені В. Стефаника, 2011. – 319 с.
5. Офіційний сайт Державного управління статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
6. Агропромисловий комплекс – статистика [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oda.gov.ua/index.php?lng=ukr§ion=8&article=10>.
7. Черкаська обласна державна адміністрація [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oda.gov.ua/?lng=ukr&article=158>.
8. Природно-ресурсний потенціал – передумова економічного зростання України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/Table/Jalilo9/018.htm>.

Дата надходження до редакції – 12.04.2013 р.

УДК 330.44

Баранцева С. М.¹

МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА З УРАХУВАННЯМ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

У статті проведено аналіз теоретичних підходів до оцінки ефективності діяльності підприємства, запропоновано схему проведення аналізу ефективності діяльності підприємства з урахуванням соціальної відповідальності бізнесу, а також проведено її апробацію на прикладі торгових підприємств.

Ключові слова: *ефективність діяльності, соціальна відповідальність, оцінка ефективності, стратегічне управління.*

ВСТУП

Проблема оцінки ефективності – центральна проблема організації соціальних інвестицій та соціального партнерства, реалізації соціальної політики компанії. Вона виникає на всіх етапах: при плануванні конкретних програм і проектів, при їх обґрунтуванні, при підведенні підсумків роботи. Ситуація посилюється багатовекторністю і різноманітністю форм соціальних інвестицій та соціального партнерства, комплексним характером самої проблеми ефективності [1].

¹ Рецензент – Лутай Л. А., д. е. н., професор

Особливий інтерес представляє можливість порівняння ступеня соціальної відповідальності різних компаній. У кожній сфері діяльності – свої характеристики результатів, свої принципи організації. Необхідність у такому порівнянні, тим не менш, існує як у галузевому, так і в регіональному розрізах. Експертами України (Ю. Благовим, А. Гізатуліним, Г. Тульчінським та ін.) та західних країн (Г. Боуеном, П. Друкером, М. Фрідманом, А. Кероллом, Д. Віндзором, Р. Штойером, К. Девісом, Д. Вотаном, Р. Акерманом, В. Фредеріком) постійно робляться спроби створення таких оціночних показників. Найчастіше такі вимірювання передбачають проведення спеціальних досліджень на самому підприємстві і поза ним, тобто тягнуть за собою істотні організаційні та кадрові витрати, що ускладнює застосування методики для широкого кола підприємств і організацій малого та середнього бізнесу.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

У роботі досліджується проблема оцінки ефективності діяльності підприємства з урахуванням соціальної відповідальності, виконується комплексний аналіз ефективності витрат на соціальні заходи та проводиться апробація запропонованої інтегральної оцінки показників соціальної відповідальності торговельних підприємств.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Ефективність, як відомо, – величина відносна, вона залежить від того, які показники з якими співвідносяться. На відміну від ефективності, ефект – величина абсолютна, яка виражає певний очевидний результат. Тобто ефект або є, або його немає. Що ж стосується ефективності, то завжди необхідно знати, про який саме вид ефективності йдеться мова в кожному конкретному випадку або який вид ефективності найбільш важливий у конкретній ситуації і для конкретного завдання. Тобто немає ефективності «взагалі», вона завжди конкретна [1].

Звісно, при здійсненні підприємством своєї діяльності проводиться аналіз ефективності його діяльності, щоб виявити основні переваги та недоліки підприємства, його стан на даний момент та у перспективі, виявити можливі загрози та своєчасно вжити відповідних заходів. Але у сучасних умовах для покращення ефективності діяльності вже не достатньо традиційних методів управління, і на зміну їм приходять нові, більш досконалі методи. Один з них ми представляємо в нашій роботі, а саме метод, заснований на соціальній відповідальності підприємства.

Оцінка ефективності соціальних інвестицій та соціального партнерства – проблема багатовекторна і багаторівнева. Їх ефективність може відрізнятися і оцінюватися за такими характеристиками, як види ефективності, зміст (спрямованість)

соціальних інвестицій та соціального партнерства, а також характер самого оцінювання. Відповідно до цього ефективність соціальних інвестицій пропонується розрізняти та оцінювати за такими характеристиками: видом, змістом та характером оцінки [1].

Так, за видом ефективності Шаповал В. М. розрізняє результативність (відношення одержаного результату до поставленої мети), економічність (відношення результатів до витрат ресурсів), доцільність (відношення цілей до реальних соціальних проблем).

При дослідженні змісту (спрямованості) соціальних інвестицій рекомендується розрізняти внутрішні соціальні інвестиції (спрямовані на внутрішнє середовище компанії, включаючи інвестиції у людський капітал) та зовнішні соціальні інвестиції (спрямовані на зовнішнє середовище компанії).

За характером оцінки ефективності соціальних інвестицій виокремлюють ефективність соціальних інвестицій для суспільства (сукупність раніше недоступних благ та кількість людей, які їх отримали) та ефективності соціальних інвестицій для бізнесу (сукупність витрат, які сприяли розвитку самого бізнесу) [1].

Величина суми витрат на соціальні заходи має бути нормативною і регулюватися в залежності від ситуації на підприємстві. Якщо на підприємстві з'являються загрози кризи, то підприємство повинно зберегти і навіть збільшити витрати на соціальні заходи. Це дозволить зберегти багато позицій у відносинах з персоналом, клієнтами, громадськістю, постачальниками, банками і т. д.

При кризовій ситуації багато підприємств затримує на деякий час заробітну плату персоналу, і багато працівників можуть залишити робочі місця, а зразу замінити втраченого спеціаліста за умов затримки заробітної плати майже неможливо. На соціально відповідальному підприємстві персонал більше довіряє керівництву та готовий допомогти підприємству вийти з кризи на ентузіазмі, тому що він знає, що підприємство теж турбується про нього і допоможе у скрутний час.

Проведене дослідження дозволило нас сформулювати схему аналізу ефективності діяльності підприємства, яка має такий вигляд (рис. 1). Ця схема аналізу ефективності діяльності підприємства включає два основні блоки, а саме блок комплексної оцінки господарської діяльності підприємства та блок соціальної відповідальності. Блок комплексної оцінки господарської діяльності передбачає проведення оцінки ефективності розвитку торгівлі, аналіз використання ресурсного потенціалу, аналіз стану та ефективності використання основних фондів, оборотних фондів. А другий блок – соціальної відповідальності – в свою чергу включає такі складові, як економічна, екологічна та соціальна (трудова).

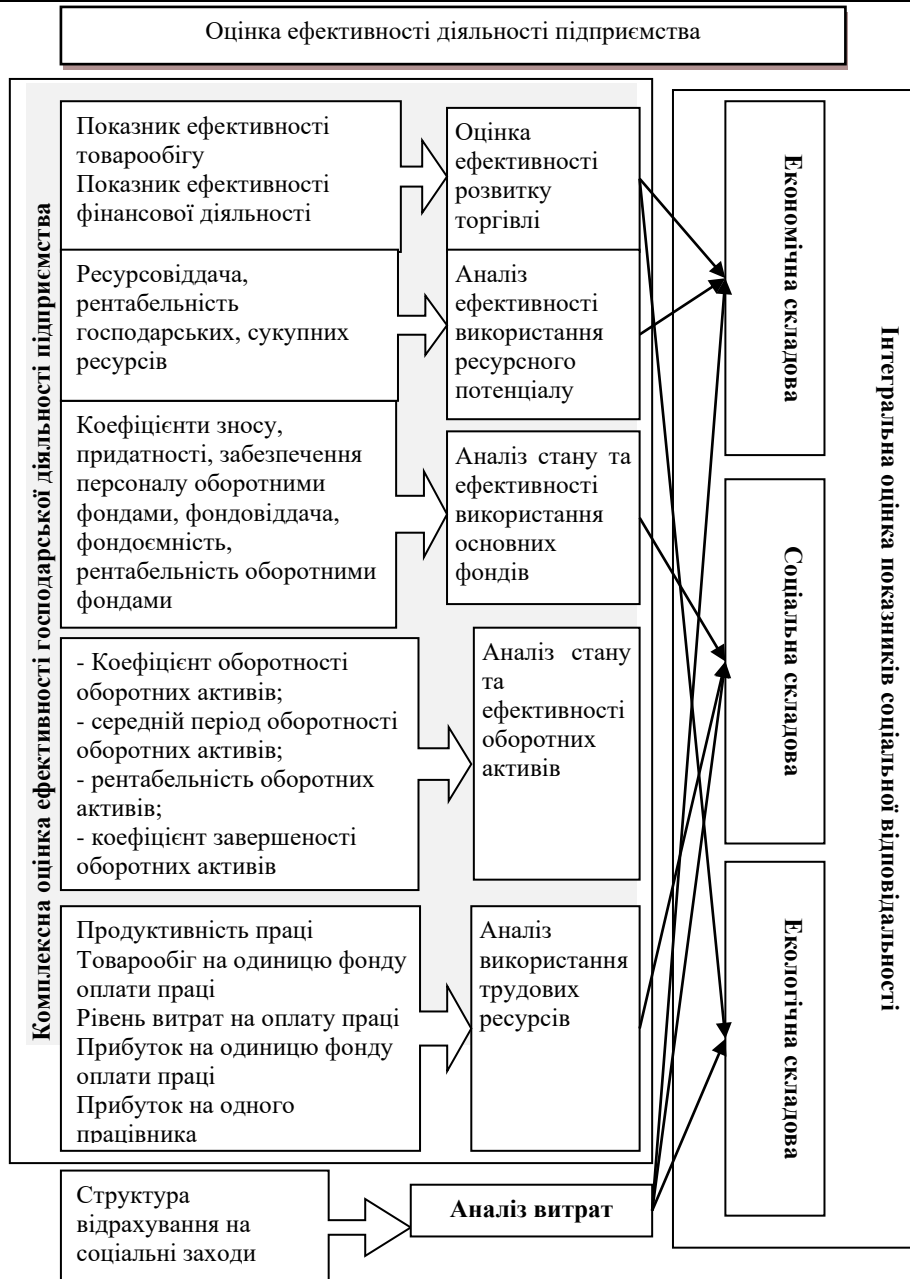

Рис. 1. Рекомендована схема проведення аналізу ефективності діяльності підприємства

Джерело: власна розробка

Для оцінки ефективності соціальної відповідальності підприємства використовуються різні методики, але основним елементом підходу, який отримав подальший розвиток, є інтегральна оцінка соціальних показників, яка включає економічну, трудову та екологічну відповідальності, а ті, в свою чергу, поділяються на суму

витрат на здійснення КСВ в сумі витрат, зміну товарообігу у результаті діяльності КСО, коефіцієнт повторних покупок (від трьох і вище), відповідність заробітної плати працівників підприємства середньогалузевому рівню, витрати на соціальні питання працівників до товарообігу, рівень диференціації заробітної плати працівників підприємства, рівень витрат на облагороджування територій, рівень витрат на охорону навколишнього середовища, суму витрат на економію ресурсів. Усі ці показники прямо або опосередковано відповідають за такі елементи ефективності діяльності підприємства, як продуктивність праці, товарообіг, репутаційний профіль підприємства тощо (табл. 1).

Апробацію запропонованого підходу до інтегральної оцінки соціальної відповідальності проведено на торговельних підприємствах ПП «Кольрабі» та ТОВ «Гуливер», виявлено сильні і слабкі сторони цих підприємств, а також порівняно отримані результати.

Таблиця 1

Порівняння витрат на соціальні заходи у 2012 році

Показник	ПП «Кольрабі»		ТОВ «Гуливер»		Відхилення по сумі (ст. 2-ст. 4)	Відхилення за темпами (ст. 3-ст. 5)
	Тис. грн	Темп змін, %	Тис. грн	Темп змін, %		
Витрати на соціальні питання працівників	103,09	143,48	42,58	93,21	60,51	50,27
Витрати на облагороджування територій	120,80	162,21	61,98	1037,02	58,82	-874,80
Витрати на охорону навколишнього середовища	169,59	146,32	89,60	101,21	79,99	45,12
Відрахування на соціальні заходи	393,48	150,06	194,16	138,50	199,32	11,56

Джерело: власна розробка

Підприємство ТОВ «Гуливер» ефективніше використовує ресурси, як господарські, так і сукупні, але рентабельність цих ресурсів на ПП «Кольрабі» значно вища, оскільки вищий прибуток.

Аналіз стану та ефективності використання основних фондів підприємства показав, що на ПП «Кольрабі» нижчий знос основних фондів на 0,06 (13,3 %) та вищий коефіцієнт придатності на 0,05 (9,24 %), також персонал краще забезпечений основними фондами на 3,83 (24,9 %). На ТОВ «Гуливер» сума основних фондів нижча, ніж на ПП «Кольрабі», тому показник фондівдачі трохи вищий, а саме на 2,28 (9,05 %). Звісно, рентабельність основних фондів на ПП «Кольрабі» вища, ніж на ТОВ «Гуливер» на 62,8 (188,7 %)

Аналіз використання трудових ресурсів підприємства показав, що підприємство ПП «Кольрабі» ефективніше використовує трудові ресурси, на ньому вища продуктивність праці на 59,65 (113,6 %),

товарообіг на одиницю фонду оплати праці на 0,65 (3,03 %), рівень витрат на оплату праці нижчий на 0,14 (2,95 %) прибуток на одиницю фонду оплати праці та на одного працівника вищий на 0,57 (227,02 %) та 13,35 (260,57 %) відповідно.

Для того щоб оцінити інтегральну оцінку корпоративної соціальної відповідальності, ми також провели аналіз витрат на соціальні заходи на обох підприємствах.

Аналіз стану та ефективності використання оборотних активів показав, що коефіцієнт оборотності оборотних активів на ТОВ «Гуливер» вищий, ніж на ПП «Кольрабі» на 1,81 (24,82 %); внаслідок цього більш короткий середній період обігу на 16,55 (33,02 %) Це свідчить про те, що ТОВ «Гуливер» ефективніше використовує оборотні активи. На ПП «Кольрабі» вища рентабельність оборотних активів на 11,79 (138,6 %).

Результати порівняльної комплексної оцінки ефективності господарської діяльності підприємств, які досліджуються, свідчать про те, що внаслідок ефективнішого використання деяких ресурсів ТОВ «Гуливер» має значно більший темп інтенсивності розвитку підприємства на 0,2 (72,96 %), але все ж таки узагальнюючий показник темпу економічного зростання підприємства ПП «Кольрабі» вищий на 4,59 (11,89 %). Але якщо підприємство ПП «Кольрабі» не почне впроваджувати заходи по покращенню ефективності діяльності, то тоді ТОВ «Гуливер» з такими темпами розвитку наздожене ПП «Кольрабі» за короткий час.

Для оцінки інтегрального показника соціальної відповідальності ми додатково проаналізували витрати обох підприємств на соціальні заходи та порівняли отримані результати між собою. Так, сума витрат на соціальні заходи на ПП «Кольрабі» значно вища, ніж на ТОВ «Гуливер», а саме на 199,32 тис. грн. Та якщо розглядати детальніше, то ми бачимо, що і за окремими показниками ПП «Кольрабі» також більше витрачає. Як було показано у таблиці 1, обидва підприємства збільшують витрати на соціальні заходи, але на ПП «Кольрабі» ці темпи вищі.

На основі отриманих даних розраховали інтегральну оцінку показників соціальної відповідальності ПП «Кольрабі». Так, за рівної значимості економічної, екологічної та соціальної складових, а саме 0,33, найбільшу інтегральну оцінку має економічна складова (0,84), яка залежить від суми витрат на здійснення корпоративної соціальної відповідальності у сумі витрат, зміни товарообігу в результаті діяльності в сфері КСО та коефіцієнта постійних покупців (табл. 2).

Друге місце посіла соціальна складова (0,82), третє місце займає екологічна складова (0,78), що залежить від таких показників, як рівень витрат на благоустроювання територій (0,28); рівень витрат на охорону

навколишнього середовища (0,34); сума витрат на економію ресурсів (0,16).

Таблиця 2

Інтегральна оцінка показників соціальної відповідальності
ПП «Кольрабі»

Показник	Формула	Од. виміру	Фактичне значення	Еталонне значення	Ступінь відповідності	Значимість	Значимість загальна	Інтегральний показник
Економічна складова відповідальності								
Сума витрат на здійснення КСВ в сумі витрат	$\frac{\sum B_{св}}{BO}$	%	12,10	13,00	0,93	0,23	0,33	0,21
Зміна товарообігу в результаті діяльності КСО		коэф.	2,36	3,00	0,79	0,39		0,31
Коефіцієнт повторних покупок (від трьох і вище)		коэф.	0,63	0,75	0,84	0,38		0,32
Інтегральний показник економічної складової відповідальності						1,00		0,84
Соціальна складова відповідальності								
Відповідність заробітної плати працівників підприємства середньогалузевому рівню	$\frac{ЗП_{прац}}{ЗП_{min}}$	коэф.	1,67	2,00	0,83	0,33	0,33	0,28
Рівень диференціації або коефіцієнт нерівності заробітної плати працівників підприємства	$\frac{ЗП_{10\% max}}{ЗП_{10\% min}}$	коэф.	2,99	2,70	0,90	0,27		0,24
Відношення витрат на вирішення соціальних питань працівників до товарообігу	$\frac{B_{спп}}{T} \times 100$	%	0,40	0,53	0,75	0,40	0,33	0,30
Інтегральний показник соціальної складової відповідальності						1,00		0,82
Екологічна складова відповідальності								
Рівень витрат на облагороджування територій	$\frac{ЗП_{прац}}{ЗП_{min}}$	коэф.	30,70	35,00	0,88	0,32		0,28
Рівень витрат на охорону навколишнього середовища	$\frac{ЗП_{10\% max}}{ЗП_{10\% min}}$	коэф.	43,10	50,00	0,86	0,39	0,33	0,34
Сума витрат на економію ресурсів		тис. грн	413,00	750,00	0,55	0,29		0,16
Інтегральний показник екологічної складової відповідальності						1,00		0,78
Інтегральний показник соціальної відповідальності							1,00	0,80

Примітка. Всв – витрати на соціальні заходи; ВО – витрати операційні; Т – товарообіг; Пок – сума покупок; ПокП – сума повторних покупок; ЗПпрац – середня

заробітна плата на підприємстві; ЗП_{мін} – мінімальна заробітна плата встановлена на державному рівні; Вспп – витрати на соціальні питання працівників; Вот – витрати на облагороджування територій; Вонс – витрати на охорону навколишнього середовища.

Джерело: власна розробка

Якщо всі ці показники співставити, то ми отримаємо інтегральний показник соціальної відповідальності ПП «Кольрабі», який становить 0,80 і свідчить, що підприємство витрачає гроші не тільки на сировину, але й на соціальні заходи, а це позитивно впливає на діяльність підприємства.

Також була проведена інтегральна оцінка показників соціальної відповідальності для ТОВ «Гулівер», яка свідчить про недостатній рівень витрат на соціальну відповідальність і необхідність концентрації уваги в першу чергу на соціальній складовій, а потім розвитку на цій основі економічної та екологічної складових.

ВИСНОВКИ

Підбиваючи підсумок, слід зазначити, що обидва підприємства показали себе соціально відповідальними, та протягом тривалого часу поступово збільшують витрати на соціальні заходи, внаслідок чого спостерігаються позитивні зміни у ефективності діяльності підприємства.

Поряд з позитивними моментами на підприємствах також є свої недоліки та не реалізовані можливості, які можна ліквідувати шляхом впровадження ефективної стратегії розвитку та підвищення конкурентоспроможності. Отже, можна стверджувати про наявність чіткого ефекту впливу кожної з досліджуваних складових на взаємозв'язок із показниками фінансової ефективності підприємства.

Перспективи подальших досліджень у даному напрямку полягають у розробці ефективних стратегій управління корпоративною соціальною відповідальністю з урахуванням складових, які виокремлено.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Шаповал В. М. Оцінка ефективності соціальних інвестицій [Електронний ресурс] / В. М. Шаповал. – 2009. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/24_NTP_2009/Economics/50506.doc.htm /. – Назва з екрану.

Дата надходження до редакції – 05.08.2013 р.

ГАЛУЗЕВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ

УДК 330.46: 338.51

Бакурова А. В.

СТАТИСТИЧНИЙ АНАЛІЗ АВТОТРАНСПОРТНИХ ВАНТАЖНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ З ВИКОРИСТАННЯМ МЕТОДУ КОГНІТИВНОГО МОДЕЛЮВАННЯ

У статті запропоновано комплексне поєднання методів статистичного аналізу та когнітивного моделювання для організації моніторингу автотранспортних вантажних перевезень. Даний підхід дозволяє враховувати галузеві особливості статистичної інформації та розробляти керівні рішення щодо розвитку автотранспортних вантажних перевезень.

Ключові слова: когнітивне моделювання, вантажні перевезення, автотранспорт, статистичний аналіз.

ВСТУП

Транспорт – одна з найважливіших галузей національної економіки, ефективне функціонування якої є необхідною умовою стабілізації, структурних перетворень економіки, розвитку зовнішньоекономічної діяльності, задоволення потреб населення та суспільного виробництва у перевезеннях, захисту економічних інтересів України. Транспортний комплекс України включає в себе залізничний, автомобільний, морський, річковий, авіаційний та трубопровідний транспорт. Вартість основних виробничих фондів транспортно-дорожнього комплексу досягає 30 % загальної вартості основних виробничих фондів народного господарства країни, а чисельність працюючих – більше 18 % загальної кількості зайнятих у народному господарстві.

Ефективне функціонування державної транспортної системи та включення її у європейську та світову транспортні мережі сприяє вирішенню найважливіших завдань сьогодення та дозволяє збільшити обсяги міжнародних перевезень. Україна має значний потенціал транзитних перевезень завдяки своєму геополітичному розташуванню. Тому статистичний аналіз транспортних перевезень у поєднанні з методом когнітивного моделювання є необхідним для виявлення існуючого потенціалу транспортної сфери та розробки стратегій його ефективного використання.

Розвиток і вдосконалення транспорту в системі зовнішньоекономічних зв'язків держави здійснюється відповідно до

національної програми [5] з урахуванням його пріоритету та на основі досягнень науково-технічного прогресу і забезпечується державою.

У роботі [4] основними причинами, що стримують розвиток вантажних перевезень автомобільним транспортом через Україну, визначаються такі:

1. Нестача професійного управління вантажним автотранспортом.
2. Складні умови діяльності: застарілий парк та несприятливі умови для кредитування, особливо для малого бізнесу.
3. Відсутність ефективного нагляду та контролю за галуззю створює нерівні умови конкуренції, що сприяє існуванню безвідповідальних перевізників.
4. Процедури в пунктах перетину державного кордону, процедури митного очищення, невідповідна організація руху автотранспорту в морських портах.
5. Недостатній розвиток інтермодальних перевезень та застарілі методи логістики.

Результати досліджень А. Толстової [9], А. Новикової [3] присвячені аналізу транзитних перевезень та транзитному потенціалу країни. У своїх роботах О. Черноус [10], Т. Мірзоева [1] досліджують автотранспортну систему та автомобільні перевезення. Основи застосування когнітивного моделювання для вирішення проблем автотранспортних перевезень закладено в праці Ф. Робертса [7].

Збір статистичної інформації у сфері автомобільних перевезень здійснюється шляхом подання п'яти звітних форм (51-авто, 31-авто, 2-тр, 51-вант, 31-вант). Звітність має досить розширену інформацію, завдяки чому можна досить точно проаналізувати що, коли і куди було вивезено та ввезено в Україну. Основні форми державної статистичної звітності, терміни подання звітності та особи, які їх надають, наведені у табл. 1.

Таблиця 1

Форми державної статистичної звітності про роботу автотранспорту

№ з/п	Найменування, коротка характеристика робіт	Періодичність	Термін подачі	Інструментарій
1	2	3	4	5
1.	Звіт про роботу автотранспорту Нова форма! (Наказ затвердження № 338 від 09.08.2012 р.)	Річна	20 січня	ф. № 2-тр
2.	Обстеження фізичної особи-підприємця, яка здійснює пасажирські автоперевезення на маршруті	Раз на півроку	17 травня, 15 листопада	ф. № 51-пас (тижнева)
3.	Звіт про перевезення вантажів та пасажирів автомобільним транспортом Нова форма! (Наказ затвердження № 336 від 09.08.2012 р.)	Місячна	До 3 числа після звітного періоду	ф. № 51-авто

Продовження табл. 1

1	2	3	4	5
4.	Звіт про перевезення автомобільним транспортом вантажів за видами вантажів та пасажирів за видами сполучення Нова форма! (Наказ затвердження № 338 від 09.08.2012 р.)	Квартальна	До 20 числа після звітного періоду	ф. № 31-авто
5.	Обстеження вантажних автомобільних перевезень, що здійснюються фізичними особами-підприємцями на комерційній основі	Раз на півроку	26 квітня, 25 жовтня	ф. № 51-вант

Джерело: власна розробка

Зазначимо, що серед п'яти наведених форм три форми було оновлено у 2012 році. З 2012 року почали діяти нові форми звітів 31-авто, 51-авто та форми № 2-тр.

Значне зростання кількості приватних вантажних автомобілів, збільшення обсягів їх роботи з одного боку, відсутність статистичного спостереження за їх діяльністю з іншого зумовило зростаючу необхідність визначення обсягів перевезень вантажів, які виконуються індивідуальними власниками вантажного автотранспорту. Методика проведення вибіркового статистичного спостереження за діяльністю фізичних осіб-підприємців, які виконують комерційні вантажні автоперевезення, затверджена Наказом Державного комітету статистики України від 02.02.2006 р. № 28 [2]. У ній зазначається порядок визначення одиниць вибіркового спостереження та формування вибіркової сукупності, порядок проведення спостереження та обробки інформації, аналіз результатів обстеження та розповсюдження їх на генеральну сукупність.

Однак об'єктивне існування факторів невизначеності веде до неякісної статистичної інформації.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Для вирішення завдання підвищення якості статистичної інформації у даній роботі пропонується удосконалення організації статистичних спостережень та статистичного аналізу автотранспортних вантажних перевезень за рахунок комплексного використання класичних методів і когнітивного моделювання.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Проаналізуємо динаміку вантажних перевезень в Україні за період 2001–2012 рр., що наведена на рис. 1. Як бачимо, найбільшу частку складають вантажоперевезення залізничним транспортом. Також значний обсяг мають трубопровідні та автомобільні перевезення. Для залізничних і автомобільних перевезень характерним

є різке зменшення вантажообігу в 2009 році, що пояснюється економічною кризою. У трубопровідних перевезеннях спостерігається поступова тенденція до зменшення їх обсягів.

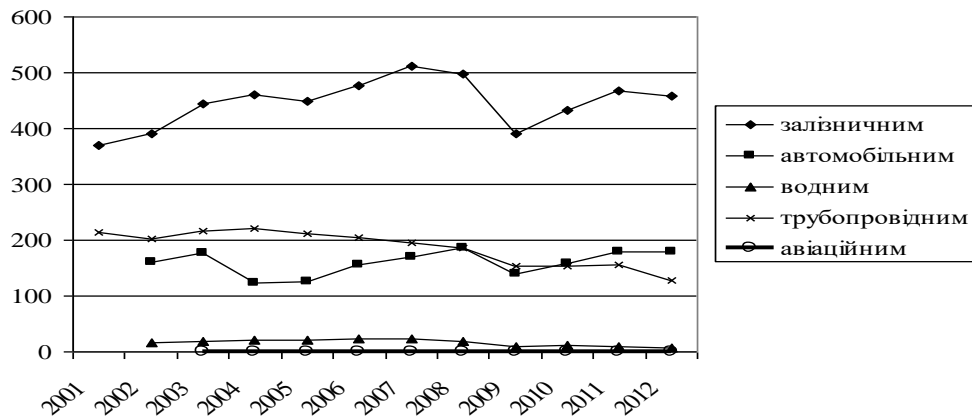

Рис. 1. Динаміка вантажних перевезень в Україні за період 2001–2012 рр.

Джерело: власна розробка

Якщо проаналізувати структуру вантажних перевезень за останній рік, то основна тенденція відповідає загальній динаміці вантажних перевезень. Найбільшу частку складають вантажні перевезення залізничним транспортом (457,5 млн т, що відповідає 59 % загального обсягу вантажних перевезень), на другому місці знаходяться перевезення автомобільним транспортом (179 млн т – 23 %), далі – трубопровідний вид вантажоперевезень (128,4 млн т – 17 %).

Більшість розвинутих країн на даному етапі розвитку економіки шукає додаткові резерви підвищення ефективності функціонування економіки. Одним з таких резервів може стати транзитний потенціал територій. Україна є експортером й імпортером транспортних послуг. Специфічним видом експорту транспортних послуг України є міжнародні транзитні перевезення українською територією. За 2012 рік перевезено транзитних вантажів 124 893,91 тис. т, у структурі транзитних перевезень найбільшу частку складають трубопровідні перевезення (61,6 %), залізничні становлять 32,8 %, 3,9 % – автомобільні перевезення, інші – 1,7 %. При дослідженні особливостей реалізації транспортного потенціалу України важливого значення набуває інформація щодо динаміки автотранспортних перевезень (табл. 2).

За розглянутий період середньорічний обсяг транзитних перевезень вантажів автомобільним транспортом України становив 3689,76 тис. т. Середній абсолютний приріст складає 601,99 тис. т, тобто у середньому обсяг перевезень за рік збільшувався на це значення. Середній темп приросту кожного року дорівнює 33,7 %.

Таблиця 2

Динаміка транзитних перевезень вантажів автомобільним транспортом
України у 2005–2012 рр.

	Перевезено вантажів автомобілями, тис. тонн	Абсолютний приріст у порівнянні з попереднім періодом, тис. тонн	Темпи росту, %		Темпи приросту, %		Абсолютне значення 1 % приросту
			у порівнянні до 2005 р.	у порівнянні з попереднім періодом	у порівнянні до 2005 р.	у порівнянні з попереднім періодом	
2005	636,1						
2006	1614,14	978,04	253,76	253,76	153,76	153,76	6,36
2007	4494,61	2880,47	706,59	278,45	606,59	178,45	16,14
2008	4908,71	414,1	771,69	109,21	671,69	9,21	44,95
2009	3354,2	-1554,51	527,31	68,33	427,31	-31,67	49,09
2010	4649,12	1294,92	730,88	138,61	630,88	38,61	33,54
2011	5011,2	362,08	787,80	107,79	687,80	7,79	46,49
2012	4850,03	-161,17	762,46	96,78	662,46	-3,22	50,11

Джерело: власна розробка

На рис. 2 представлено динаміку частки автомобільного транспорту у загальному обсязі транзитних вантажоперевезень у 2005–2012 роках. Можна бачити тенденцію до поступового збільшення цієї частки, хоча вона і залишається незначною, можна говорити про значний потенціал саме цього виду транспорту.

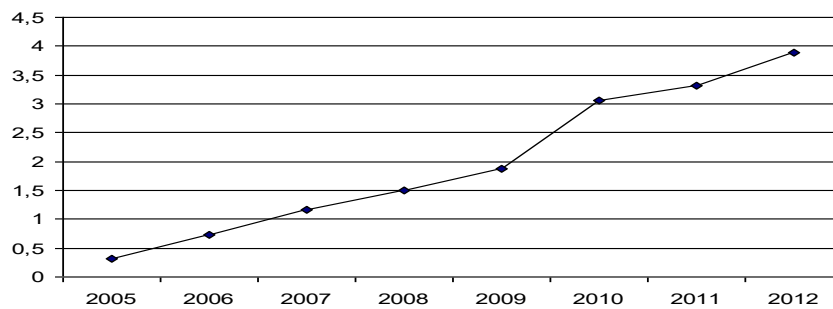

Рис. 2. Динаміка частки автомобільного транспорту у загальному обсязі транзитних вантажоперевезень, %

Джерело: власна розробка

Далі проаналізуємо динаміку обсягу перевезень вантажів автомобільним транспортом України (рис. 3). З цієї динаміки можна бачити різке падіння обсягу у 2004 році до 124,4 млн т, що становить 70 % обсягу попереднього року. У період 2004–2008 рр. спостерігається тенденція до зростання обсягів вантажних перевезень автомобільним транспортом, різке зменшення у кризовому 2009 році

до 75 % обсягу попереднього року. У 2010–2012 рр. спостерігається поступове відновлення обсягів перевезень.

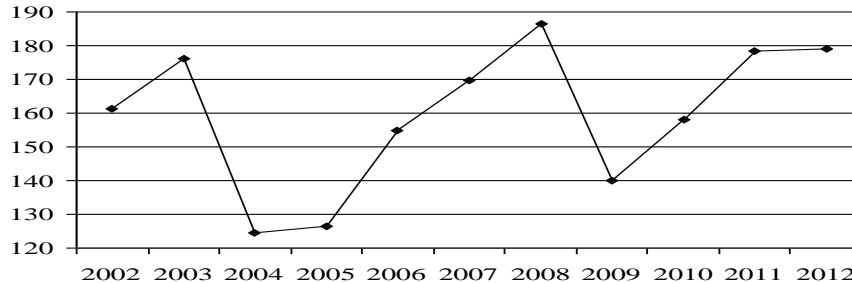

Рис. 3. Динаміка обсягу перевезень вантажів автомобільним транспортом України у 2002–2012 рр.

Джерело: власна розробка

У табл. 3 наведено аналіз ряду динаміки обсягу перевезень вантажів автомобільним транспортом. За період 2002–2012 рр. середньорічний обсяг вантажних перевезень автомобільним транспортом України становив 159,54 млн т. Найбільше значення було досягнуто у 2008 році – 186 млн т, найменше у 2004 – 124,4 млн т. У середньому обсяг перевезень за рік збільшувався на 1,76 млн т. Розрахований середній коефіцієнт росту становить 1,01, середній темп приросту кожного року дорівнює 1,04 %.

Таблиця 3

Динаміка обсягу перевезень вантажів автомобільним транспортом України у 2002–2012 рр.

Рік	Перевезено вантажів автомобілями, млн тонн	Абсолютний приріст у порівнянні з попереднім періодом, млн тонн	Темпи росту, %		Темп приросту, %		Абсолютне значення 1 % приросту
			у порівнянні до 2002 р.	у порівнянні з попереднім періодом	у порівнянні до 2002 р.	у порівнянні з попереднім періодом	
2002	161,4						
2003	176	14,6	109,05	109,05	9,05	9,05	1,61
2004	124,4	-51,6	77,08	70,68	-22,92	-29,32	1,76
2005	126,5	2,1	78,38	101,69	-21,62	1,69	1,24
2006	154,8	28,3	95,91	122,37	-4,09	22,37	1,27
2007	169,7	14,9	105,14	109,63	5,14	9,63	1,55
2008	186,6	16,9	115,61	109,96	15,61	9,96	1,70
2009	140	-46,6	86,74	75,03	-13,26	-24,97	1,87
2010	158,2	18,2	98,02	113,00	-1,98	13,00	1,40
2011	178,3	20,1	110,47	112,71	10,47	12,71	1,58
2012	179	0,7	110,90	100,39	10,90	0,39	1,78

Джерело: власна розробка

На рис. 4 представлено динаміку частки автомобільних перевезень у загальному обсязі транспортних вантажних перевезень. З цієї динаміки можна бачити тенденцію 2004–2012 рр. до збільшення цієї частки, а отже наявності потенціалу розвитку саме цього виду вантажних перевезень [8].

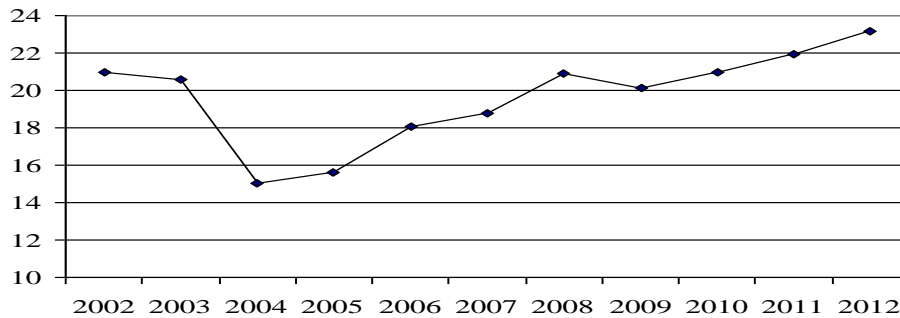

Рис. 4. Динаміка частки автомобільних перевезень у загальному обсязі транспортних вантажних перевезень України, %

Джерело: власна розробка

Інформація щодо статистичних звітів транспорту надається за наступними показниками відповідно загального виду економічної діяльності «Діяльність транспорту та зв'язку»: інвестиції в основний капітал; середньооблікова кількість штатних працівників підприємств; формування чистого прибутку (збитку); фінансові результати до оподаткування. Але статистика щодо перевезення вантажів автомобільним транспортом за видами до 2012 р. не збиралася.

У заключному звіті [6] зазначається, що сьогодні в Україні немає достовірної інформації для прийняття керівних рішень, методології, а статистичні дослідження не є актуальними та не відображають ринкові трансформації у дорожній галузі. Це ускладнює аналіз стану розвитку підприємств, що займаються вантажними автоперевезеннями.

Тому прикладні техніки та принципи, які використовуються в ЄС, пропонується запровадити в Україні. Для покращення статистики на автомобільному транспорті (вантажні перевезення) до статистичних спостережень за діяльністю автомобільного транспорту в Україні необхідно включити моніторинг діяльності різних типів суб'єктів економічної діяльності у галузі відповідно до форми власності (індивідуальні власники, організації з обмеженою відповідальністю і т. ін.) та моніторинг звітів.

Для підвищення якості прийняття керівних рішень та організації системи моніторингу пропонується когнітивна модель розвитку вантажних автоперевезень. Когнітивна модель розвитку вантажних автоперевезень представлена на рис. 5 у вигляді орграфу [7], що має такі вершини:

- 1 – «Загальний обсяг вантажних автоперевезень», млн т;
- 2 – «Вантажопідйомність», т;
- 3 – «Ступінь зношеності автотранспорту»;
- 4 – «Стан економіки»;
- 5 – «Щільність населення»;
- 6 – «Транзитний потенціал»;
- 7 – «Стан екологічного середовища»;
- 8 – «Кількість викидів в атмосферу»;
- 9 – «Витрати палива»;
- 10 – «Середня відстань перевезення однієї тонни вантажів», км;
- 11 – «Міжнародні економічні зв'язки»;
- 12 – «Якість дорожнього покриття»;
- 13 – «Вартість перевезення».

На рис. 5 дуги позначають зв'язки між вершинами:

- суцільна (позитивна) лінія відповідає випадку, коли збільшення значення параметру вершини, з якого дуга виходить, на одиницю виміру призводить до збільшення значення параметру вершини, в якій вона входить;
- протилежний випадок позначається пунктирною дугою.

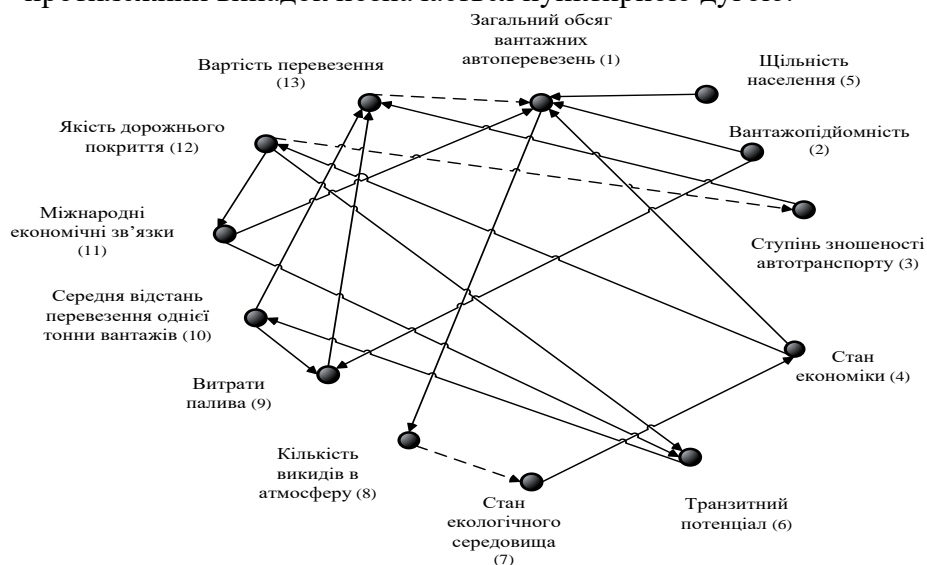

Рис. 5. Когнітивна модель розвитку вантажних автоперевезень

Джерело: власна розробка

На загальний обсяг вантажних перевезень безпосередній вплив матимуть такі показники: щільність населення, вантажопідйомність автопарку, загальний стан економіки, міжнародні економічні зв'язки та вартість перевезення.

Для моделювання сценаріїв розвитку вантажних автоперевезень в Україні з врахуванням можливостей її транзитного потенціалу в якості

цільової вершини обираємо вершину 1 – «Загальний обсяг вантажних автоперевезень», млн т.

За допомогою програми «Імпульс», що реалізує метод імітаційного моделювання на основі теорії імпульсних процесів [7], досліджуємо динаміку параметру цільової вершини при введенні початкового імпульсу до вершини 4, тобто при покращенні стану економіки (рис. 6).

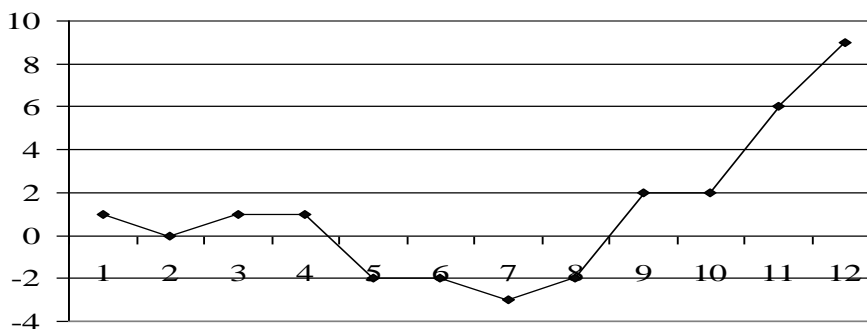

Рис. 6. Динаміка цільової вершини при $T=12$

Джерело: власна розробка

Період дослідження $T=12$, крок дорівнює кварталу, тобто розрахунки наведено для трьох років. Результати розрахунків показують, що у момент часу $t=12$ при поліпшенні стану економіки загальний обсяг вантажних автоперевезень має значення 9 умовних одиниць. З графіка динаміки вершини (рис. 6) бачимо її коливання, вона є імпульсно нестійкою, що є небажаним явищем для точності прогнозування.

Аналогічно досліджується динаміка параметру цільової вершини при введенні початкового імпульсу до вершини 12, тобто при покращенні якості дорожнього покриття (рис. 7).

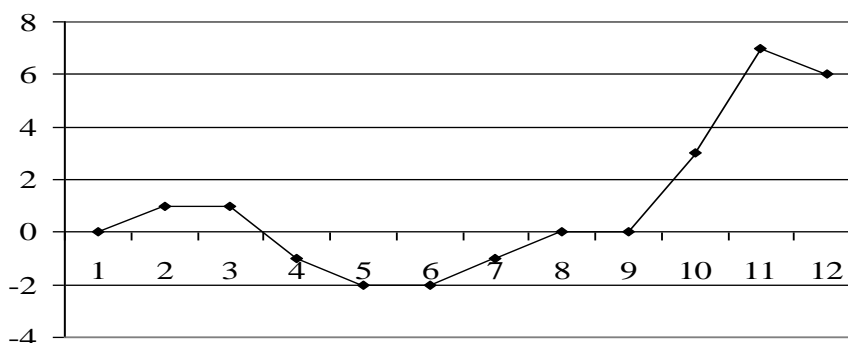

Рис. 7. Динаміка цільової вершини при зміні якості дорожнього покриття при $T=12$

Джерело: власна розробка

Результати розрахунків показують, що у момент часу $t=12$ при підвищенні якості дорожнього покриття загальний обсяг вантажних автоперевезень матиме значення 6 умовних одиниць.

Тобто на обсяг вантажних автоперевезень більший вплив матиме загальне покращення стану економіки за період часу $T=12$.

При дослідженні впливу стану автотранспорту, тобто вершина 3 – «Ступінь зношеності автотранспорту», отримуємо таку динаміку параметру цільової вершини (рис. 8).

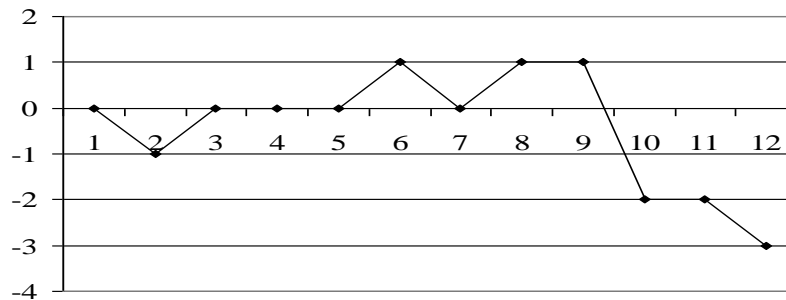

Рис. 8. Динаміка цільової вершини при $T=12$

Джерело: власна розробка

Результати розрахунків показують, що у момент часу $t=12$ при збільшенні зношеності автотранспорту загальний обсяг вантажних автоперевезень матиме значення 3 умовних одиниці.

Отже, у перших двох випадках різних стратегічних управлінських рішень маємо сценарії прогресивного розвитку автотранспортних перевезень через територію України, що сприяє збільшенню надходжень до державного бюджету та підвищенню конкурентоспроможності країни.

ВИСНОВКИ

У даній статті виявлено основні проблеми розвитку вантажних автоперевезень в Україні та наведено форми статистичної звітності для організації статистичних спостережень. На основі аналізу за офіційними статистичними даними зроблено висновки про характер динаміки вантажних автоперевезень в Україні.

Науковою новизною роботи є розробка когнітивної моделі та обґрунтування на її основі сценаріїв розвитку вантажних автоперевезень.

Перспективним напрямом досліджень є визначення збалансованості автоперевезень вантажів за видами, що передбачає збір даних за новою формою статистичної звітності № 31-авто.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Мірзоева Т. В. Ефективність автотранспортного обслуговування сільськогосподарського виробництва та напрямки його удосконалення : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / Т. В. Мірзоева; Нац. аграр. ун-т. – К., 2007. – 19 с.

2. Про затвердження Методики проведення вибіркового статистичного спостереження за діяльністю фізичних осіб-підприємців, які виконують комерційні вантажні автоперевезення : наказ Державного комітету статистики України від 2.02.2006 р. № 28. 3. Новікова А. М. Методологічні основи розвитку транзитного потенціалу України : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.07.04 / А. М. Новікова; Нац. авіац. ун-т. – К., 2004. – 36 с. 4. Оцінка ефективності політики реформування та розвитку транспортно-дорожнього комплексу України: аналітична записка [Електронний ресурс] // Національний інститут стратегічних досліджень. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1130/>. 5. Про затвердження Програми розвитку національної мережі міжнародних транспортних коридорів в Україні на 2006–2010 роки : постанова Кабінету Міністрів України від 12.04.2006 р. № 496 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/496-2006-%D0%BF>. 6. Підтримка інтеграції України до Транс-Європейської транспортної мережі ТЕМ-Т. РК4. Автомобільний транспорт. Заключний звіт 4.1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ten-t.org.ua/data/upload/publication/main/ua/517/fr_4.1_road_transport_ukr.pdf. 7. Робертс Ф. С. Дискретные математические модели с приложениями к социальным, биологическим и экологическим задачам / Ф. С. Робертс. – М. : Наука, 1986. – 563 с. 8. Сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс] : [Сайт Державного комітету статистики України]. – Електрон. дані. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua/ (16.05.13). – Останнє поновлення 16.05.13. 9. Толстова А. В. Забезпечення конкурентоспроможності національної мережі міжнародних транспортних коридорів : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03 / А. В. Толстова; Укр. держ. акад. залізн. трансп. – Харків, 2011. – 20 с. – Укр. 10. Черноус О. І. Забезпечення стійкого функціонування автотранспортної системи регіону : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.05 / О. І. Черноус; Ін-т екон.-правов. дослідж. – Донецьк, 2009. – 20 с.

Дата надходження до редакції – 06.08.2013 р.

УДК 330.42+ 303.725.36

Книшенко Т. М.¹

МОДЕЛЮВАННЯ СЦЕНАРІЇВ РОЗПОДІЛУ РЕСУРСІВ В ЕКОЛОГО-СОЦІО-ЕКОНОМІЧНІЙ СИСТЕМІ ЗА ЗОЛОТИМ ПЕРЕРІЗОМ

У роботі набули подальшого розвитку принципи формування сценаріїв розподілу ресурсів у еколого-соціо-економічній системі на основі золотого перерізу, що дало змогу оцінити відповідність структури кінцевого використання валового внутрішнього продукту за функціональними класифікаціями різним сценаріям.

Ключові слова: еколого-соціо-економічна система, сценарії, золотий переріз, структура.

ВСТУП

Ринкові трансформації обумовлюють дослідження, в яких ставляться питання управління складними структурами з метою

¹ Рецензент – Сергєєва Л. Н., д. е. н., професор

забезпечення гармонійного розвитку та збалансованого функціонування. Принципи гармонії дозволяють ефективно управляти складними системами. Гармонія як відповідність частин цілому та рівновага складних систем визначає функціонування економічних структур, є метою, засобом і принципом розвитку економічної системи.

«Гармонійний менеджмент» є порівняно новим напрямом управління соціально-економічними системами і базується на використанні пропорцій золотого перерізу. Напрями використання золотого перерізу та його властивостей відображено в теоретичних та практичних здобутках вітчизняних та зарубіжних учених.

За Г. Клейнером гармонійна економіка характеризується інтегральною просторово-часовою збалансованістю і цілісністю за умови сталого еволюційного розвитку [1]. Таким чином, використання золотого перерізу пов'язано перш за все з просторовими або структурними характеристиками системи та її здатністю до розвитку.

Можемо зазначити, що формування структур за принципом золотого перерізу, дослідження змін у структурі, що наближають систему до гармонійності, є актуальним науковим завданням.

Існує також практична значимість дослідження золотого перерізу в економічних структурах. Будь-яка система прагне балансу, отже зміни в структурі без динамічної складової можуть свідчити про розвиток.

Автором у подальшому під системою буде розумітись еколого-соціо-економічна система як така, що має за мету не тільки забезпечення власних потреб економічно, а й має соціальні ресурси для цього і турбується про якісне відтворення цих ресурсів (екологію та життєзабезпечення). Системою є сукупність взаємопов'язаних елементів, що знаходяться у відносинах та зв'язках між собою та утворюють певну цілісність.

Еколого-соціо-економічної система (ЕСЕС) складається з підсистем трьох різних рівнів: економічної, соціальної, екологічної, кожна з яких потребує для свого розвитку певного обсягу ресурсів. Мета розвитку не завжди може узгоджуватись між підсистемами. Так, економічний розвиток може не сприяти екологічним умовам.

О. Балацький зазначає, що розвиток системи відбувається за умови, при якій швидкість основних процесів повинна бути більшою за швидкість другорядних. У свою чергу, швидкість другорядних процесів має бути більшою за швидкість процесів життєзабезпечення. Крім того, науковцем підкреслено, що наведені процеси мають бути швидшими за руйнівні процеси [2].

Для еколого-соціо-економічної системи ця теза означає, що в процесі розвитку треба визначитись, які самі процеси є основними та другорядними, що є процесами життєзабезпечення, які саме процеси є руйнівними. Процеси життєзабезпечення не можуть розглядатись як, наприклад, екологічні процеси, оскільки економічно-соціальна складова

також є важливою. Життєзабезпечення може формуватись за рахунок економічних ресурсів, шляхом розвитку захисних сил соціуму, а також за підтримки екологічних процесів. Експертна думка щодо основних, другорядних та процесів життєзабезпечення формує сценарії формування й розподілу ресурсів системи.

А. Харітонов зазначає, що при формуванні структури системи за принципом золотого перерізу сумарна ентропія внутрішньої структури, а також зовнішніх сил повинна дорівнювати нулю, що характеризує стійкість та визначеність у розвитку, функціонуванні й забезпечує життєздатність системи [3].

І. Крючкова [4] досліджує властивості гармонійності в макроекономічних процесах, спираючись на аналіз застосування золотого перерізу як інструмента гармонізації систем різної природи. В Інституті проблем управління РАН застосовано принципи гармонійної упорядкованості й узгодженості всіх складових систем між собою та із зовнішніми факторами, обґрунтовано їх вплив на стійкий еволюційний розвиток [5; 6].

І. Степанішин та Ю. Алексєєв пов'язують золотий переріз з фрактальною структурою суспільства [7].

Незважаючи на широке використання принципів золотого перерізу, все ж потребують удосконалення методи застосування його пропорцій, оскільки вони повинні враховувати особливості структури ЕСЕС. Наведемо такий приклад. Гілки та листя в дереві розподілені за золотим перерізом у відношенні 0,38:0,62 (тобто, природно, листя є більш чисельними), але якщо розглядати гілки як основну частину дерева, то воно є негармонійним.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою роботи є виділення й моделювання сценаріїв, за якими здійснюється розподіл процесів в еколого-соціо-економічній системі, а також дослідження відповідності структури кінцевого використання валового внутрішнього продукту України до цих сценаріїв.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

За принципом золотого перерізу сформуємо сценарії розподілу, за якими такі сфери, як економічна, соціальна та екологічна будуть мати різну вагомість і вважатися основними, другорядними або процесами життєзабезпечення.

Розглянемо пучок сценаріїв, за яким економічні процеси є основними і мають частку 0,62. Цей пучок сценаріїв має два сценарії, за яким соціальна або екологічна сфера вважатимуться другорядними процесами чи процесами життєзабезпечення і матимуть частку 0,24; 0,14.

Розглянемо пучок сценаріїв, за яким економічні процеси є основними, але мають частку 0,38. Цей пучок сценаріїв має два сценарії,

за яким соціальна або екологічна сфера вважатимуться або другорядними процесами, або процесами життєзабезпечення, матимуть частку 0,24 та 0,38. За такого пучка сценаріїв можемо констатувати, що в системі сформовано рівномірну структуру.

Такі ж пучки сценаріїв з відповідними коефіцієнтами будуть формуватись, якщо екологічні або соціальні процеси є основними.

У табл. 1 наведено сценарії розподілу ресурсів між підсистемами еколого-соціо-економічної системи. Оскільки за певними сценаріями відбувається дублювання коефіцієнтів, то їх було виключено.

Таблиця 1

Розподіл ресурсів між підсистемами еколого-соціо-економічної системи

Сценарій	Економіка	Соціум	Екологія та життєзабезпечення
1	0,38	0,24	0,38
2	0,38	0,38	0,24
3	0,62	0,14	0,24
4	0,62	0,24	0,14
5	0,24	0,38	0,38
6	0,24	0,62	0,14
7	0,24	0,14	0,62
8	0,14	0,62	0,24
9	0,14	0,24	0,62

Джерело: власна розробка

За табл. 1 можемо визначити, що у сценаріях 1, 2, 5 існують дві основні підсистеми, як визначають економіко-соціальний, соціально-екологічний, економіко-екологічний розвиток. Для сценаріїв 3, 4 основними процесами є економічні. Для сценаріїв 6, 8 основними процесами є соціальні, у сценаріях 7, 9 основними процесами є екологічні.

Оцінимо узгодженість структури для сформованих сценаріїв за формулою середньої геометричної:

$$S_u = \sqrt[3]{s_e \cdot s_s \cdot s_g} \quad (1),$$

де S_u – рівень узгодженості структури;

s_e – частка економічних процесів;

s_s – частка соціальних процесів;

s_g – частка екологічних процесів.

За формулою (1) отримуємо (табл. 2):

Таблиця 2

Рівень узгодженості структури для виділених сценаріїв

Сценарій	1	2	3	4	5	6	7	8
S_u	0,326	0,326	0,275	0,275	0,326	0,275	0,275	0,275

Джерело: власна розробка

За табл. 2 можна зазначити, що узгодженими з позиції структури є сценарії 1, 2, 5; менш узгодженими є сценарії 3, 4, 6, 7. Як було зазначено вище, сценарії 1, 2, 5 мають за пріоритет подвійний вектор формування структури системи.

Розглянемо сценарії 3, 4. Система перш за все повинна забезпечувати себе економічно для формування у майбутньому фінансових ресурсів, а також задоволення свої поточних потреб, що необхідні для її виживання. Надлишок економічних ресурсів спрямовується на отримання інформації із зовнішніх систем – соціум, що формує процеси освіти, соціального захисту та підтримки, розваги, відпочинок та культуру, релігійні вподобання. Передача інформації в соціумі формує колективне мислення, за яким першочерговим є турбота про здоров'я нації, значимості набуває екологічне мислення.

Слід зазначити, що екологічні процеси розуміються як такі, що обумовлюють вплив чинників навколишнього середовища на функціонування людського організму. Управління екологічними процесами є спрямованим і на збереження та поліпшення здоров'я населення.

Екологічна система є найвразливішою, ресурси, що на неї розподіляються, мають за мету зменшити шкоду, що наноситься у процесі формування фінансових ресурсів. Крім того, екологічна система має підтримувати ЕСЕС та забезпечувати її безперербійне функціонування.

Проаналізуємо розподіл ресурсів, що забезпечують економічні, соціальні та процеси життєзабезпечення для категорій кінцевого використання валового внутрішнього продукту за функціональними класифікаціями, тобто для державного сектору, домашніх господарств та підприємств, що обслуговують домашні господарства (табл. 3).

Таблиця 3

Розподіл статей витрат за економічними, соціальними та екологічними процесами

Процеси	Домашні господарства	Державний сектор	Підприємства, що обслуговують домашні господарства
1	2	3	4
Економічні	<ul style="list-style-type: none"> - Продукти харчування та безалкогольні вироби; - одяг і взуття; - предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла 	<ul style="list-style-type: none"> - Економічна діяльність; - державні послуги загального характеру; - діяльність та послуги у галузі житлово-комунального господарства 	Житлові послуги

Продовження табл. 3

1	2	3	4
Соціум	- Транспорт; - зв'язок; - відпочинок і культура; - освіта; - ресторани та готелі	- Діяльність по забезпеченню громадського порядку та безпеки; - діяльність та послуги у сфері відпочинку, культури та релігії; - діяльність та послуги у галузі освіти	- Політичні партії, профспілкові і професійні організації; - релігія; - відпочинок і культура; - освіта
Екологія та життєзабезпечення	- Житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива; - охорона здоров'я	- Діяльність та послуги у галузі соціального забезпечення та соціальної допомоги; - діяльність та послуги у галузі охорони здоров'я; - охорона навколишнього середовища	- соціальний захист; - охорона здоров'я
Потенціал за рахунок:	- Алкогольні напої, тютюнові вироби та наркотики; - різні товари та послуги	Діяльність та послуги у галузі оборони	-

Джерело: власна розробка

У табл. 3 наведено розподіл статей витрат за економічними, соціальними та екологічними процесами.

У табл. 3 виділено також потенціал структури як такий, що може її гармонізувати за рахунок перерозподілу витрат. Так, для домашніх господарств це є витрати на алкогольні напої, тютюнові вироби, наркотики, різні товари та послуги. Для державного сектору – це витрати на оборону.

Проаналізуємо витрати домашніх господарств у 2006–2011 рр. (табл. 4).

За табл. 4 можемо зробити висновок, що вагому частину у витратах домашніх господарств займають економічні процеси – близько 50 %. Але не завжди можна економічні процеси вважати основними, оскільки за темпом зростання у 2011 р. соціальні процеси перевищують економічні. В цілому можна сказати, що структура витрат у домашніх господарствах є узгодженою і відповідає гармонійному зростанню, підтримується на одному рівні.

Таблиця 4

Аналіз структури витрат домашніх господарств у 2006–2011 рр.

Рік	Економічні			Соціум			Екологія та життє-забезпечення			Потенціал		Ступінь узгодженості підприємств
	млн грн	%	Індекс зростання	млн грн	%	Індекс зростання	млн грн	%	Індекс зростання	млн грн	%	
2006	152737	47,8	1,25	88961	27,8	1,25	48684	15,3	1,32	29001	9,1	0,300
2007	199827	47,2	1,31	117753	27,8	1,32	66025	15,6	1,36	39569	9,4	0,302
2008	284213	48,7	1,42	158060	27,2	1,34	86214	14,8	1,31	53995	9,3	0,297
2009	288845	49,6	1,02	129821	22,3	0,82	104531	18	1,21	58536	10,1	0,301
2010	344976	50,3	1,19	150136	21,9	1,16	123600	18	1,18	67370	9,8	0,300
2011	430055	49,7	1,25	198674	23	1,32	149088	17,2	1,21	88043	10,1	0,300

Джерело: власна розробка

Структура витрат домашніх господарств найбільш близька до сценарію 4.

Проаналізуємо витрати державного сектору в 2006–2011 рр. (табл. 5).

Таблиця 5

Аналіз структури витрат державного сектору в 2006–2011 рр.

Рік	Економічні			Соціум			Екологія та життє-забезпечення			Потенціал		Ступінь узгодженості підприємств
	млн грн	%	Індекс зростання	млн грн	%	Індекс зростання	млн грн	%	Індекс зростання	млн грн	%	
2006	23052	23	1,35	42437	42,3	1,22	29929	29,8	1,24	4932	4,9	0,301
2007	26220	20,4	1,14	56853	44,1	1,34	39267	30,4	1,31	6622	5,1	0,307
2008	32916	19,5	1,26	79010	46,6	1,39	49350	29,2	1,26	7887	4,7	0,301
2009	33999	18,4	1,03	86888	47,3	1,10	55719	30,3	1,13	7408	4	0,298
2010	40721	18,6	1,20	103946	47,2	1,20	66256	30,1	1,19	9003	4,1	0,298
2011	41515	17,5	1,02	113849	47,9	1,10	71399	30,1	1,08	10669	4,5	0,298

Джерело: власна розробка

За табл. 5 можемо зробити висновок, що структура витрат є менш узгодженою, і її рівень знижується. Найбільш вагому роль в витратах державного сектору мають соціальні процеси. Ці процеси можна вважати основними. Процеси екології та життєзабезпечення є додатковими. За структурою витрати державного сектору найбільш близькі до сценарію 8.

Проаналізуємо витрати підприємств, що обслуговують домашні господарства, в 2006–2011 рр. (табл. 6).

Таблиця 6

Аналіз структури витрат підприємств, що обслуговують домашні господарства, в 2006–2011 рр.

Рік	Економічні			Соціум			Екологія та життє-забезпечення			Ступінь узгодженості структури
	млн. грн.	%	Індекс зростання	млн грн	%	Індекс зростання	млн грн	%	Індекс зростання	
2006	1253	24,2	1,03	2868	55,4	1,19	1052	20,4	0,96	0,301
2007	1534	23,8	1,22	3650	56,6	1,27	1261	19,6	1,20	0,298
2008	1521	21	0,99	4528	62,4	1,24	1208	16,6	0,96	0,279
2009	1369	19,3	0,90	4492	63,5	0,99	1218	17,2	1,01	0,276
2010	1514	18,4	1,11	5133	62,5	1,14	1575	19,1	1,29	0,280
2011	1847	19	1,22	5981	61,5	1,17	1888	19,5	1,20	0,284

Джерело: власна розробка

За табл. 6 зробимо висновок, що структура витрат підприємств, що обслуговують домашні господарства, є найменш узгодженою порівняно з попередніми структурами. Вагоме значення мають соціальні процеси, але вони не можуть вважатись основними, оскільки не завжди забезпечені відповідним зростанням. За табл. 6 не простежується гармонійне зростання всіх елементів. Правило, що сформоване О. Балацьким, не виконується. Ступінь узгодженості структури знижується. З 2009 р. динаміку забезпечують екологічні процеси та процеси життєзабезпечення. Найбільш близьким сценарієм до структури витрат підприємств, що обслуговують домашні господарства, є сценарій 6.

За аналізом витрат зазначимо, що виділені сценарії за структурою витрат не мають екологічного спрямування, це є негативною тенденцією, яка може мати в майбутньому наслідки, що призведуть до дегармонізації структури.

Слід зазначити, що тільки розподіл витрат для домашніх господарств гарантує подальший розвиток системи, оскільки такий розподіл є природним, надлишок витрат може бути спрямований на екологічні процеси. Окрім цього, для домашніх господарств є значний резерв (близько 10 %) для формування нової структури з подвійним напрямом розвитку.

ВИСНОВКИ

У роботі набули подальшого розвитку принципи формування сценаріїв розподілу ресурсів в еколого-соціо-економічній системі на основі золотого перерізу, що дало змогу оцінити відповідність структури кінцевого використання валового внутрішнього продукту за функціональними класифікаціями різним сценаріям.

Автором зроблено висновок, що найбільш узгодженими за структурою є сценарії, які мають подвійний вектор розвитку. В Україні, на жаль, на сьогодні ще недостатньо оцінено важливість екологічної підсистеми у формуванні гармонійної ЕСЕС. Водночас існує потенціал, зокрема в домашніх господарствах, для перерозподілу ресурсів.

Перспективою подальших досліджень є обґрунтування умов переходу між гармонійними структурами та ресурсів, що потребуються для цього.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Клейнер Г. Экономика должна быть гармоничной! [Электронный ресурс] / Г. Клейнер. – Режим доступа : http://www.kleiner.ru/Econ_garmony.htm.
2. Балацький О. Ф. Конфліктна складова системи соціоприродних зв'язків у економічній сфері взаємовідносин [Текст] / Балацький О. Ф., Петрушенко М. М., Шевченко Г. М. // Механізм регулювання економіки. – 2012. – № 2 (56). – С. 140–153.
3. Харитонов А. С. Скрытые параметры и взаимодействия в сложных системах / А. С. Харитонов. – Сб. «Казначеевские чтения». – № 1, 2009. – Новосибирск, 2009. – С. 211–225.
4. Структурна гармонізація економіки як чинник економічного зростання / [О. Г. Білоцерківець, Т. В. Бурлай, Н. Ю. Гончар та ін.]; Інститут економіки та прогнозування НАН України. – К. : Експрес, 2007. – 520 с.
5. Прангишвили И. В. Энтропийные и другие системные закономерности. Вопросы управления сложными системами / И. В. Прангишвили. – М. : Наука, 2003. – 432 с.
6. Системные закономерности и системная оптимизация / [И. В. Прангишвили, В. Н. Бурков, И. А. Горгидзе и др.]. – М. : СИНТЕГ, 2004. – 204 с.
7. Степанишин И. Фрактальная структура общества и бифрактальная структура его развития [Электронный ресурс] / И. Степанишин, Ю. Алексеев. – Режим доступа : http://www.optima-project.ru/doc/se_1.pdf.
8. Національні рахунки України за 2011 р. : статистичний збірник. – К. : Державна служба статистики України, 2013. – 172 с.

Дата надходження до редакції – 01.08.2013 р.

УДК 658.8:330.138.11:338.439

Демидов О. А.¹

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ УПРАВЛІНСЬКОГО ОБЛІКУ ДО ПОЛІТИКИ ЦІНОУТВОРЕННЯ ВИРОБНИЧИХ ПІДПРИЄМСТВ

У статті запропоновано та обґрунтовано напрями удосконалення механізму та підвищення ефективності впливу інструментів управлінського обліку на політику ціноутворення підприємства. Розглянуто шляхи вибору системи калькулювання собівартості продукції, встановлення вимог до ключових параметрів ефективності випуску і реалізації кожного виду продукції, в результаті чого

¹ Рецензент – Савченко С. О., д. е. н., доцент

запропоновано алгоритм прийняття рішень щодо встановлення ціни на кожний вид продукту виробничого підприємства.

***Ключові слова:** комплексне виробництво, маржа безпеки, політика ціноутворення, собівартість, управлінський облік.*

ВСТУП

Економічний розвиток промислових підприємств України в значній мірі залежить від політики ціноутворення. Проте існуючий обмежуючий ціновий фактор – собівартість готової продукції – не завжди в повній мірі і своєчасно враховується підприємством, оскільки фактична собівартість найчастіше аналізується саме після реалізації, коли здійснюється визнання витрат. Політика ж роботи комерційної служби частіше за все націлена на збільшення обсягів продажу будь-яким шляхом, у тому числі – за рахунок зменшення реалізаційної ціни, і часто – в поточному періоді, коли затверджені бюджети з іншими ціновими показниками і обсягами реалізації.

Ціна є одним з найбільш важливих інструментів регулювання економіки, її регулюючий вплив на економіку охоплює багато напрямів. За умов практично відсутніх методичних розробок щодо встановлення конкурентоспроможної і економічно обґрунтованої ціни, яка б регулювалася гармонійно поєднаною політикою ціноутворення із політикою управлінського обліку, виробники потребують певних рекомендацій із встановлення і регламентації алгоритмів (бізнес-процесів) оптимального і безпечного ціноутворення. Саме тому проблема ціноутворення є особливо актуальною.

Зважаючи на відносну відособленість завдань і дій таких підрозділів, як комерційна та фінансова служби підприємства, виникає чимало суперечностей у процесі поєднання їх інтересів задля досягнення спільної мети – максимізації прибутку, заради якого працює підприємство.

Основна проблема, що виникає при вирішенні зазначеної вище суперечності – збалансувати і органічно поєднати принципи і механізми, закладені в політиці управлінського обліку і в політиці ціноутворення підприємства. Зважаючи на велику кількість факторів, які впливають на процес ціноутворення, зазвичай на більшості підприємств їх можна поділити на такі, що враховуються політикою управлінського обліку, і такі, що враховуються політикою ціноутворення, відповідно витратні і кон'юнктурні обмежувальні фактори (рис. 1). Завдання фінансової служби підприємства в плані фінансової безпеки – не допустити реалізації товару за ціною, при якій маржинальний прибуток буде нижчим за нуль та близьким до нуля. З іншого боку, спільне завдання комерційної і фінансової служби – встановити таку ціну на готову продукцію, за якої буде забезпечено максимальний обсяг реалізації.

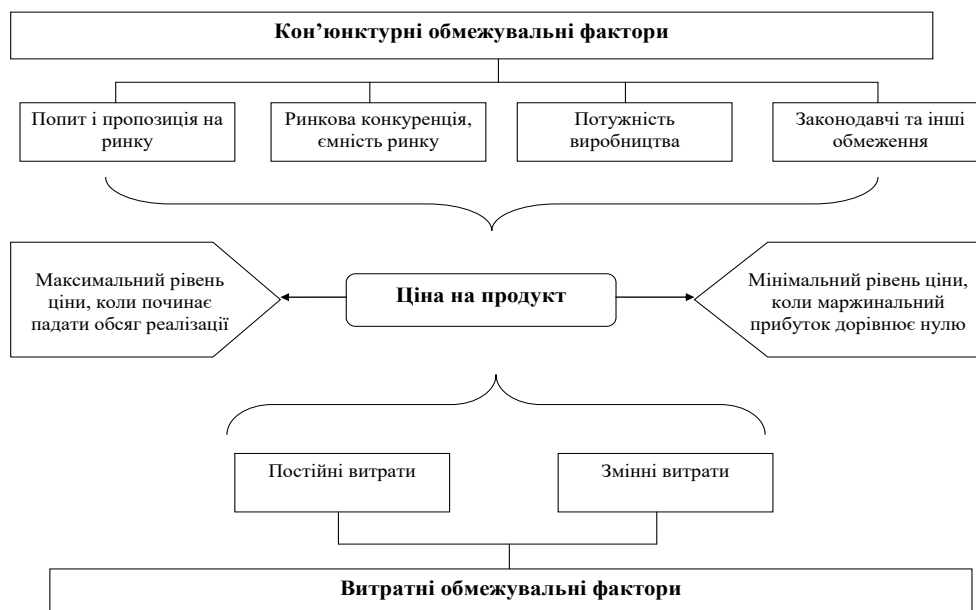

Рис. 1. Фактори, що враховуються при створенні цінової політики підприємства

Джерело: власна розробка

Проблеми ціноутворення в ринкових умовах розглядаються на теоретичному і методологічному рівнях такими вітчизняними і закордонними вченими, як М. Аристархова, Г. Багієв, І. Єрухумович, Ф. Котлер, І. Ліпсиц, В. Міщенко, Р. Ноздрьова, Т. Негл, П. Перерва, Є. Пунін, А. Цацулін, В. Хруцький, П. Шуляк, Е. Уткін та ін. У роботах цих авторів аналізуються загальні принципи, методи і прийоми ціноутворення, що застосовуються в ринкових умовах господарювання, принципи узгодження ціноутворення з іншими елементами маркетингу. Але рекомендації іноземних дослідників не можуть бути механічно використані в умовах національної економіки, а розробки українських авторів не завжди є послідовними, мають певні протиріччя і не забезпечують практикам достатнього вибору реальних інструментів управління ціновою політикою. Залишається неузгодженим понятійний апарат ціноутворення, недостатньо чітко визначено послідовність і зміст етапів процесу управління ціновою політикою в умовах ринку та ін.

Проблема ціноутворення постала найбільш актуально на сучасному етапі, звичайно, у зв'язку із перехідними процесами в економіці України. На даний час зруйновано звичні в минулому підходи до встановлення ціни при продажу товарів на основі затвердженої їх безпосередньої величини або методики розрахунку відповідними міністерствами і відомствами, а все більше прав має кожен суб'єкт господарювання у вільному встановленні ціни [1].

Сучасна ринкова економіка об'єктивно вимагає впровадження вільних цін, тобто цін, які встановлюються не державою, а виникають об'єктивно на ринку внаслідок конкурентної боротьби, враховуючи справжню вартість товару, співвідношення попиту і пропозиції на нього. Оскільки ціна за умов конкурентного ринку визначається рівновагою попиту і пропозиції, окремий продавець не може впливати на ціноутворення на ринку і пропонує свій товар за ціною, яку його змушує встановлювати ринок [2].

Рівень цін – узагальнюючий показник, що характеризує стан цін за певний період часу, на певній території стосовно споживчих товарів та послуг за їх видами з близькими споживчими властивостями [3].

У процесі аналізу виявляється вплив різних елементів ціни на загальне коливання її рівня. Здійснюється розподіл цін у межах однойменної товарної групи; рівень територіальних коливань цін у розрізі регіонів і поселень; вивчення варіації співвідношення структурних елементів субринків; рівень стійкості цін у динаміці; рівень сезонних і циклічних коливань цін [3].

У сучасних умовах використовується багато підходів до визначення цілей цінової політики підприємства, що зумовлено особливостями його маркетингової діяльності у процесі реалізації продукції. Аналіз цих підходів показав, що найзагальнішим і таким, що відповідає умовам формування ринкової економіки в Україні, є підхід Дж. Еванса, Б. Бермана. З достатнім ступенем умовності вони виокремили три основні групи цілей, заснованих на:

- прибутку;
- попиту;
- становищі на ринку.

З іншого боку, неможливо ігнорувати і вплив методів управлінського обліку при формуванні собівартості продукції, особливо що стосується комплексних виробництв і встановлення собівартості побічного продукту [4]. Саме цей аспект стає вирішальним при визначенні фінансових результатів підприємства.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою даної статті є визначення економічних і організаційних напрямків створення системи ціноутворення промислового підприємства, яка б забезпечувала максимально можливу ефективність діяльності.

На нашу думку, розв'язання поставленої проблеми знаходиться в трьох основних напрямках дій:

- створення економічно обґрунтованої системи управлінського обліку собівартості продукції;
- розрахунок і встановлення мінімальних безпечних вимог до найважливіших індикаторів ефективності виробництва і продажу готової продукції за видами;

- розробка і регламентація процедур, алгоритмів ціноутворення, затвердження ціни на кожний вид продукції підприємства.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Слід зазначити, що комплексне виробництво не обов'язково є винятковим явищем на підприємстві. Більшість підприємств не мають уніфікованої вузької спеціалізації і мають інші види бізнесу, які обслуговуються єдиною бухгалтерією, юридичним відділом та іншими адміністративними службами. Використання методу *absorption costing* у даному випадку має певні обмеження, але це не привід застосовувати виключно *direct costing*. Якщо політика управлінського обліку передбачає чіткий поділ усіх витрат на прямі і непрямі, умовно-постійні і умовно-змінні, це вже є основою створення ефективної системи калькулювання. Процес створення дієвої бізнес-моделі включає такі початкові кроки:

- визначення видів бізнесу та, відповідно, центрів доходів;
- визначення переліку прямих витрат і закріплення їх за видами бізнесу;
- встановлення точок розподілу, якщо різні види бізнесу передбачають використання сумісних продуктів;
- визначення принципу розподілу умовно-постійних витрат за видами бізнесу.

Наприклад, підприємство має млиновий комплекс, що включає дві лінії: по переробці пшениці та переробці жита; крім того, є комплекс по виробництву комбікорму із використанням побічних продуктів переробки пшениці та жита, існує бізнес по зберіганню зернових культур. Усе це знаходиться на спільній території одного підприємства та підключене до спільних комунікацій енергопостачання і водопостачання. Таким чином, маючи переплетення витрат і продуктів, що спільно використовуються різними напрямками бізнесу, основними завданнями є визначення ефективності кожного напрямку бізнесу, ефективності виробництва кожного виду продукції та кожного виду послуг.

Розподіл витрат по млиновому комплексу доцільно проводити пропорційно умовним коефіцієнтам. Саме такий розподіл є найбільш ефективним за умови закритого циклу виробництва за одночасного помелу наприклад, на три сорти. Емпіричний вибір коефіцієнтів розподілу повинен базуватися на корисності або вартісній ознаці кінцевого продукту. Наприклад, житні висівки приймаються за базову ознаку (коефіцієнт дорівнює одиниці); борошно житнє – 3,7; висівки пшеничні – 1,2; манка – 4,8 відповідно. Розподіл витрат на побічний продукт на рівні млинового комплексу не відбувається, оскільки на даному етапі його корисність нульова (головна мета – випуск основної продукції). Знаходимо умовну вагу кожного виду продукту шляхом множення умовного коефіцієнту на обсяг виробництва в натуральному виразі, також знаходимо загальну умовну вагу всіх продуктів.

Визначаємо собівартість одиниці умовної ваги продукції шляхом розподілу загальної суми витрат на загальну умовну вагу та по кожному продукту – множенням отриманої собівартості одиниці умовної ваги на відповідний умовний коефіцієнт. При цьому важливо розділити прямі і непрямі витрати щодо виду бізнесу. Розподілу за absorption costing підлягає тільки та частина непрямих витрат, що припадає на частку млинового комплексу відповідно до загальної бази розподілу непрямих витрат. Таким чином, розподілу підлягають:

- вартість сировини;
- прямі умовно-змінні виробничі витрати;
- загальновиробничі витрати (тільки притаманні даному напрямку бізнесу);
- загальновиробничі витрати (в частині, що розподілена на даний напрямок бізнесу відповідно до обраної бази розподілу);
- невиробничі витрати (в частині, що розподілена на даний напрямок бізнесу відповідно до обраної бази розподілу).

Рівні розподілу витрат представлені на рис. 2.

Можна виділити кілька рівнів баз розподілу витрат у складному виробництві:

- 1) рівень виду бізнесу (зберігання зерна, млиновий комплекс, комбікормовий комплекс тощо);
- 2) рівень напрямку спеціалізації комплексного виробництва (лінія по переробці пшениці, лінія по переробці жита млинового комплексу);
- 3) рівень комплексності – сортності (видів) сумісної продукції (наприклад, для переробки пшениці: борошно вищого гатунку, першого гатунку, другого гатунку, манка, висівки);
- 4) рівень окремих продуктів (робіт, послуг) поза комплексним виробництвом.

За базу розподілу непрямих витрат першого рівня доцільно обрати питому вагу прямих витрат кожного напрямку (включаючи комплексне виробництво). Це дасть змогу забезпечити найбільш «справедливий» підхід на початковому етапі. Базою розподілу може бути також обрано питому вагу умовно-змінних витрат, але при цьому не буде забезпечено достатньої початкової точності розподілу. Слід зазначити, що яка б не була вибрана база розподілу, абсолютна точність не буде досягнута ніколи, але до неї потрібно прагнути наближатися.

Другий рівень розподілу може мати різний ступінь складності залежно від виду виробництва і кількості точок розподілу. Тут базою розподілу може служити заробітна плата основного виробничого персоналу, питома вага змінних витрат або маржинального прибутку. Якщо за базу розподілу обирається стаття витрат або доходів, вона повинна мати найбільшу питому вагу серед інших статей витрат або доходів у кожному комплексі. У ряді проведених експериментів для

млинового комплексу нами обиралась за найбільш оптимальну базу розподілу питома вага фонду оплати праці основного виробничого персоналу.

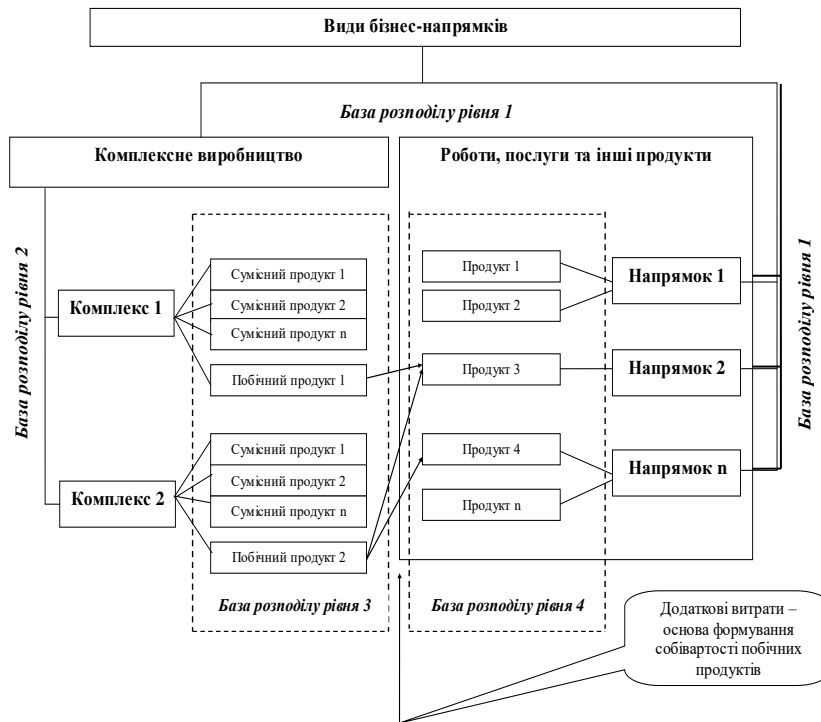

Рис. 2. Схема рівнів розподілу витрат комплексного виробництва
Джерело: власна розробка

Розподіл витрат по третьому рівню доцільно проводити за умовними коефіцієнтами, як нами вже зазначалося вище. При цьому такий метод розподілу витрат поширюється на всі витрати – змінні і постійні, виробничі і невиробничі. Не виключено, що за окремих обставин, в інших видах комплексного виробництва доцільно використовувати й інші методи (прямої локалізації витрат, виключення витрат тощо).

Четвертий рівень розподілу витрат може передбачати вибір будь-якої бази розподілу витрат. У нашому досвіді ефективним був розподіл за питоною вагою умовно-змінних витрат, на окремих видах виробництва – за плановим маржинальним прибутком та за фондом оплати праці основного виробничого персоналу. У будь-якому випадку при виборі бази розподілу слід проводити додаткові дослідження (експерименти) у динаміці.

При комплексному виробництві доцільно використовувати систему absorption costing, оскільки саме вона дозволяє визначати і нормувати рівень маржі безпеки в розрізі продуктів.

Якщо вже побудована система, яка дозволяє визначати ефективність виробництва окремих видів продуктів (на базі описаної вище методики), наступним ставиться завдання не допустити реалізації продукції в майбутніх періодах за ціною, нижчою собівартості.

Пропонована нами далі система застосовується на третьому і четвертому рівнях розподілу витрат на стадії планування і затвердження ціни на продукцію, яка планується до випуску.

Для цього окремим наказом (чи іншим розпорядчим документом) підприємству доцільно ввести додаткові показники з метою складання прогнозних калькуляцій:

1. Норма маржі безпеки у відсотках до змінних витрат у розрізі номенклатурних груп готової продукції. Маржа безпеки – рівень перевищення доходу, за якого досягається точка беззбитковості.
2. Норма маржинального прибутку у відсотках до змінних витрат, зважених на маржу безпеки в розрізі номенклатурних груп готової продукції.
3. Норма операційного прибутку у відсотках до різниці між плановою ціною, витратами із врахуванням норми маржі безпеки і норми маржинального прибутку в розрізі номенклатурних груп готової продукції.

Перелічені додаткові показники мають на меті не допустити збитків при реалізації готової продукції і вірного планування, покриття постійних витрат за рахунок маржинального прибутку. Показники можуть переглядатися в таких випадках:

1. Вводиться у виробництво новий вид продукту.
2. Змінюються планові результативні показники діяльності підприємства.
3. Змінюється маркетингова політика.

Мета встановлення показника «норма маржі безпеки» – нівелювати можливу похибку у плануванні маржинального прибутку, обсягу постійних і змінних витрат на одиницю продукції. У випадку точного визначення норм змінних витрат на одиницю продукції норма маржі безпеки може переглядатися в бік зменшення. Під час прийняття рішення про ухвалення ціни на продукт повинна враховуватися така нерівність:

$$ЗВ \times (1 + НМБ) < ПЦ \quad (1),$$

де ЗВ – змінні витрати, грн, на одиницю продукції;

НМБ – норма маржі безпеки на одиницю продукції, коефіцієнт;

ПЦ – планова ціна на продукцію без ПДВ, грн.

Мета нормування маржинального прибутку – максимально можливе покриття постійних витрат із врахуванням планових обсягів виробництва і реалізації продукції, маркетингової політики щодо

окремих груп продуктів. Під час прийняття рішення про ухвалення ціни на продукт повинна враховуватися така нерівність:

$$ПЦ - (ЗВ \times (1 + НМБ)) \gg НМП \quad (2),$$

де НМП – норма маржинального прибутку, грн, на одиницю продукції.

Мета нормування операційного прибутку – встановлення індикативу досягнення поставлених цілей (запланованих фінансових результатів).

Маржа безпеки у гривнях розраховується шляхом множення норми маржі безпеки на обсяг змінних витрат (оскільки її норматив ми приймали як відсоток до змінних витрат):

$$МБ = ЗВ \times НМБ \quad (3).$$

Плановий нормативний операційний прибуток (ОП) у гривнях на одиницю продукції розраховується:

$$ОП = (ЗВ + МБ + НМП) \times НОП \quad (4),$$

де ОП – плановий операційний прибуток у гривнях на одиницю продукції;

НОП – норма операційного прибутку на одиницю продукції, коефіцієнт.

Політика ціноутворення на підприємстві повинна враховувати всі вищезазначені показники, не допускати реалізації готової продукції за цінами, нижчими за обсяг змінних витрат на одиницю відповідного виду продукції.

Усі зазначені показники мають бути націлені на досягнення підприємством стратегічних завдань. Чому показник норми маржі безпеки встановлюється як відсоток від змінних витрат? Тому, що на будь-якому виробництві обсяг змінних витрат на одиницю продукції є найбільш стабільною величиною і не залежить від обсягу випуску і реалізації продукції. Це дозволило обрати єдину стабільну базу розрахунку. Пропонована нами методика – політичний прийом, який дає змогу заборонити менеджерам у процесі встановлення політики ціноутворення, при укладанні договорів по первинних і вторинних продажах знизитися в ціні таким чином, що буде отримано збиток.

Як показує досвід використання даної системи, маржа безпеки повинна не менше ніж на 5 % перевищувати точку беззбитковості. Якщо в калькуляції використовуються норми умовно-змінних витрат, вони ніколи не будуть точними. Впливають погодні умови, за яких відбувається виробництво (наприклад, витрати газу взимку більші за літні місяці), зношеність обладнання, відхилення від рецептури, технології, брак і втрати сировини, людські фактори тощо. Нівелювати можливий негативний вплив таких факторів може допомогти саме норма маржі безпеки.

При застосуванні запропонованої методики слід жорстко контролювати дотримання планових витрат на збут, адміністративних та інших невиробничих витрат протягом усього часу діяльності підприємства, адже в калькуляції вони закладаються як відсоток від змінних витрат при установленні маржі безпеки, норми маржинального прибутку і норми операційного прибутку. Таким чином, неконтрольоване значне зростання невиробничих витрат призведе до отримання збитку підприємством, незважаючи на те, що обсяг маржинального прибутку буде в межах затверджених нормативів.

Як інструмент прийняття рішень при встановленні ціни на нові продукти або при перегляді цін на продукти, що виробляються, використовується алгоритм, наведений на рис. 3. Даний алгоритм доцільно закріпити у цінній політиці підприємства.

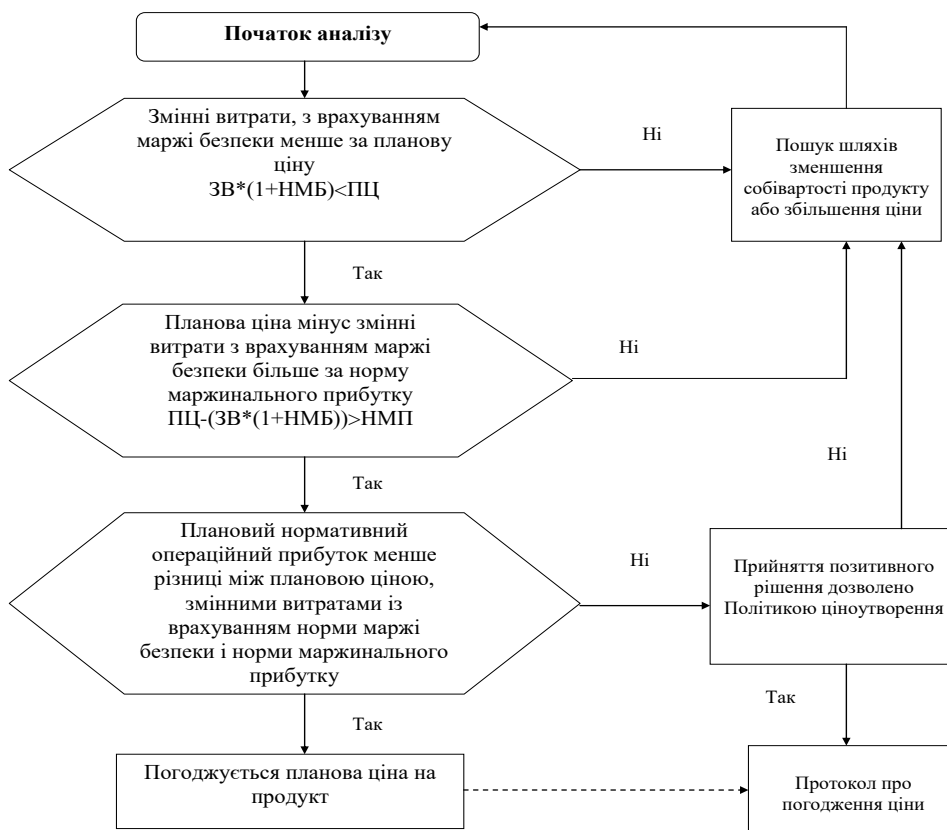

Рис. 3. Алгоритм встановлення і погодження ціни на продукт
Джерело: власна розробка

Як правило, рішення про погодження ціни на продукти підприємства приймають колегіально, на комісіях по цінах. Закріплення і розуміння всіма членами комісії даного алгоритму дозволить уникнути ряду непорозумінь з приводу ціноутворення. Норма маржі безпеки, маржинального і операційного прибутку може

встановлюватися як для кожного окремого продукту, так і для асортиментного ряду, продуктових груп. Даний алгоритм прийнятний також для підприємств, що практикують direct costing.

ВИСНОВКИ

Підприємства, які мають складну структуру, багато напрямків бізнесу, в тому числі комплексне виробництво, повинні розглянути ефективність розподілу витрат і формування собівартості кожного виду продукції (робіт, послуг). Це є запорукою правильного підходу до ціноутворення та запобігання збитковій діяльності. Задля ефективного управління підприємством важливо обрати єдину доцільну та науково обґрунтовану методику розподілу витрат, обов'язково її закріпити регламентами, визначити мінімальні вимоги до ключових параметрів ефективності випуску і реалізації кожного виду продукції в межах розробленої стратегії розвитку підприємства, визначити і затвердити політику ціноутворення. Запропонована методика дозволяє контролювати реалізацію продукції, її ефективність на всіх рівнях прийняття рішень, забезпечує досягнення оптимального співвідношення «ціна – обсяг реалізації – прибуток», вирішує протиріччя у діяльності різних підрозділів підприємства та сприяє досягненню спільних цілей.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Шкварчук Л. О. Ціноутворення : підручник / Л. О. Шкварчук. – К. : Кондор, 2006. – 460 с.
2. Удалов Т. Г. Конкурентне право : навч. посіб. / Т. Г. Удалов. – К. : Школа, 2004. – 496 с. – Бібліогр. : с. 333–337.
3. Савчук О. О. Теоретичні засади ціноутворення [Електронний ресурс] / О. О. Савчук // Бізнес Інформ. – 2012. – № 1. – С. 179–182. – Режим доступу до журн. : <http://www.business-inform.net/main/>.
4. Шик Л. М. Особливості оцінки собівартості продукції у комплексному виробництві / Л. М. Шик // Вісник Запорізького національного університету. – 2009. – № 1 (4). – С. 111–116.

Дата надходження до редакції – 19.06.2013 р.

УДК 658.8.012.12

Смирнов Є. М.¹

КОНКУРЕНТНИЙ РИЗИК В УПРАВЛІННІ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА

У статті надано наукове обґрунтування властивостей конкурентного ризику, які визначають його сутність і специфіку принципів управління; доведено, що конкурентні ризики формують

¹ Рецензент – Лутай Л. А., д. е. н., професор

окремий клас ризиків підприємства та потребують розробки відмінних від сучасної теорії ризик-менеджменту методів зниження.

***Ключові слова:** конкурентний ризик, конкурентоспроможність, конкуренція, підприємство, конкурентні переваги, управління.*

ВСТУП

Конкуренція змушує суб'єктів ринку постійно тримати під контролем дії власних суперників, ухвалювати рішення, що зумовлюють подолання негативних наслідків їхнього конкурентного тиску та сприяють стабільному розвитку суб'єкта в умовах конкуренції, тобто забезпечують його конкурентоспроможність.

Конкурентоспроможність є однією із центральних категорій сучасної економічної науки, з якою традиційно пов'язують успішність функціонування суб'єктів конкурентних відносин, ефективність та стабільність розвитку ринкового механізму в цілому.

Багатогранність сучасної конкуренції зумовлює різноманіття авторських позицій у питанні визначення конкурентоспроможності, які розрізняються залежно від особливостей об'єкта, до якого вона належить (конкурентоспроможність країни, регіону, галузі, кластера, підприємства, продукції, ресурсів, видів діяльності тощо) або специфіки завдань, які ставляться дослідником (конкурентоспроможність як порівняльна перевага підприємства над конкурентами, здатність пропонувати ринку конкурентоспроможну продукцію, здатність відповідати вимогам, які висувають споживачі, забезпечувати високі результати господарської діяльності всупереч тиску конкурентів, адаптуватися до змін конкурентного середовища тощо) [1, с. 9–18].

Незважаючи на протиріччя в термінології та розумінні базових властивостей конкурентоспроможності, більшість дослідників погоджуються, що в основі її забезпечення покладено конкурентні переваги – унікальні властивості підприємства, які відрізняють його від конкурентів і сприяють веденню вдалої конкурентної боротьби. Саме добре продумана та вміло реалізована стратегія надбання та втримання конкурентних переваг є єдиним способом відповіді на тиск конкурентів та загострення конкуренції. Проте дуже часто поза увагою залишається той факт, що конкурентоспроможність окрім переваг підприємства над конкурентами визначається і його «конкурентними недоліками», що характеризують відставання підприємства від основних конкурентів.

В умовах інтенсивної конкуренції наявність відставання від конкурентів у певній сфері діяльності може виступати джерелом додаткового ризику для підприємства, який вимагає розробки відповідних механізмів зниження або мінімізації пов'язаних з ним втрат. Для позначення ризиків цього класу в науковий обіг дослідниками введено поняття «конкурентний ризик» або «ризик

конкуренції», яке неодмінно має бути враховане у процесі управління конкурентоспроможністю підприємства, а тому потребує теоретичного та методологічного обґрунтування.

Проведене дослідження засвідчило, що питання конкурентного ризику на рівні підприємства поки що не знайшло достатнього висвітлення у фаховій економічній літературі. Аналіз нечисленних наукових публікацій із цієї проблеми [2–5] показує, що на сьогодні ще не сформовано загальноприйнятого визначення поняття «конкурентний ризик», відсутні методичні рекомендації щодо його оцінки та управління. Тому першочерговим завданням удосконалення методології дослідження ризиків цього класу у діяльності підприємств є визначення сутності конкурентного ризику та специфічних рис, які його обумовлюють та вказують на особливості принципів управління.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою публікації є визначення сутності та специфічних властивостей конкурентного ризику, які обумовлюють особливості методів і принципів його зниження у діяльності підприємств.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Поняття «конкурентний ризик» практично не представлено у сучасній науковій літературі. Існуючі дослідження проблем ризику в конкуренції ґрунтуються на досягненнях сучасної теорії ризик-менеджменту, яка накопичила значний досвід щодо вирішення питань теоретичного та методичного обґрунтування поведінки підприємства в умовах невизначеності, що використовується вченими для обґрунтування рівня ризикованості конкурентних дій суперників.

На думку російського вченого Ю. Б. Рубіна, будь-які дії та будь-яка протидія конкурентів завжди відрізняються ризикованим характером, оскільки за умов реального суперництва успіх не гарантований нікому. Діючи в стані відносної невизначеності, суб'єкти бізнесу змушені ризикувати, тому що вони не впевнені в неодмінно сприятливому для них результаті суперництва [2, с. 208].

Беручи до уваги варіативну природу ринкового суперництва, автор під ризиком конкуренції (або конкурентним ризиком) розуміє «стан відносної невизначеності, властивий конкурентним діям, результативність яких не є очевидною й має імовірнісний характер» [2, с. 208].

Автор також наголошує на тому, що конкурентний ризик завжди має відносний характер, а конкурентні дії, що здійснюються в умовах відносної невизначеності їхніх результатів, містять у собі загрозу для обох сторін конкурентного протистояння [2].

На думку І. В. Балабанової, під конкурентним ризиком слід розуміти «вірогідність виникнення втрат унаслідок втрати можливостей розвитку конкурентного потенціалу» [3].

Відповідно до цього у складі конкурентного ризику підприємства виділяються такі його різновиди: ризик конкурентного оточення; ризик недовикористання інформаційних технологій; ризик недовикористання соціально-економічних можливостей; ризик недовикористання інноваційних можливостей; ризик відсутності конкурентної стратегічної спрямованості; ризик неефективного використання конкурентного інструментарію; ризик низького конкурентного рейтингу [3].

Цікаве визначення дають В. А. Черкасова та А. А. Батенкова. За ствердженням авторів, конкурентний ризик – це «відносні втрати, які фірма зазнає, маючи такі відносини на товарному ринку зі своїми споживачами й іншими агентами, у порівнянні з тим, що фірма одержувала б, маючи конкурентну перевагу» [4, с. 71].

У монографії Л. В. Балабанової та А. В. Кривенко наведено таке визначення: «Конкурентний ризик – це ймовірність втрати конкурентної позиції підприємства внаслідок непередбачуваних змін в його маркетинговому середовищі» [5, с. 41].

Дослідження наведених визначень вказує на особливу природу виникнення конкурентного ризику, що утворює окремий клас ризиків підприємства та потребує розробки відмінних від сучасної теорії ризик-менеджменту методів і принципів управління.

Отже, пізнання сутності конкурентного ризику та обґрунтування методології дослідження його прояву в діяльності підприємств вимагають визначення специфічних особливостей цього класу ризиків, виявлення їхніх відмінностей від інших видів ризику підприємства.

Спираючись на результати проведеного теоретичного дослідження [2–7], в роботі виділено п'ять властивостей конкурентного ризику підприємства, які обумовлюють його сутність, а також визначають специфіку принципів управління та методів мінімізації пов'язаних з ним втрат (рис. 1). Зупинимось детально на кожній з них.

По-перше, відносність конкурентного ризику. У класичному понятті під економічним ризиком розуміють імовірність недосягнення очікуваного або запланованого результату господарської діяльності в умовах невизначеності. Згідно з цим визначенням важливою особливістю ризику є його варіативність, тобто можливість відхилення від очікуваного результату. Статистично оцінена величина цього відхилення і вказує на рівень ризику підприємства. Причому коливання результатів може мати як позитивний, так і негативний характер [6–9]. Тому в контексті ухвалення управлінських рішень ризик розглядається менеджерами з позиції відносних втрат або вигід, яких підприємство може зазнати у випадку настання ризикової події.

Конкурентний ризик підприємства має певні особливості. Якщо критерієм оцінки економічного ризику є можливість відхилення

показників діяльності підприємства від плану, то дослідження конкурентного ризику вимагає аналізу відносного результату підприємства (або передумов його досягнення) серед конкурентів. З позиції конкурентного ризику об'єктом уваги стають не стільки ймовірні відхилення фактичних результатів господарської діяльності підприємства від запланованих, скільки можливі їхні варіації відносно результатів основних суперників.

Рис. 1. Специфічні властивості конкурентного ризику підприємства

Джерело: власна розробка

По-друге, односпрямований характер прояву конкурентного ризику. Важливим елементом класичної теорії ризику є дуалістичний характер прояву ризикової події, яка може мати як негативні, так і позитивні наслідки для підприємства, що ризикує. Причому високий

ризик, як правило, корелює із високою віддачею для підприємства, а низький, навпаки, свідчить про її зниження.

Стосовно конкурентних ризиків така залежність не є очевидною. Більшість конкурентних ризиків підприємства за своїм змістом є статичними, тобто мають неспекулятивну природу. Безумовно, зниження величини конкурентного ризику для конкретного підприємства є передумовою зростання його конкурентної результативності. Водночас його високе значення зовсім не обов'язково пов'язане з можливостями підвищення результатів діяльності підприємства, через те що характеризує ситуацію відставання від конкурентів.

По-третє, висока варіативність конкурентного ризику. Конкуренція являє собою процес зіставлення різних стратегій конкуруючих підприємств, кожна з яких характеризує певний напрямок забезпечення переваг у конкурентній боротьбі, а отже, пов'язана із специфічним набором ризиків, що можуть істотно змінювати свій зміст залежно від зміни характеру поведінки суперників.

Методологія дослідження конкурентного ризику пов'язана не стільки з аналізом внутрішнього потенціалу підприємства, скільки з оцінкою його зовнішнього прояву, що може бути здійснена лише на рівні певної абстракції. Специфічною рисою рішень, що стосуються стратегії і тактики конкуренції, є неможливість формування об'єктивних уявлень про стан та перспективи поведінки конкурентного оточення, що, як правило, відзначається неоднозначністю та низьким ступенем детермінованості. У свою чергу, високий рівень невизначеності в прийнятті рішень, що стосуються можливостей та результатів життєдіяльності підприємства в умовах конкуренції, зумовлює і високий рівень варіативності управлінських рішень з оцінки та мінімізації конкурентного ризику.

Крім того, розбіжності конкурентних стратегій підприємств та різниця в силі тиску на них конкурентного оточення обумовлюють і відмінності в їхній реакції на ризик. За умов відносного характеру конкурентного ризику небезпечні для одного підприємства події іншими можуть розглядатися як цілком сприятливі. Як результат, одна і та ж величина конкурентного ризику, визначена для двох конкуруючих підприємств, може мати абсолютно різні наслідки для кожного з них.

По-четверте, стратегічна природа виникнення. Конкурентні ризики за своїми характеристиками відповідають ознакам стратегічних, бо, як правило, вони пов'язані з помилками у стратегічному аналізі та управлінні. Тому подолання підприємством негативних наслідків цих ризиків у випадку настання ризикової події може виявитися дуже проблематичним, а в деяких випадках зовсім неможливим.

І останнє, складність мінімізації конкурентних ризиків

підприємства. Незважаючи на існування певної методологічної схожості конкурентних ризиків та інших ризиків, що виділяються сучасною економічною теорією, цей клас ризиків потребує особливого наукового підходу до визначення методів їхнього зниження, відмінних від класичних методів фінансового менеджменту. На практиці конкурентні ризики, як і більшість стратегічних ризиків, складно або взагалі не піддаються впливу традиційних для ризик-менеджменту методів.

Можливість мінімізації економічних ризиків пов'язана з такою їх властивістю, як альтернативність, що припускає необхідність вибору з двох чи декількох можливих варіантів рішень або дій [6].

Як найчастіше діють у ситуації, коли ризик надвисокий та загрожує підприємству втратою значної частини майна? Перше, що спадає на думку, – це відхилення тих управлінських рішень, які за попередніми оцінками є занадто ризикованими або взагалі відмова від виконання окремих господарських операцій задля зниження масштабу потенційних втрат (відмова від ненадійних партнерів, клієнтів або постачальників; відмова від прийняття ризикованих інвестиційних проектів, рішень; зниження частини позикових засобів у господарському обігу тощо). У свою чергу, ризик відставання від конкурентів не може бути відхилений, застрахований або переданий іншій стороні.

Викликає сумнів і ефективність застосування таких методів мінімізації конкурентного ризику, як створення спеціальних резервних фондів у натуральній або грошовій формі (фондів самострахування або фондів ризику, страхового товарного запасу, страхового запасу коштів), залучення додаткових зовнішніх джерел (отримання кредитів та позик, державних дотацій для компенсації можливих збитків). Використання подібних методів хоча і здатне покрити значну частину можливих втрат підприємства у випадку настання ризикової події, однак не вирішує головного завдання управління конкурентним ризиком – скорочення існуючого відставання від конкурентів.

Отже, мінімізація конкурентних ризиків у діяльності підприємств вимагає розробки концептуально інших підходів та методів, орієнтованих, головним чином, на принципи стратегічного управління конкурентними перевагами (недоліками) підприємства [10].

Врахування розглянутих вище теоретичних положень дозволяє визначитися щодо сутності конкурентного ризику та його місця в системі управління конкурентоспроможністю підприємства.

Автор цього дослідження розглядає термін «конкурентоспроможність» як похідний від словосполучень «здатність конкурувати», «здатність протистояти конкурентному тиску». Таке визначення позбавлене зайвого значеннєвого навантаження, а тому дозволяє зосередитись на дослідженні властивостей конкуренто-

спроможності, які її обумовлюють та вказують на особливості стратегії управління.

Здатність конкретного підприємства протистояти конкурентному тиску визначається його перевагами та недоліками щодо основних суперників. Конкурентні переваги характеризують ту частину загального потенціалу підприємства, яка визначає його відносну спроможність протистояти конкурентам, тобто конкурентний потенціал. Конкурентні недоліки, навпаки, характеризують частину загального потенціалу підприємства, де відмічено його відставання від найближчих конкурентів, тобто конкурентний ризик.

Конкурентні недоліки, як правило, пов'язані із значними втратами для підприємства, якщо воно не здатне своєчасно забезпечити себе ефективною стратегією їх передбачення та скорочення. Вони характеризують імовірність втрат підприємства відносно суперників, які перебувають у прямій залежності від величини його відставання. Відповідно високому рівню конкурентного ризику відповідає і висока ймовірність втрат, яка зростатиме із збільшенням відставання підприємства від конкурентів.

Низьке значення рівня конкурентного ризику, навпаки, вказує на ймовірність втрат, що є найнижчою серед конкуруючих підприємств, оскільки за цих умов підприємство характеризується незначними конкурентними недоліками, а його можливості в конкурентній боротьбі вищі за потенціал конкурентів.

З огляду на сказане під конкурентним ризиком у подальшому будемо розуміти ймовірність втрат або додаткових витрат підприємства відносно суперників, що мають над ним конкурентні переваги.

Запропоноване визначення поняття «конкурентний ризик» є однозначним для розуміння, а тому дозволяє включити його до понятійно-категоріального апарату теорії конкурентоспроможності.

ВИСНОВКИ

Підбиваючи підсумок, слід зазначити, що стратегічне управління конкурентоспроможністю більшою мірою, ніж інші сфери менеджменту, пов'язане з ризиком. Переважна більшість рішень, що стосуються конкурентоспроможності, мають прийматися керівництвом підприємств за умов невизначеності, яка зумовлена варіативним характером їхніх відносин з конкурентним оточенням. Тому важливим завданням сучасної теорії є наукове обґрунтування ризиків, природа виникнення яких пов'язана саме із зростанням конкуренції, тоді як завдання практики полягає в розробці ефективного науково-методичного забезпечення процесів управління такими ризиками, яке б охоплювало питання їхньої кількісної оцінки та впровадження заходів мінімізації. Вважаємо, що наведені у цьому дослідженні висновки та

теоретичні узагальнення сприятимуть вирішенню обох зазначених завдань.

Перспективи подальших досліджень у даному напрямку полягають у розробці ефективних методів зниження конкурентного ризику або мінімізації пов'язаних з ним втрат, які ґрунтуватимуться на специфічних рисах та властивостях ризиків цього класу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бакунов О. О. Стратегічне управління конкурентоспроможністю торговельного підприємства : [монографія] / О. О. Бакунов, Є. М. Смирнов. – Донецьк : [ДонНУЕТ], 2012. – 208 с.
2. Рубин Ю. Б. Теория и практика предпринимательской конкуренции : [учебник] / Ю. Б. Рубин. – М. : Московская финансово-промышленная академия, 2004. – 572 с.
3. Балабанова І. В. Управління конкурентною раціональністю: теорія і методологія : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. доктора екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами» / Ірина Василівна Балабанова. – Донецьк: ДонНУЕТ імені Михайла Туган-Барановського, 2009. – 40 с.
4. Черкасова В. А. Влияние стратегических рисков на финансовые результаты компании / В. А. Черкасова, А. А. Батенкова // Корпоративные финансы. – 2007. – № 3. – С. 64–76.
5. Балабанова Л. В. Управление конкурентоспособностью предприятий на основе маркетинга : [монографія] / Л. В. Балабанова, А. В. Кривенко. – Донецьк : ДонГУЭТ ім. М. Туган-Барановського, 2004. – 147 с.
6. Донець Л. І. Економічні ризики і методи їх вимірювання: [навч. посібник] / Л. І. Донець. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 312 с.
7. Клименко С. М. Обґрунтування господарських рішень та оцінка ризиків: [навчальний посібник] / С. М. Клименко, О. С. Дуброва. – К. : КНЕУ, 2005. – 252 с.
8. Цвігун Т. В. Поняття «ризик»: сучасний погляд / Т. В. Цвігун // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – 2011. – № 3 (157). – Частина 2 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/vsunu/2011_3_2/Cvigun.pdf.
9. Сенейко Ю. Сучасні підходи до трактування категорії «ризик» / Ю. Сенейко // Регіональна економіка. – 2006. – № 1. – С. 206–211.
10. Смирнов Є. М. Оцінка конкурентного ризику в процесі стратегічного управління конкурентоспроможністю торговельного підприємства / Є. М. Смирнов // Маркетинг: теорія і практика: зб. наук. пр. – Луганськ : Східноукраїнський національний університет ім. Володимира Даля, 2011. – № 17. – С. 228–235.

Дата надходження до редакції – 01.08.2013 р.

УДК 330.46 : 658 :615.1

Кавтарадзе В.¹

МОДЕЛЮВАННЯ УЗГОДЖЕННЯ ІНТЕРЕСІВ ПРИ ВИЗНАЧЕННІ ЦІЛЕЙ РОЗВИТКУ ФАРМАЦЕВТИЧНОЇ ГАЛУЗІ

Виокремлено основні суб'єкти, інтереси яких впливають на розвиток фармацевтичної галузі, проаналізовано групи конфліктних та спільних інтересів. Обґрунтовано доцільність застосування

¹ Рецензент – Ус Г. О., д. е. н., доцент

когнітивного та рефлексивного моделювання для пошуку компромісу щодо конфліктних інтересів з метою визначення загальних цілей розвитку фармацевтичної галузі.

***Ключові слова:** аптека, виробництво, когнітивна модель, ліки, рефлексивна модель, розвиток, фармацевтична галузь.*

ВСТУП

У сучасних умовах швидкозмінюваного соціально-економічного середовища, переходу до постіндустріальної стадії розвитку економіки, метою якої визначено підвищення якості життя громадян, особливої актуальності набувають проблеми забезпечення основних складових якості життя, таких як охорона здоров'я, освіта, культурне та активне дозвілля. Фармацевтична галузь як підсистема економіки країни здійснює прямий вплив на підтримку та покращення здоров'я населення та опосередкований вплив через рівень цін на лікарські засоби, на платоспроможність домогосподарств. З огляду на соціальну значущість, розвиток фармацевтичної галузі країни має здійснюватись як під впливом ринкових механізмів, так і державного регулювання, тому важливою проблемою є визначення його цілей і напрямку.

Питання розвитку фармацевтичної галузі у вітчизняній науці досліджувались як економістами, так і фахівцями фармацевтичних наук. Фундаментальною є праця О. А. Меха [1], який розглядав інноваційно-соціальні аспекти розвитку фармацевтичної галузі України. Серед основних висновків проведеного аналізу наголошується на необхідності впровадження прогнозно-аналітичних досліджень, які є основою стратегічного розвитку фармацевтичної галузі України [2].

Теоретичні та науково-прикладні засади маркетингового управління в системі лікарського забезпечення населення обґрунтовані в працях І. В. Пестун [3; 4], яка пропонує застосовувати багаторівневу систему маркетингу, засновану на системному підході та використанні методів математичного моделювання, що дає змогу визначення напрямів розвитку фармацевтичної галузі та інструментів підвищення його ефективності.

Доцільність застосування кількісних методів аналізу в управлінні розвитком фармацевтичної галузі обґрунтовано також Н. І. Морозовою [5], В. Є. Складенком [6]; водночас питання моделювання узгодження інтересів суб'єктів фармацевтичної галузі, яке є необхідним для визначення спільних цілей розвитку, залишилось поза розглядом вищезазначених науковців, що й зумовлює актуальність даної праці, її мету та завдання.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою даної статті є виокремлення основних суб'єктів, діяльність яких впливає на розвиток фармацевтичної галузі (ФГ),

аналіз і класифікація їх інтересів, обґрунтування вибору методів математичного моделювання, застосування яких дасть змогу отримати узгоджене уявлення щодо цілей розвитку ФГ.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Фармацевтична галузь – це сукупність підприємств, організацій і установ, зайнятих у процесі створення, виробництва, реалізації лікарських субстанцій, препаратів та виробів медичного призначення, забезпечення контролю їх якості, а також підготовки та перепідготовки кадрів [7].

Ядром галузі є підприємства-виробники лікарських та ветеринарних препаратів, лікувальних косметичних засобів, дієтичних добавок тощо. Ліцензію на виробництво лікарських препаратів мають 114 установ з різних областей України. Основною проблемою розвитку вітчизняних виробників в умовах глобалізації фармацевтичного ринку стає забезпечення конкурентоспроможності. Так, станом на серпень 2013 року в Україні зареєстровано 13 241 лікарський засіб, з яких тільки 3926 або 29,65 % – вітчизняного виробництва. За перше півріччя 2013 року експорт фармацевтичної продукції (ФП) зріс на 10,6 % у порівнянні з аналогічним періодом 2012 року і склав 104 749 тис. доларів США, але в загальному обсязі експорту це становило лише 0,3 %. Поряд з цим імпорт ФП зменшився на 3 % (до першого півріччя 2012 року) і досяг рівня 1 300 106,7 тис. дол. США або 3,7 % загального обсягу імпорту. Таким чином, стратегічним інтересом виробників ФП можна вважати, по-перше, збільшення частки вітчизняної продукції на внутрішньому ринку, а по-друге, нарощування виробництва експортної продукції та імпортозаміщуючої (генерикової).

Забезпечити підвищення конкурентоспроможності виробників дає змогу процес створення нових лікарських препаратів, який здійснюють 11 наукових закладів, провідним з яких є державне підприємство «Державний науковий центр лікарських засобів і медичної продукції». Метою діяльності ДП «ДНЦЛЗМП», згідно статуту, є проведення науково-дослідних робіт зі створення лікарських засобів та їх впровадження у виробництво, виконання функції головної та базової організації в Україні з наукових проблем фармацевтичного профілю. Необхідно відмітити, що створення нових лікарських засобів – це довготривалий процес, який включає як наукові дослідження, так і доклінічне вивчення та клінічні випробування, державну реєстрацію [8]. Основною проблемою розвитку цієї складової ФГ є фінансування, яке складається з коштів державного бюджету та інвестицій виробників лікарських препаратів.

Реалізацією продукції ФГ займаються оптові та роздрібні аптечні установи, які отримали ліцензію. Станом на серпень 2013 року в

Україні мають ліцензію 20 892 роздрібні аптеки та 477 оптових аптечних фірм. При цьому п'ять найбільших оптовиків («БаДМ», «Оптима-Фарм», «Альба Україна», «Вента.ЛТД» і «Фра-М») формують 91,7 % ринку [9]. Аптечний бізнес за класифікатором видів економічної діяльності належить до торгівлі, а тому метою діяльності є розширення обсягів продажу, отримання максимального прибутку. Водночас продаж ліків має низку суттєвих відмінностей від інших споживчих товарів: більшість ліків має продаватись за рецептами; потреба у ліках не повинна формуватись за рахунок реклами (за винятком лікарських препаратів профілактичного та оздоровчого характеру), а виникати внаслідок захворювання; продаж ліків часто супроводжується консультацією або порадами провізора; аптеки повинні бути максимально наближені до споживачів. Таким чином, розвиток аптечної мережі породжує і вирішує в першу чергу соціальні проблеми, зокрема доступність лікарських препаратів для населення, їх безпечність та якість, ефективність лікування.

Працівники аптек повинні мати спеціальну освіту за напрямом «Фармація», яку в Україні можна отримати на рівні «молодший спеціаліст» у 50-ти навчальних закладах (НЗ), на рівні «бакалавр», відповідно, у 26-ти НЗ. Освіта на рівнях «спеціаліст» і «магістр» є більш диференційованою: так, спеціалістів та магістрів готують за спеціальностями «Клінічна фармація» (сім та один ВНЗ відповідно), «Технології парфумерно-косметичних засобів» (шість та два ВНЗ), «Технології фармацевтичних препаратів» (шість та п'ять ВНЗ) та «Фармація» (сімнадцять та два ВНЗ). Освітні послуги надаються за рахунок держзамовлення та на контрактній основі, але частка держзамовлення не перевищує однієї третини щодо бакалаврів, на рівнях спеціаліста та магістра вона ще менша.

Забезпечення якості виробництва лікарських препаратів, їх зберігання та реалізації згідно Закону України «Про лікарські засоби» [8] здійснює центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, а саме Міністерство охорони здоров'я (МОЗ), в якому створено наступні підрозділи:

- Державна служба України з лікарських засобів;
- державне підприємство «Державний експертний центр».

Необхідно відмітити, що державні органи не тільки здійснюють контрольні функції, але й забезпечують фінансування розробки нових ліків, формують державне замовлення на відповідних фахівців для галузі, визначають обсяги державного замовлення на лікарські засоби тощо.

Таким чином, основними суб'єктами фармацевтичної галузі є наукові установи, виробники лікарських препаратів, мережі аптек, навчальні заклади та органи державної влади, зокрема МОЗ України.

Крім зазначених суб'єктів, на розвиток ФГ впливають також суб'єкти зовнішнього по відношенню до галузі середовища. Серед державних органів можна виділити ті, які мають інтерес щодо розвитку ФГ: Міністерство доходів і зборів України зацікавлене в збільшенні податкових надходжень та митних зборів, Міністерство економічного розвитку та торгівлі безпосередньо зацікавлене у розвитку мережі аптек як складової торгівлі, опосередковано якість та ефективність лікарських засобів впливають на працездатність населення, тобто на ефективність використання трудового потенціалу.

Важливе значення для розвитку фармацевтичної галузі мають споживачі її продукції – медичні заклади та населення. Особливо необхідно виділити лікарів як осіб, які безпосередньо спілкуються з пацієнтами, виписують рецепти, тобто визначають вибір того чи іншого лікарського засобу, який буде куплено.

Невід'ємною складовою сучасного демократичного суспільства є недержавні громадські організації (НГО), які об'єднують як виробників, так і споживачів, допомагаючи у розв'язанні конфліктів та суперечностей.

Зважаючи на велику кількість суб'єктів, які визначають розвиток фармацевтичної галузі, та різноманіття зв'язків між ними, ФГ як систему доцільно віднести до складних соціально-економічних систем, які самоорганізуються. Перший етап формалізації таких систем пропонується здійснювати методами когнітивного моделювання [10].

Когнітивна модель являє собою зважений орієнтований граф, вершини якого відповідають основним елементам системи, що моделюється, а дуги – зв'язкам між елементами системи. На рис. 1 наведено когнітивну модель фармацевтичної галузі.

Велика кількість зв'язків у моделі та обмежений обсяг статті не дають можливості надати повний опис сутності всіх зв'язків, тому зупинимось для прикладу застосування моделі на декількох типових. Оскільки дуги когнітивної моделі необхідно зважувати, то розподілимо їх на два типи – дуги з кількісними вагами та дуги з якісними вагами. Щодо кількісного зважування дуг, то його виконують за допомогою економетричного моделювання на основі статистичних даних. Так, наприклад, збільшення державного фінансування медичних закладів матиме наслідком збільшення обсягу закупівель лікарських засобів, що позитивно вплине на розвиток виробників.

Значно складнішим є оцінювання якісних вагів, але саме наявність якісних зв'язків дає змогу застосовувати когнітивну модель для узгодження інтересів суб'єктів при визначенні цілей розвитку фармацевтичної галузі.

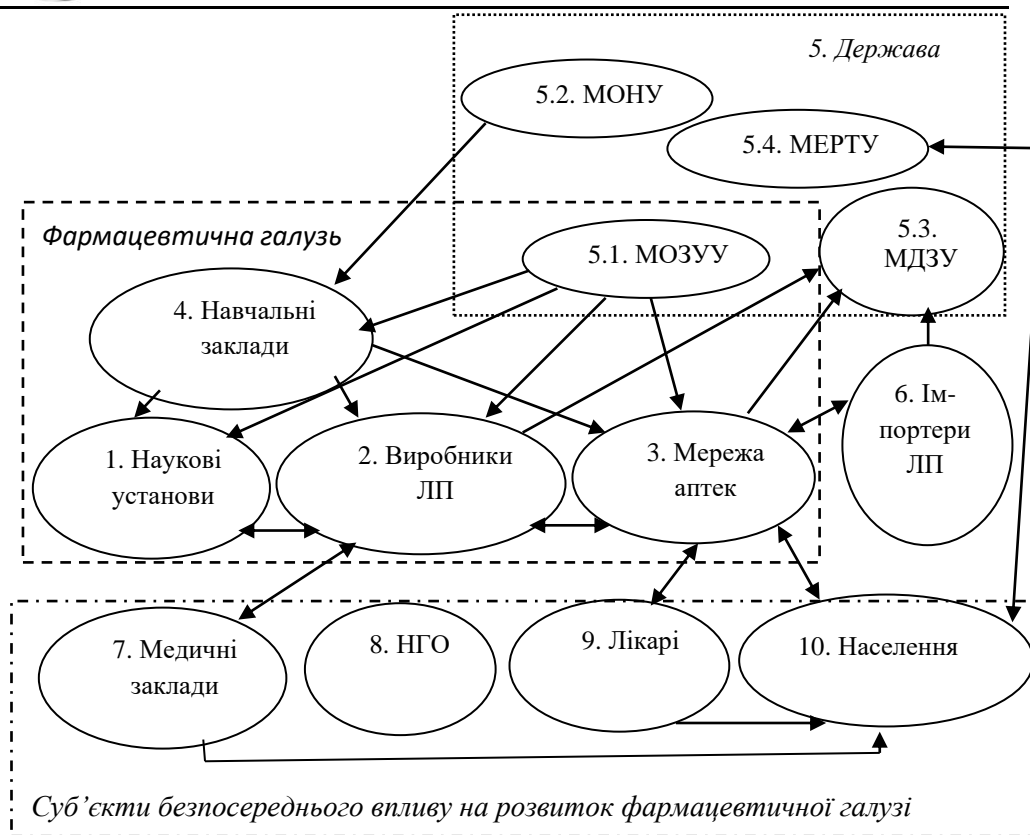

Рис. 1. Когнітивна модель фармацевтичної галузі України

Джерело: власна розробка

Розглянемо фрагмент моделі, який представлено на рис. 2. У цьому фрагменті виокремлено трьох суб'єктів: лікарів, населення та мережу аптек. Усе населення можна умовно поділити на тих, хто є пацієнтами лікарів, та тих, хто займається самолікуванням. Будемо вважати, що лікарі зацікавлені зменшувати частку останніх.

Рис. 2. Фрагмент когнітивної моделі фармацевтичної галузі України

Джерело: власна розробка

При цьому лікарі отримують з аптек інформацію щодо наявних лікарських засобів та їх цін. Якщо зв'язок 3–9 є одностороннім, то лікарям байдуже, виписувати дорожчі чи дешевші препарати, але

враховуючи рівень платоспроможності пацієнта, вони будуть обирати такі, які сприятимуть підвищенню довіри пацієнта до їх порад, і, як наслідок, зменшувати частку тих, хто не звертається до лікарів. Практика діяльності аптек свідчить, що прагнучи збільшити обсяги продажу певних лікарських препаратів, аптеки матеріально зацікавлюють лікарів виписувати саме ці препарати та спрямовувати пацієнтів до конкретного аптечного закладу. Це призводить до конфлікту інтересів лікаря та пацієнта. Для того, щоб оцінити, якої тактики необхідно дотримуватись лікарям, та до яких наслідків це призведе, необхідно застосовувати методи рефлексивного моделювання [11].

На рис. 1 одна з вершин графу – НГО не має дуг, які зв'язують її з іншими вершинами графу. Це не є помилкою автора, оскільки на сьогодні роль і функції громадських організацій у розвитку ФГ взагалі та в узгодженні інтересів її суб'єктів зокрема не визначені. Якщо кінцевою метою соціально-економічного розвитку вважати підвищення якості життя населення та, зокрема, його здоров'я, то НГО повинні впливати в першу чергу на свідомість самого населення, на діяльність лікарів, аптек та виробників лікарських препаратів, а також на формування державної політики стосовно розвитку фармацевтичної галузі. Побудова рефлексивної моделі такої взаємодії буде здійснена автором в подальших дослідженнях.

ВИСНОВКИ

Побудова когнітивної моделі фармацевтичної галузі України дає змогу виокремити як безпосередніх суб'єктів галузі, так і тих, хто впливає на її розвиток, а саме: наукові установи, які розробляють нові лікарські засоби, виробники лікарських препаратів, мережа аптек, навчальні заклади, що готують фахівців для галузі, держава, як контролюючий орган та як отримувач переваг від розвитку галузі, медичні заклади та населення як споживачі, НГО та лікарі, які впливають на формування попиту на лікарські засоби. Усі зв'язки в моделі запропоновано поділити на кількісні та якісні; для оцінювання кількісних пропонується застосовувати методи економетричного моделювання, а для якісних – будувати рефлексивні моделі. У подальших дослідженнях автором планується здійснити оцінювання всіх дуг моделі, що дасть змогу проведення імітаційних експериментів з моделлю для визначення умов досягнення компромісу щодо загальної мети розвитку фармацевтичної галузі України.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Мех О. А. Інноваційно-соціальні аспекти розвитку фармацевтичної галузі України: [монографія] / О. А. Мех. – К., 2008. – 408 с.
2. Мех О. А. Прогнозно-аналітичні дослідження як основа стратегічного розвитку фармацевтичної галузі України / О. А. Мех // Вісник Донецького університету. – 2006. – № 1. – Т. 1. – С. 165–171.
3. Дорохова Л. П. Імітаційна модель обслуговування покупців в аптечному закладі /

Дорохова Л. П., Пестун І. В., Рогуля О. Ю. // Клиническая информатика и телемедицина. – 2009. – Т. 5. – Вып. 6. – С. 64–68. 4. Пестун І. В. Маркетингове управління поведінкою споживачів, які займаються самолікуванням / І. В. Пестун // Запорозький мед. журн. – 2010. – Т. 12. – № 1. – С. 77–82. 5. Морозова Н. І. Прогнозування розвитку фармацевтичного ринку / Н. І. Морозова // СХІД : аналітико-інформаційний журнал. – Донецьк, 2011. – № 1 (108). – С. 115–119. 6. Складенко В. Є. Визначення статистичних залежностей прогнозних показників від окремих факторів при споживанні та виробництві лікарських препаратів / В. Є. Складенко // Статистика України. – 2005. – № 4 (31). – С. 33–36. 7. Фармацевтична галузь [Електронний ресурс] // Фармацевтична енциклопедія. – Режим доступу : <http://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/307/farmaceutichna-galuz>. 8. Про лікарські засоби : закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/123/96-%D0%B2%D1%80>. 9. Аптечные продажи в I полугодии 2013 г. [Электронный ресурс]. – HELICOPTER VIEW. – Режим доступа : <http://www.arteka.ua/article/244284>. 10. Бакурова А. В. Роль когнітивного моделювання в підвищенні ефективності вирішення економічних задач / А. В. Бакурова, Л. Н. Сергеева // Экономическая кибернетика. – 2009. – № 5–6. – С. 55–68. 11. Сергеева Л. Н. Роль рефлексивного управління в забезпеченні життєспособності соціально-економічних систем : колективна монографія / Сергеева Л. Н., Бакурова А. В., Огаренко Т. Ю.; [под ред. Р. Н. Лепы] // Рефлексивные процессы в экономике: концепции, модели, прикладные аспекты; НАН Украины, Ин-т экономики промышленности. – Донецк : АПЕКС, 2010. – 306 с. – С. 16–31.

Дата надходження до редакції – 05.08.2013 р.

УДК: 332.142.6:622.271.4

Богач К. С.¹

ВИЗНАЧЕННЯ ЗАСАД ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ПОВОДЖЕННЯ З ВІДВАЛАМИ ГІРСЬКОЇ ПОРОДИ ВУГІЛЬНИХ ШАХТ

Визначено можливі напрямки використання переробленої сировини відвалів гірської породи. Теоретичні положення дослідження доведені до рівня конкретних пропозицій по вдосконаленню процесу управління використанням переробленої сировини, які можуть бути враховані при розробці еколого-економічних стратегій розвитку вугільних підприємств.

Ключові слова: відвал, екологічна ситуація, сировина, утилізація, еколого-економічна політика.

ВСТУП

Усі існуючі способи підземного видобутку вугілля пов'язані з утворенням на поверхні землі породних відвалів. Щорічно в процесі підземного видобутку вугілля в Україні на поверхню піднімається

¹ Рецензент – Бардась А. В., д. е. н., професор

близько 40 млн м³ породи, яка складається у відвали. За 200 років розробки вугільних родовищ в країні вже утворилося понад 1100 териконів, під якими зайнято 6300 гектарів родючої і придатної для промислового і житлового будівництва землі, а самі терикони залишаються джерелами несприятливого впливу на стан атмосферного повітря, якість поверхневих і ґрунтових вод та хімічний склад земель сільськогосподарського призначення [1].

У даний час актуальним є питання підвищення комплексності використання не тільки продукції, але і відходів виробництва гірничодобувних галузей. Вирішенню даної проблеми присвячено багато праць як вітчизняних, так і зарубіжних учених.

Проблема зменшення екологічного впливу породних відвалів на навколишнє природне середовище протягом багатьох років також знаходиться в центрі уваги дослідників. У їх числі можна назвати наукові праці М. Є. Григорюка, В. А. Меркулова, О. І. Амоші, О. С. Власюка, Д. Лоренса [5], С. Томпсона. У своїх роботах автори висвітлюють увесь комплекс проблем охорони природи на підприємствах вугільної галузі.

Не дивлячись на пильну увагу до цих питань багатьох науковців, їх гострота не знижується. Це обумовлено в першу чергу тим, що останнім часом рівень забруднення навколишнього середовища вуглевидобувних регіонів досяг кризового стану.

Проблема утилізації відходів вуглевидобувної галузі на сьогоднішній день є актуальною і важливою. Однак, як показав досвід, без підтримки держави освоїти такий напрямок досить складно. На території України вже більше 200 років здійснюється підземний видобуток вугілля. Шахтні комплекси змінюють до невпізнання природні ландшафти, впливають на розвиток шахтарських міст і селищ, ведення сільськогосподарських робіт, змінюють призначення земель та гідрографічний режим територій гірничовидобувних регіонів.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Головним завданням дослідження є визначення засад еколого-економічної політики поводження з відвалами гірської породи вугільних шахт та пошук можливих шляхів, пов'язаних із зменшенням їх впливу на екологічну ситуацію в країні.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Гірничовидобувна промисловість є однією з найважливіших галузей виробництва в нашій країні. Вона як складова частина паливно-енергетичного комплексу задовольняє значну частину потреб країни в енергетичному паливі і технологічній сировині.

Накопичення відходів і забруднення ними природного середовища в зв'язку з розвитком продуктивних сил не є неминучою

закономірністю. Навпаки, досягнення науково-технічного прогресу, розвиток науки і техніки створюють необхідні передумови для ефективного вирішення проблеми відходів і запобігання їх негативного впливу на природне середовище. Особливо гостро стоїть проблема утилізації техногенної сировини в індустріально розвиненому Донбасі, в структурі господарського комплексу якого вугільна промисловість є однією з провідних галузей. Цей промисловий регіон належить до тих, де екологічні умови досягли кризового стану: при тому, що область займає всього лише 5 % території країни, на її частку припадає 40 % шкідливих викидів.

В атмосфері міст Донбасу присутні у високих концентраціях окис вуглецю, феноли, аміак, сполуки сірки та інші небезпечні речовини, до яких додається також і підвищений радіоактивний фон.

Більшість відвалів Донбасу є палаючими, але навіть ті терикони, які здаються згаслими, насправді продовжують тліти. В їх надрах тримається висока температура, до того ж там в надлишку накопичений миш'як, ртуть, ціаніди, сірка та інші шкідливі речовини і їх сполуки. Величезна кількість відвалів у Донбасі (1257) обумовлена як великою глибиною залягання вугільних пластів, при яких великий обсяг капітальних гірничих робіт, так і малою потужністю пластів в межах 0,6...1,5 м, при відпрацюванні яких породи від підготовчих, а також очисних гірських виробок практично повністю видаються на поверхню.

Відвали формуються надходженням від проведення підготовчих та капітальних виробок на шахтах, а також від роботи збагачувальних фабрик. Найбільша шкода природному ландшафту спричиняється відсипанням конічних і хребтових відвалів, висота яких в окремих випадках досягає 110–120 м. Розмір і форма відвалів впливають на інтенсивність теплообміну в глибинних зонах, визначають фільтруючі властивості відвалів і сприяють або перешкоджають генерації та акумуляції тепла.

Найбільш інтенсивні процеси протікають на гребенях плоских і на вершинах конічних відвалів, які легко обдуваються потоками атмосферного повітря. Разом з тим має місце горіння породи в середині відвалів різної конфігурації.

Проведені на території Донбасу дослідження показали, що відвали висотою менше 30 м практично не горять, висотою до 50 м горять 60 % відвалів, до 90 м – 87 %, понад 90 м – горять практично всі відвали [2].

У середньому з одного палаючого терикону за добу виділяється близько 10 т окису вуглецю, 1,5 т сірчистого ангідриду і значна кількість домішок інших газів. Хімічні елементи, що містяться в них (цинк, мідь, свинець, кадмій, нікель), негативно впливають на центральну нервову систему людини, печінку, змінюють формулу

крові, викликають онкологічні захворювання, а це збільшує витрати на медичне обслуговування та соціальне забезпечення населення гірничовидобувних територій [3]. Ступінь небезпеки залежить від валового вмісту токсичних компонентів і перебування їх у гранично допустимих для ґрунтів і геохімічного фону нормах (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняльна характеристика вмісту мікроелементів у гірській породі шахт ГХК «Краснодонвугілля»

Елементи	Клас небезпеки	ГДК для ґрунтів, мг/кг	Геохімічний фон, мг/кг	Виявлені концентрації, мг/кг
Ртуть	1	2,1	0,9	0,13
Сурма	2	4,5	-	-
Свинець	1	30	13,7	15
Мідь	2	55	28	30
Миш'як	1	3	-	7
Ванадій	1	150	90	90
Марганець	3	1500	575	375
Галій	-	-	11,1	10
Нікель	2	50	46	35
Хром	2	100	133	137,5
Кобальт	2	50	11	8
Барій	3	-	2,55	400
Берилій	1	-	2	2
Молібден	2	4	1,8	1,5
Олово	2	-	4,3	6,3
Літій	1	-	45	62,5
Кадмій	1	-	0,6	-
Срібло	1	-	0,003	0,0000225
Цинк	1	100	68	92,5

Джерело: [7]

Сьогодні найбільш поширеним методом боротьби зі шкідливим впливом відвалів на навколишнє середовище є їх рекультивация і закладка пустої породи у відпрацьований простір шахти. Даний метод з економічної точки зору не приносить ніякої вигоди і є енергетично та фінансово досить витратним, але ґрунти, які заховані під відвалами і не виконують свої екологічні функції, на території України становлять тисячі гектарів.

Водночас відвали гірничої породи повинні розглядатися як техногенні родовища корисних копалин, чиє відпрацьовання може приносити дохід. Адже породна маса відвалів шахт містить до 46 %

вугілля, до 15 % глиноземів (сировини для отримання алюмінію і силуміну) і до 20 % оксидів кремнію і заліза.

За даними Держгеолкому, вміст рідкоземельних елементів в тонні породи сягає: германій – 55 г, скандій – 20 г, галій – 100 г. Хоча дані елементи доцільно видобувати, починаючи з 10 грамів на тонну, тим не менше, обмеженнями можуть бути потреба у конкретному виді рідкоземельного елемента та співвідношення витрат на видобуток, а також вартість на ринку. Загальна ж кількість рідкоземельних елементів у відвалах становить близько 230–260 г на тонну.

Існує спосіб використання відвалів, розроблений Макіївським НДІ, який передбачає вилучення з териконів стратегічно важливих для країни алюмінію, германію, скандію, галію, ітрію і навіть цирконію. У цей спосіб поділ сировини на фракції проводиться електростатичним методом, що в десятки разів дешевше і екологічніше, ніж використання традиційних технологій величезних сепараторів із спеціальними технічними рідинами. Для подрібнення гірничої маси використовується так званий електровибух. За допомогою магнітної сепарації спочатку відділяється залізо та його сполуки. Потім – сплав алюмінію з кремнієм, далі – рідкоземельні елементи: германій, скандій, галій (табл. 2). Те, що залишається в кінці утилізаційного циклу (15–20 % загальної кількості породи), може бути використано як сировина для будматеріалів. У кінцевому підсумку на місці терикону з'являється упорядкована територія, придатна для будівництва або сільського господарства [7].

Таблиця 2

Хімічний склад гірської породи на прикладі
ГХК «Краснодонвугілля»

Хімічна сполука	Вміст сполуки, %
SiO ₂	45,30 – 38,14
Al ₂ O ₃	19,94 – 14,74
Fe ₂ O ₃	8,13– 8,58
TiO ₂	0,66 – 0,95
CaO	0,85 – 1,33
MgO	1,21 – 1,33
Pb ₂ O ₅	0,11 – 0,10
K ₂ O	2,32 – 2,10
Na ₂ O	0,54 – 0,64
SO ₃	3,60 – 8,31
SO ₂	1,88 – 3,51
Сульфіди	2,43 – 3,02
Інші речовини і сполуки	18,27 – 19,49

Джерело: [7]

Сировина з відвалів і готова продукція з цієї сировини користуватиметься попитом на ринку. Вироби з силуміну (труби, запірна арматура, фітинги і т. п.) необхідні для потреб хімічної, газової і нафтової промисловості.

Германій – метал з дуже високим електричним опором, використовується у виробництві побутових пластмас, як каталізатор в металургії та електротехнічній промисловості, в медицині, оптиці, геліоенергетиці. Скло з германію і лінзи застосовують у приладах нічного бачення, у військових системах наведення. Вартість германію перевищує 1 тис. \$/кг.

Скандій – м'який метал, який в чистому вигляді досить легко піддається обробці (куванню, прокатці, штампуванню), незамінний в авіаційній і космічній промисловості, автопромі (мотори), криогенній техніці, галогенових лампах і навіть у зубному протезуванні. Додатки скандію в сталь і чавун підвищують їх якість до статусу «спецметали високої міцності». Вартість скандію коливається в межах 42–45 тис. \$/кг.

Сфера застосування галію досить специфічна – виробництво мастильних та клеючих матеріалів, конструювання напівпровідникових лазерів, термоелементів для сонячних батарей. Цікаво, що світова потреба галію перевищує його видобуток. Вартість галію в даний час складає близько 1,3–1,5 тис. \$/кг.

Незважаючи на труднощі і ризики, перспективність використання сировини гірських відвалів очевидна, тому що їх утилізація дозволяє вирішувати одночасно цілий ряд економічних, соціальних та екологічних проблем.

Економічні проблеми:

- постійне подорожчання сировини, що витягується з надр, у зв'язку з розробкою родовищ на все більш значних глибинах;
- виснаження запасів корисних копалин у надрах;
- зниження продуктивності праці і зменшення темпів видобутку корисних копалин у зв'язку з постійним погіршенням гірничо-геологічних умов.

Соціальні проблеми:

- ускладнення ситуації з використанням робочої сили внаслідок зменшення обсягу робіт, викликаного виснаженням запасів корисних копалин;
- погіршення умов праці при експлуатації глибокозалягаючих родовищ;
- вивільнення робочої сили шахт, що закриваються.

Екологічні проблеми:

- виключення з господарського обігу великих площ земель, зайнятих териконами;

- знищення або зниження якості земель через пилові замети з відвалів;
- забруднення навколишнього середовища (ґрунтів, поверхневих і підземних вод, повітря) важкими металами і солями.

Залучення в переробку сировини відвалів забезпечує:

- скорочення витрат на пошуки нових і розвідку експлуатованих родовищ;
- збереження ресурсів у надрах, оскільки запасів корисних копалин, що накопичилися в териконах, достатньо, щоб задовольнити потреби на багато десятиліть вперед;
- підвищення продуктивності праці за рахунок рентабельної переробки вже видобутої сировини, що є готовим напівпродуктом і знаходиться поблизу діючих підприємств;
- поліпшення умов праці, оскільки техногенні родовища розташовані на поверхні, на відміну від все більш глибоко залягаючих звичайних родовищ корисних копалин;
- виробництво дешевих будматеріалів;
- звільнення зайнятих відвалами земель та ліквідація джерел забруднення навколишнього середовища [4].

В даний час у світі існує декілька варіантів використання відвальної породи в якості сировини і палива для промисловості, розроблено різні програми їх утилізації. Зокрема, в Росії відходи вуглевидобутку прирівняні до корисних копалин.

У світі на сьогоднішній день найчастіше використовуються горілі породи з мінімальним вмістом вуглистих домішок (менше 5 %) і мінеральної глинисто-піщаної частини, обпаленої в тій чи іншій мірі. Такі породи містяться в старих або повністю перегорілих териконах і утворюються в результаті природного випалу під впливом високих температур (до 1000 °С).

В залежності від структури горілі породи поділяють на чотири групи [3]: найбільш слабкі, колір цих порід темно-сірий, вони слабо обпалені і мають аморфну структуру; пухкі – породи шахт, що відпрацьовують газове вугілля, слабо обпалені, мають світло-рожевий колір; тверді – породи шахт, що розробляють коксівне вугілля, мають щільну структуру, добре обпалені, колір їх змінюється від темно-коричневого до коричневого; дуже тверді породи шахт, що розробляють антрацитові вугілля, випал їх доведений до оплавлення. Хімічний склад усереднених проб горілих порід різних шахт коливається в широких межах: SiO_2 (48,3...57,9 %); Al_2O_3 (30,7...46,6 %); Fe_2O_3 (0,44...12,1%); CaO (1,4...4,7%); MgO (0,8...2,5%).

Широкі межі змін змісту різних оксидів і мінералів свідчать про те, що для оцінки горілих порід як технологічної сировини необхідний індивідуальний (по кожному терикону) підхід при визначенні

раціонального напрямку їх використання. Для вибору напрямку використання кожний вид промислового відходу повинен пройти кілька рівнів оцінки за різними критеріями: за токсичністю; хіміко-мінералогічним складом; агрегатним станом; обсягами утворення. Після такої багаторівневої оцінки визначається напрямок утилізації та номенклатура продукції, що отримується на основі конкретної техногенної сировини.

Фізико-механічні властивості горілих порід залежать від їх вихідного складу і ступеня випалу. В даний час немає надійної методики прогнозування і оцінки ступеня випалу горілих порід у шахтних териконах, оскільки вона залежить від багатьох факторів: вмісту вугілля у вихідній породі і швидкості його горіння, глибини зони горіння в териконі, середовища горіння та ін.

Особливість горілих порід полягає в їх високій мікропористості і адсорбційній активності, завдяки чому вони є хорошими наповнювачами для різних мастик. Фізико-механічні властивості таких порід дозволяють використовувати їх як сировину для будівництва тротуарів і автодоріг, а також в якості наповнювачів у звичайних бетонах.

Значні обсяги породи шахтних териконів можуть бути утилізовані в дорожньому будівництві, зокрема при влаштуванні підстилаючих шарів доріг.

Горілі породи териконів придатні для виготовлення керамзиту, насипних ґрунтів і цегли. Так, вже зараз світова будівельна промисловість все частіше орієнтується на виробництво цегли саме з відвальних порід. Така цегла володіє високими показниками міцності, морозостійкості і водонепроникності [6].

Крім того, з відвальної породи можна виробляти плити, перекриття, стінові панелі, сходові марші, ліфтові шахти тощо. При цьому використання в якості сировини відходів вуглевидобувної промисловості дозволяє здешевити вартість будівництва, як мінімум, на 15-20 %.

Вміст вугільних відвалів цілком може замінити енергетичне або буре вугілля. Сучасні технології їх переробки дозволяють використовувати відвальні породи вугільної промисловості як паливо.

У даний час обговорюються три основні підходи економічної доцільності переробки вугільних породних відвалів:

1. Виймання вугілля для продажу електростанціям або в якості добавки до вугільних брикетів з метою підвищення їх енергетичної цінності.
2. Отримання матеріалів, придатних для будівництва будинків, доріг, а також виймання матеріалів, які можуть використовуватися в якості наповнювачів.

3. Переробка породних відвалів з метою виймання рідкоземельних металів.

ВИСНОВКИ

Зниження негативного впливу виробничої діяльності на навколишнє природне середовище є одним з основних завдань еколого-економічної діяльності шахти. Важливість вирішення комплексу завдань раціонального використання ресурсів та охорони природи безпосередньо пов'язана зі зростаючими масштабами суспільного виробництва, залученням у господарський обіг величезних обсягів мінерального палива і сировини.

Одним з основних факторів, що визначає необхідність подальшого великомасштабного освоєння вугільних ресурсів, є їх домінуюче положення серед запасів у порівнянні з іншими горючими копалинами.

До засад еколого-економічної політики поводження з відвалами гірської породи вугільних шахт можна віднести:

- визначення всіх гірничо-екологічних процесів, небезпечних для людей і господарства, прогнозування самооновлення ландшафту з урахуванням кожного з його елементів;
- розробку науково обґрунтованих заходів щодо попередження розвитку або виникнення процесів і явищ, що становлять безпосередню загрозу населенню або господарству шляхом порівняння можливих наслідків з необхідними витратами;
- визначення напрямків раціонального використання гірничих об'єктів і порушеної поверхні землі з урахуванням нинішніх і майбутніх потреб населення; розробку інвестиційних пропозицій для використання цих об'єктів і земельних ділянок;
- оцінку стану запасів корисних копалин і визначення можливості їх видобутку в разі зміни кон'юнктури ринку; розробка заходів щодо заощадження запасів і забезпечення умов їх видобутку в перспективі (розробка техногенних родовищ і використання їх для виймання цінної мінеральної сировини; в якості сировини для виготовлення будівельних матеріалів та ін.)

У масштабах регіону або країни в цілому деяке підвищення витрат на скорочення виходу відходів внаслідок переходу на маловідходну технологію вуглевидобування компенсується загальнодержавним економічним та екологічним ефектом.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Потенциал закрытой шахты — основа решения проблемы Post-mining / [Г. Г. Пивняк, А. Н. Шашенко, Е. В. Кухарев и др.] // Збірник праць «Форум гірників – 2011». – Т. 1. – 310 с. 2. Зборщик М. П. Предотвращение самовозгорания горных пород / М. П. Зборщик, В. В. Осокин. – К. : Техника, 1996. – 176 с. 3. Панов Б. С. К геоэкологии Донецкого каменноугольного бассейна / Панов Б. С., Шевченко О. А., Дудик А. М. // Известия вузов. Серия «Геология и разведка». – 1998. – № 5. – С. 138–145. 4. Певзнер М. Е. Экология горного производства /

М. Е. Певзнер, В. П. Костовецкий. – М. : Недра, 1990. – 376 с. 6. Лоренс Д. Оптимизация процесса закрытия шахт / Д. Лоренс // Журнал для чистого производства. – 2006. – № 14 (3–4). – С. 285–298. 7. Уткин Ю. В. Перспективы использования отходов добычи и обогащения углей для производства пористых заполнителей / Уткин Ю. В., Спирт М. Я., Элинзон М. П. – М. : ЦНИЭИУголь, 1987. – 185 с. 8. Аптекарь М. Д. Возможность применения мирового опыта в переработке отвалов угледобывающей промышленности в угольных регионах Донбасса / М. Д. Аптекарь // Сборник материалов международной научно-практической конференции «Экономические, экологические и социальные проблемы угольных регионов СНГ». – Краснодар, 2007.

Дата надходження до редакції – 17.04.2013 р.

УДК 338.48:504.062

Кондратюк О. І.¹

ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

У статті висвітлено особливості дослідження еколого-економічної ефективності рекреаційно-туристичного природокористування.

***Ключові слова:** рекреаційно-туристичне природокористування, еколого-економічна ефективність, сталий розвиток.*

ВСТУП

Світовий досвід розвитку рекреаційно-туристичної діяльності свідчить про те, що вона є високоефективною сферою національної економіки. Створення умов для формування сучасного рекреаційно-туристичного комплексу дозволяє досягти зростання обсягів внутрішнього та в'їзного туризму, в кінцевому підсумку досягти активізації розвитку конкретної території, при цьому здійснюючи охорону природи, культури, соціальний і економічний розвиток. Проте варто пам'ятати, що основою цього виду діяльності є використання природних рекреаційних ресурсів, тому особливого значення набуває проблема раціонального рекреаційно-туристичного природокористування та визначення його еколого-економічної ефективності.

Питання організації рекреаційно-туристичного природокористування, його зв'язку з концепцією сталого розвитку часто піднімаються в роботах вітчизняних і закордонних науковців, серед яких Кульчицька Е. А. [1], Мазур Ф. Ф. [2], Смаль В. В. [3], Ткаченко Т. І. [4], Уварова Г. Ш. [5], Фоменко Н. В. [6] та ін. Проте проблема визначення його еколого-економічної ефективності розроблена недостатньо, немає єдиного підходу, який би дозволив комплексно

¹ Рецензент – Левицька С. О., д. е. н., професор

оцінити ефективність рекреаційно-туристичного природокористування в межах певної території чи об'єкту.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета статті полягає в дослідженні ефектів рекреаційно-туристичного природокористування, які виникають у різних сферах (економічній, екологічній, соціальній), та на основі цього сформулювати особливості визначення його еколого-економічної ефективності.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Рекреаційно-туристичне природокористування слід розглядати як єдність таких процесів: організація рекреації і туризму з використанням природних ресурсів і умов, задоволення потреб населення у відпочинку і відтворення робочої сили, запобігання змінам стану навколишнього середовища під впливом цієї діяльності. Таким чином, рекреаційно-туристичне природокористування виконує три основні функції: соціальну, економічну і природоохоронну [5, с. 218; 6].

1. Соціальна функція рекреаційно-туристичного природокористування – це задоволення специфічних потреб населення у відпочинку, оздоровленні, спілкуванні з природою, що сприяє зміцненню фізичного і морального здоров'я суспільства.
2. Економічна функція полягає у створенні високоприбуткової сфери діяльності, відтворенні робочої сили, що веде до зростання продуктивності суспільної праці, і включає, крім того, прискорений розвиток соціальної і виробничої інфраструктури на задіяних територіях.
3. Природоохоронна функція полягає в запобіганні деградації природних комплексів під впливом антропогенної рекреаційно-туристичної діяльності.

Однак необхідно відзначити, що досить часто організація рекреаційно-туристичної діяльності на території виходить за межі раціонального природокористування, здійснюючи і негативний вплив. Тому варто розрізняти і негативні ефекти рекреаційно-туристичної сфери (економічні, соціальні й екологічні), які досить часто мають місце одночасно поряд з позитивними, нівелюючи результати їх дії, і призводять до відповідних втрат (табл. 1). Особливо при оцінці такого впливу важливо, із якої точки зору вона ведеться: те, що вважається позитивним із погляду рекреантів, може виявитися негативним з погляду місцевих жителів.

Для зростання суспільного добробуту необхідно, щоб усі господарські дії оцінювалися не лише з точки зору економічної ефективності, а й включали соціально-екологічну складову. При цьому, якщо вона негативна, то загальна ефективність повинна зменшуватися. Тому при визначенні критеріїв та індикаторів розвитку збалансованого рекреаційно-туристичного природокористування поряд з економічними аспектами необхідно пам'ятати про екологічні та соціальні.

Таблиця 1

Переваги та небезпеки рекреаційно-туристичного природокористування

Сфера	Переваги	Небезпеки
Екологічна	<ul style="list-style-type: none"> – збереження природних ресурсів шляхом витіснення заготівельної діяльності (використання їх шляхом споглядання, а не вилучення); – зниження техногенного тиску на довкілля з боку інших галузей; – створення і розвиток національних, природно-ландшафтних парків і заповідників як форми охорони довкілля та місць відпочинку населення; – збереження природних комплексів і ландшафтів, збільшення їх екологічної ємності, підтримка процесів самовідновлення, покращення якісного стану природних ресурсів; – формування екологічної свідомості і відповідальності населення, екологічної поведінки. 	<ul style="list-style-type: none"> – руйнування природних областей для розміщення об'єктів туризму (забір землі і води, вирубка лісу задля забудови, прокладання доріг), погіршення естетичних умов; – надмірна експлуатація природних ресурсів і комплексів на межі можливості їхнього відтворення і відновлення (надмірне навантаження на довкілля: витоптування, механічні пошкодження, вилучення, засмічення, розполохування фауни тощо), що призводить до погіршення якості природних ресурсів (забруднення середовища).
Економічна	<ul style="list-style-type: none"> – створення додаткового джерела доходів для місцевого населення через реалізацію туристичного продукту; – зростання надходжень від галузей рекреації до бюджету, збільшення ВВП; – збільшення грошового потоку до регіону, у тому числі притоку іноземної валюти від в'їзних туристів; – розвиток широкої мережі соціальної та виробничої інфраструктури, що забезпечує потреби відпочиваючих і місцевого населення; – мультиплікативний вплив на соціально-економічний розвиток регіону завдяки тісному зв'язку з суміжними та обслуговуючими галузями; – стимулювання розвитку віддалених малонаселених і слабких в економічному відношенні регіонів, цікавих туристам; – забезпечення повного й ефективного використання ресурсного потенціалу регіону та його збереження; – підвищення інвестиційної привабливості регіонів, залучення в економіку інвестицій; – зміцнення політичних і економічних зв'язків, зростання іміджу та престижу регіону. 	<ul style="list-style-type: none"> – вилучення суспільно корисної території; – зростання рівня цін на місцеві товари і послуги, земельні й інші природні ресурси, на нерухомість і т. п. у межах популярних рекреаційно-туристичних центрів; – загострення соціально-економічної напруженості; – відтік грошей за кордон при виїзному туризмі.

Сфера	Переваги	Небезпеки
Соціальна	<ul style="list-style-type: none">– створення умов для повного задоволення потреб населення у повноцінному відпочинку, підвищення якості обслуговування;– оздоровлення населення, зниження рівня захворюваності і потреби в медичних послугах;– відтворення продуктивних сил, відновлення та розвиток працездатності, що впливає на можливості підвищення продуктивності праці;– створення додаткових робочих місць та забезпечення зайнятості населення як безпосередньо в туристичній сфері, так і в суміжних видах діяльності – будівництві, транспорті, торгівлі тощо;– зростання рівня і якості життя місцевого населення;– забезпечення умов для культурного і духовного розвитку особистості;– забезпечення збереження культурної самобутності, цінних історичних пам'яток тощо.	<ul style="list-style-type: none">– одноразове збільшення щільності населення в місцях відпочинку, перевантаження туристичних центрів;– вплив на культуру місцевих жителів, зміна їх стилю життя, втрата самобутності;– переміщення сільських жителів у туристичні центри;– зростання злочинності;– сезонний характер зайнятості, значна питома вага некваліфікованих робітників, зайнятих неповний робочий день, обмежені можливості автоматизації і комп'юте-ризації робочих місць.

Джерело: власна розробка

Оптимальним слід вважати такий спосіб розвитку рекреаційно-туристичного природокористування, за якого можливе комплексне розв'язання економічних, соціальних і екологічних завдань.

Особливо гостро ця проблема постає в умовах ринкової економіки, коли підприємства орієнтуються у своїй діяльності переважно на короткотермінові комерційні цілі, отримання миттєвого результату та максимізації прибутку, що потребує і максимізації рекреаційно-туристичних потоків. Проте, щоб отримувати доходи від рекреаційно-туристичної діяльності більш тривалий час, необхідно обмежувати навантаження на навколишнє середовище та не допускати перевищення ним соціально-екологічного нормативу. Адже це поставить перед суб'єктами цієї діяльності цілу низку проблем, пов'язаних як з кращою організацією відпочинку, так і з захистом від деградації середовища. Досить часто збільшення кількості туристів може привести і до збільшення потреби у значних обмежувальних заходах та відновних роботах, вартість яких може перевищувати й отримані додаткові доходи. Прибутки будуть різко зменшуватись та можуть перейти у збитки. Кількість рекреантів та туристів, у свою чергу, теж різко зменшиться, тому що природний комплекс стане вже не таким привабливим та втратить свої рекреаційні властивості.

Оскільки більшість негативних аспектів розвитку рекреаційно-туристичної сфери виникає при перевищенні гранично допустимого навантаження на територію чи об'єкт, то необхідною передумовою

ефективного рекреаційно-туристичного природокористування є те, щоб навантаження на природне середовище залишалось нижчим рівня його пропускнуї спроможності:

$$Q_{ee} < Q_{соц.-еколог.}^{max}$$

З іншого боку, через обмеженість матеріальних, трудових, фінансових, природних та інших ресурсів виправданим є спрямування коштів, у першу чергу, на розвиток таких напрямів рекреаційно-туристичної діяльності, які поряд з очікуваним екологічним і соціальним ефектом можуть забезпечити ще й максимальний економічний (фінансовий) результат – прибуток.

Це обмеження носить економічний характер і враховує мінімальну ємність (навантаження) рекреаційної території, що дозволить принаймні окупити витрати, пов'язані з веденням цієї діяльності (як капітальні, так і експлуатаційні):

$$Q_{ee} > Q_{економ.}^{min}$$

Відповідно, якщо розвиток рекреаційно-туристичного природокористування не досягне такого рівня, коли його надходження перевищуватимуть витрати, то його не доцільно розвивати на вказаній території. Рішення про розвиток цього виду діяльності у конкретному місці має прийматися на основі ретельного експертного аналізу, адже він не завжди виправданий та рентабельний.

Особливістю у цьому випадку є те, що максимальний економічний ефект у цій сфері пов'язаний з максимізацією туристичних потоків, що, у свою чергу, спричиняє збільшення екологічних збитків через зростання навантаження на природні комплекси.

Вихід з цього замкненого кола пов'язаний з пошуком рівноваги між екологічною безпекою та економічною вигодою. Рівень рекреаційно-туристичного навантаження повинен бути достатнім, щоб забезпечити економічні доходи для суб'єктів цієї діяльності, і недостатнім, щоб спричинити пошкодження чи руйнування оточуючого середовища. Таким чином, при розвитку рекреаційно-туристичної діяльності економічний розвиток повинен вписуватись в екологічні можливості [1, с. 221]. Тобто необхідно дотримуватись оптимальної рівноваги економічних і соціально-екологічних інтересів:

$$Q_{економ.}^{min} < Q_{ee} < Q_{соц.-еколог.}^{max},$$

де $Q_{економ.}^{min}$ – мінімальна економічна рекреаційна місткість, осіб;
 Q_{ee} – еколого-економічна допустима (доцільна) рекреаційна місткість, осіб;
 $Q_{соц.-еколог.}^{max}$ – максимальна гранично допустима соціально-екологічна рекреаційна місткість території, осіб.

Таким чином нерозривний взаємозв'язок рекреаційно-туристичного природокористування з трьома сферами – економічною, екологічною та соціальною накладає на його розвиток два протилежні обмеження:

1) обмежуючий чинник економічного характеру – необхідність перевищення мінімально необхідної кількості рекреантів для максимізації економічних доходів від рекреаційно-туристичних потоків;

2) обмежуючий чинник соціально-екологічного характеру – мінімізація кількості рекреантів для забезпечення комфортних умов як для перебування й відпочинку рекреантів, так і для місцевого населення та недопущення збитків навколишньому природному середовищу при перевищенні гранично допустимих екологічних норм рекреаційних навантажень.

А оскільки розвиток рекреаційно-туристичної діяльності має бути як соціо-екологічно безпечним, так і економічно вигідним, то доцільно говорити саме про еколого-економічну ефективність. Під цим поняттям розуміється такий спосіб ведення рекреаційно-туристичного господарства, який буде забезпечувати, з одного боку, його рентабельність, а з іншого – здатність екосистеми до самовідновлення, а соціального оточення до збереження своєї самотності. Відповідно недопустимими з еколого-економічного погляду будуть рекреаційно-туристичні потоки, що перевищують гранично допустимі норми або є нижчими за мінімальні. Якщо ж мінімальна кількість рекреантів для певної території є вищою від гранично допустимої, то розвиток рекреаційно-туристичного природокористування на цій території є недоцільним. Тому необхідним є комплексне соціо-еколого-економічне обґрунтування його ефективності.

Одним з найважливіших завдань стає, таким чином, визначення екологічно допустимих і економічно доцільних норм рекреаційних навантажень.

Щодо екологічно допустимих норм рекреаційних навантажень, то у світовій практиці рекреаційно-туристичного освоєння територій широко застосовуються показники науково обґрунтованої максимально можливої кількості осіб, які можуть одночасно перебувати на даній території, не викликаючи деградації природних екосистем, хоч і спостерігаються відмінності в нормативах навантаження. Подібні нормативи прийняті в США, Польщі, Чехії, Словаччині, Угорщині, Румунії, Молдавії та інших державах. Ученими Інституту регіональних досліджень під керівництвом В. Кравціва та інших розроблені нормативи рекреаційного навантаження на природні комплекси, визначено максимальне рекреаційне навантаження природних комплексів і об'єктів у межах природно-заповідного фонду України тощо [2].

А от визначення економічно доцільних норм рекреаційно-

туристичного природокористування часто залишається поза увагою науковців. Для їх встановлення для певної території чи об'єкту доцільно провести економічний та фінансовий аналіз проекту, скласти його бізнес-план, використати методику маржинального аналізу для обчислення точки беззбитковості (мінімального граничного значення кількості рекреантів, при якому сукупний дохід дорівнює сукупним витратам, починаючи з якого їх обслуговування повинно приносити прибуток, а не досягнення такого рівня потоків – збитки для рекреаційно-туристичного господарства).

ВИСНОВКИ

Отже, для забезпечення невиснажливого природокористування та розширеного відтворення ресурсів у рекреаційно-туристичному господарстві одним з найважливіших завдань є визначення та неухильне дотримання принципу еколого-економічної ефективності. Це дасть змогу утримувати рекреаційні зони у належному стані та забезпечить рентабельність рекреаційно-туристичного господарства.

Ефективне з еколого-економічного погляду рекреаційно-туристичне природокористування повною мірою відповідає принципу сталого розвитку як процесу гармонізації економічної вигоди і соціо-екологічної безпеки. Воно передбачає розвиток рекреаційно-туристичної сфери у кількісному та просторовому плані таким чином, що обумовлює збалансовану експлуатацію, збереження і відновлення довкілля за умови повного задоволення потреб сучасних та майбутніх поколінь у рекреаційно-туристичних ресурсах.

Перспективи подальших досліджень полягають у необхідності сформулювати чіткі критерії та індикатори розвитку рекреаційно-туристичного природокористування, дотримання яких дасть змогу зменшити негативний вплив на довкілля і збільшити позитивний, забезпечить не тільки збереження природних ресурсів, але і значний прибуток від їх експлуатації, буде позитивно впливати на поліпшення екологічної та соціально-економічної ситуації в регіоні.

Щоб негативний вплив на середовище був мінімальним, необхідно значну увагу приділити відновним роботам та благоустрою об'єктів та територій, що дозволить регулювати переміщення основної маси відпочиваючих (їх навантажень) у часі та просторі, підвищити комфортність відпочинку, мальовничість ландшафтів та їх стійкість, не допустити деградації ресурсів. На це необхідно постійно скеровувати частину отриманих коштів від рекреаційно-туристичної діяльності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Кульчицька Е. А. Еколого-економічні показники для оцінювання рекреаційно-туристичної діяльності лісових підприємств / Е. А. Кульчицька // Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. – Вип. 19.14. – С. 218–225.
2. Мазур Ф. Ф. Соціально-економічні умови розвитку рекреаційної індустрії (на прикладі Карпатського регіону) : навчальний посібник / Ф. Ф. Мазур. – К. : Центр учбової літератури, 2005. –

96 с. 3. Смаль В. В. Туризм і сталий розвиток / В. В. Смаль, І. В. Смаль // Вісник ЛНУ. Серія: географічна. – 2005. – Вип. 32. – С. 163–173. 4. Ткаченко Т. І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу : монографія / Т. І. Ткаченко. – К. : Київський національний торговельно-економічний університет, 2009. – 463 с. 5. Уварова Г. Ш. Сталий розвиток туризму в контексті рекреаційно-туристичного природокористування / Г. Ш. Уварова // Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ. Серія: економіка, право, політологія, туризм. – 2010. – Том 1. – № 1. – С. 217–221. 6. Фоменко Н. В. Рекреаційні ресурси та курортологія / Н. В. Фоменко. – К. : Центр навчальної літератури, 2007. – 312 с.

Дата надходження до редакції – 07.06.2013 р.

ФІНАНСИ І КРЕДИТ

УДК 336.011

Іванилова О. А.¹

СТРУКТУРНИЙ ПІДХІД ДО АНАЛІЗУ ПОНЯТТЯ «ФІНАНСОВИЙ ІНЖИНІРИНГ»

Проведено аналіз дефініції «фінансовий інжиніринг» за допомогою структурного підходу, що дало змогу дійти висновку про відсутність у сучасній науковій літературі повного визначення цього поняття, особливо щодо визначення мети та методології впровадження в фінансову діяльність економічних систем.

Ключові слова: фінансовий інжиніринг, банківські продукти, фінансові інновації, фінансові технології, фінансові інструменти.

ВСТУП

В умовах глобалізації світових фінансових ринків ефективна діяльність українських комерційних банків залишається найважливішою умовою успішного економічного розвитку країни і багато в чому зумовлює темпи зростання економіки держави. При посиленні господарських зв'язків, удосконаленні умов господарювання, запозиченні зарубіжного досвіду у вітчизняній банківській системі виникає необхідність впровадження і використання інноваційних фінансових технологій із застосуванням фінансового інжинірингу. Створені інноваційні банківські продукти за допомогою інструментів фінансового інжинірингу дають змогу розширити можливості інвестування суб'єктів господарювання з індивідуально визначеними параметрами грошових потоків, цін, ризику, строків та ліквідності.

Теоретичним та практичним аспектам фінансового інжинірингу присвячено значну увагу у працях зарубіжних науковців, таких як Дж. Фіннерті [1], Г. Л. Джастіно, М. П. Крітцман [2], П. Кудре [3], Р. Колб [4], С. Росс [5], Дж. Гідді [6], Ф. Мішкін [7], Р. Кох [8], Дж. Ф. Маршал, В. К. Бансал [9] та ін. Також увагу питанням фінансового інжинірингу у своїх роботах приділяли російські та українські вчені, зокрема О. М. Сохацька [10], Б. М. Рапопорт [11], Ю. С. Масленченков [12], А. М. Мороз [13], Ю. І. Капелінський [14], З. О. Воробйова [15], І. О. Бланк [16], О. В. Абакуменко [17], О. В. Іванова [18], Д. А. Тімошин [19].

¹ Рецензент – Сергєєва Л. Н., д. е. н., професор

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою даної статті є аналіз понятійного апарату щодо сфери фінансового інжинірингу із застосуванням структурного підходу.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

В економічній літературі існує велика кількість визначень фінансового інжинірингу, однак на сьогодні відсутнє єдине розуміння терміну та структурний підхід при його аналізі. Тому метою нашого дослідження є аналіз та структурування дефініції «фінансовий інжиніринг». Розглянемо визначення «фінансовий інжиніринг» у трактуванні наступних авторів:

- фінансовий інжиніринг – це фінансове забезпечення клієнта з використанням різних банківських продуктів, у тому числі власних банківських фінансових технологій і фінансових інструментів ринку, яке відповідає потребам як клієнта, так і інтересам банку [12, с. 214];
- фінансовий інжиніринг – розвиток і творче застосування фінансових технологій для вирішення фінансових проблем та використання фінансових можливостей [21, с. 13];
- фінансовий інжиніринг – процес цілеспрямованого розроблення нових фінансових інструментів або нових схем здійснення фінансових операцій [16, с. 361];
- фінансовий інжиніринг – це цілеспрямоване розроблення і реалізація нових фінансових інструментів та/або нових фінансових технологій, а також творчий пошук нових підходів до вирішення фінансових проблем за допомогою уже відомих фінансових інструментів та технологій [13, с. 310];
- фінансовий інжиніринг включає проектування, розробку та реалізацію інноваційних фінансових інструментів і процесів, а також творчий пошук нових підходів до вирішення проблем у сфері фінансів [1, с. 459];
- фінансовий інжиніринг – це створення нових фінансових продуктів і послуг, які використовуються фінансовими інститутами для перерозподілу грошових ресурсів, ризиків, ліквідності та інформації у відповідності з фінансовими потребами клієнтів і змінами макро- і мікроекономічної ситуації [14, с. 13];
- фінансовий інжиніринг – це конструювання фінансових інструментів та технологій для управління портфелем цінних паперів [14, с. 12];
- фінансовий інжиніринг – це створення, управління та використання похідних цінних паперів [3, с. 12];
- фінансовий інжиніринг – це застосування фінансових деривативів (можливо, у комбінації зі стандартними фінансовими інструментами) для створення більш складних продуктів щодо

- вирішення складних проблем управління ризиками, а також для отримання арбітражних можливостей [4, с. 6];
- фінансовий інжиніринг – це процес створення інноваційних фінансових продуктів для задоволення специфічних інтересів споживачів, що виникли під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів, основною метою якого є формування бажаних грошових потоків у поєднанні з найкращим можливим співвідношенням ризику, дохідності та ліквідності створеного продукту, що забезпечує його конкурентоспроможність [15, с. 17];
 - фінансовий інжиніринг – розробка системи фінансового управління та мінімізації фінансових ризиків [11, с. 109];
 - фінансовий інжиніринг – технологія управління фінансовими ризиками на строковому фондовому ринку за допомогою операцій хеджування [5, с. 378];
 - фінансовий інжиніринг – зміни у комбінаціях елементів, з яких складається фінансовий інструмент, таких як дохідність, ризиковість, строковість, трансферабельність [6];
 - фінансовий інжиніринг – процес розробки нових фінансових продуктів та послуг з метою зниження ризику та розвитку нових технологій для отримання ще більшого прибутку [7, с. 242];
 - фінансовий інжиніринг – застосування фінансових інструментів з метою перетворення існуючої фінансової ситуації в іншу, що володіє більш бажаними властивостями [22, с. 36];
 - фінансовий інжиніринг – це розвиток та творче застосування фінансових технологій для вирішення фінансових проблем та реалізації фінансових можливостей [20];
 - фінансовий інжиніринг – розумне використання фінансових інструментів для проведення таких операцій, як поглинання, або для збільшення ринкової вартості компаній, що мають стабільні виробничі показники, тобто за допомогою фінансової, а не стратегічної чи виробничої діяльності [8, с. 411];
 - фінансовий інжиніринг – проектування, розробка та реалізація інноваційних фінансових інструментів [2, с. 33];
 - фінансовий інжиніринг – мистецтво (з елементами науки) створення бажаних грошових потоків або схем формування ринкової вартості із існуючих інструментів або нових інструментів для задоволення інвестиційних потреб чи з метою здійснення ризик-менеджменту [10];
 - фінансовий інжиніринг – це процес, який адаптує існуючі фінансові інструменти і процеси та створює нові, щоб дозволити суб'єктам фінансового ринку більш ефективно пристосуватися до навколишнього середовища, що змінюється [18, с. 68];

- фінансовий інжиніринг – сукупність методів/технологій, що дозволяють управляти фінансами компанії з метою збільшення її вартості [19, с. 38];
- фінансовий інжиніринг – конструювання різних фінансових інновацій, в першу чергу з метою ефективного управління ризиками та додаткового отримання доходу [10, с. 11];
- фінансовий інжиніринг передбачає створення (конструювання) нових фінансових продуктів (інновацій), надбання нових фінансових послуг; використовує цінні папери та фінансові інструменти у вигляді контрактів для створення їх гібридних та синтетичних комбінацій; застосовується для управління ризиками, ліквідністю та дохідністю; перерозподілу грошових ресурсів та інформації, передбачає вироблення схем оптимізації фінансової в цілому та податкової зокрема, виробничої та маркетингової діяльності з урахуванням законодавчих та ринкових недосконалостей [17].

Як видно з перелічених визначень, існують вузькі та більш широкі трактування економічної категорії «фінансовий інжиніринг», але отримати цілісне бачення сутності цього поняття неможливо без аналізу на основі структурного підходу. Структурні елементи, які ми будемо використовувати при аналізі, наступні:

- дія;
- об'єкт;
- мета;
- теоретична та методологічна основа.

Результати аналізу за структурним підходом поняття «фінансовий інжиніринг» наведені в табл. 1.

Таблиця 1

Структурований підхід до поняття «фінансовий інжиніринг»

Автор	Дія	Об'єкт	Мета	Теоретична та методологічна основа
1	2	3	4	5
Ю. С. Масленченков	Використання	Банківські продукти	Задоволення потреб клієнтів	Фінансові технології та фінансові інструменти
В. Максимо, Енг та інші	Розвиток та застосування	Фінансові технології	Вирішення фінансових потреб	-
І. О. Бланк	Процес розроблення	Фінансова продукція	-	Фінансові інструменти, фінансові операції
А. М. Мороз	Розробка і реалізація, творчий пошук	Фінансові інструменти	Вирішення фінансових проблем	Фінансові технології та інструменти

Продовження табл. 1

1	2	3	4	5
Дж. Фіннерті	Проектування, розробка і реалізація	Інноваційні фінансові інструменти	Вирішення проблем в сфері фінансів	Нові підходи
Ю. І. Капелінський	Створення нових фінансових продуктів та послуг	Фінансові інститути, грошові ресурси, ризики, ліквідність, інформація	Перерозподіл у відповідності з фінансовими потребами клієнтів	Макро- і мікроекономічні ситуації
М. К'єперт	Конструювання	Фінансові інструменти та технології	Управління портфелем цінних паперів	-
П. Кудре	Створення, управління та використання	Похідні фінансові інструменти	-	-
Р. Колб	Застосування	Фінансові деривативи	Вирішення складних проблем управління ризиками, отримання арбітражних можливостей	Більш складні продукти
З. О. Воробйова	Процес створення	Інноваційні фінансові продукти	Задоволення специфічних інтересів споживачів	Грошові потоки
Б. М. Рапопорт	Розробка системи	Фінансове управління, мінімізація ризиків	-	-
С. Росс	Управління	Фінансові ризики	-	Операції хеджування
Дж. Гідді	Зміни	Комбінація елементів	-	Складові фінансових інструментів
Ф. Мішкін	Процес розробки	Нові фінансові продукти	Отримання прибутку	Зниження ризику та розвиток нових технологій
Л. Галіц	Застосування	Фінансові інструменти	Перетворення існуючої фінансової ситуації в іншу із більш бажаними можливостями	-
Дж. Ф. Маршалл, В. К. Бансал	Проектування, розробка та реалізація	Інноваційні фінансові інструменти	-	-

Закінчення табл. 1

1	2	3	4	5
Міжнародна організація фінансових інженерів (IAEF)	Розвиток	Фінансові технології	Рішення фінансових проблем та реалізація фінансових можливостей	-
Р. Кох	Використання	Фінансові інструменти	Проведення операцій, збільшення ринкової вартості	Поглинання, фінансова діяльність
Г. Л. Джастіно, М. П. Крітцман	Мистецтво створення	Грошові потоки, ринкова вартість	Задоволення інвестиційних потреб, здійснення ризик-менеджменту	Існуючі або нові інструменти
О.В. Іванова	Процес адаптування	Фінансові інструменти і процеси	Прийняття до навколишнього середовища, що змінюється	Адаптація фінансових інструментів
Д. Тімошин	-	Методи і технології	Збільшення вартості компаній	Управління фінансами компаній
О. М. Сохацька	Конструювання	Фінансові інновації	Отримання додаткового доходу	Ефективне управління ризиками
О. В. Абакуменко	Створення (конструювання)	Нові фінансові продукти	Для створення гібридних та синтетичних комбінацій	Цінні папери та фінансові інструменти

Джерело: власна розробка

Досліджуючи генезис терміна «фінансовий інжиніринг», ми дійшли висновку, що він використовується у найрізноманітніших практичних ситуаціях ученими-дослідниками та практиками, які надають одному й тому ж поняттю неоднорідного значення.

Більшість авторів при визначенні фінансового інжинірингу за структурним елементом «дія» представляють його як використання (Ю. С. Масленченков, Р. Кох), створення (Ю. І. Капелінський, П. Кудре, О. В. Абакуменко), розробку (І. О. Бланк, А. М. Мороз, Дж. Ф. Маршалл, В. К. Бансал), процес (З. О. Воробйова, Ф. Мішкін), лише один Б. М. Рапопорт визначає, що це розробка системи.

З табл. 1 видно, що не всі визначення структуруються за зазначеними елементами, тобто не повністю розкривають поняття фінансового інжинірингу. У деяких наведених тлумаченнях відсутня мета фінансових інновацій або не розкрито теоретичну та

методологічну основу створення нововведень. Неточності у визначенні і використанні даного терміна, на нашу думку, не сприяють суттєвому просуванню до застосування у вітчизняній економіці фінансового інжинірингу.

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз свідчить, що фінансовий інжиніринг є ще недостатньо вивченою галуззю економічної науки, це сфера фінансових стосунків, яка не є достатньо теоретично обґрунтованою. Підсумовуючи все вищевикладене, слід зазначити, що у наших подальших дослідженнях необхідно звернути увагу на більш повне розкриття терміну «фінансовий інжиніринг», засноване на системному підході до визначення як мети впровадження, так і інших структурних елементів; виокремленні особливостей фінансового інжинірингу щодо фінансової діяльності підприємств, банківських установ, інвестиційних фондів тощо.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ли Ч. Ф. Финансы корпораций: теория, методы и практика / Ч. Ф. Ли, Дж. И. Финнерти; [пер. с англ.]. – М. : ИНФРА-М, 2000. – 686 с. 2. Gastineau Gary L. Dictionary of Financial Risk Management [Electronic resource] / Gary L. Gastineau, Mark P. Kritzman. – Access mode : <http://fenews.com>. 3. Une publication financiere // Du journal de Geneve et Gazette de Lausanne – Septembre. – 1995–1997. 4. Колб Р. У. Финансовые деривативы : [учебн.] / Р. У. Колб; [пер. с англ.]. – М. : Филинь, 1997. – 360 с. 5. Росс С. Основы корпоративных финансов / С. Росс; [пер. с англ.]. – М. : Лаборатория базовых знаний, 2000. – 720 с. 6. Giddy Ian. Global Financial Markets [Electronic resource] / Ian Giddy. – Access mode : <http://www/giddy.org>. 7. Мишкин Ф. Экономическая теория денег, банковского дела и финансовых рынков : [учеб. пособ.] / Ф. Мишкин; [пер. с англ.]. – М. : Аспект-Пресс, 1999. – 821 с. 8. Кох Р. Менеджмент и финансы от А до Я / Р. Кох. – СПб. : Financial Times-Питер, 1999. – 493 с. 9. Маршалл Дж. Ф. Финансовая инженерия: полное руководство по финансовым нововведениям / Дж. Ф. Маршалл, В. К. Бансал; [пер. с англ.]. – М. : ИНФРА-М, 1998. – 784 с. 10. Сохацька О. М. Ф'ючерсні ринки: глобальні тенденції та перспективи становлення в Україні : автореф. дис. ... д-ра екон. наук. – Тернопіль, 2003. – 37 с. 11. Рапопорт Б. М. Инжиниринг и моделирование бизнеса / Б. М. Рапопорт, А. И. Субченко. – М. : Тандем, 2001. – 239 с. 12. Масленченков Ю. С. Финансовый менеджмент в коммерческом банке: [Технология финансового менеджмента клиента] / Ю. С. Масленченков. – М. : Перспектива, 1997. – 221 с. 13. Банківські операції : [підручн.] / [А. М. Мороз, М. І. Савлук, М. Ф. Пуховкіна та ін.]; за ред. д-ра екон. наук, проф. А. М. Мороза. – К. : КНЕУ, 2000. – 384 с. 14. Капелинский Ю. И. Теоретические аспекты финансового инжиниринга с использованием ценных бумаг / Ю. И. Капелинский // Банковские услуги. – 1998. – № 3. – С. 10–14. 15. Воробьева З. А. Финансовый инжиниринг на рынке корпоративных облигаций : дис. ... канд. экон. наук / З. А. Воробьева // Финансовая академия при Правительстве РФ. – М., 2004. – 201 с. 16. Бланк И. А. Словарь справочник финансового менеджера / И. А. Бланк. – К. : Ника-Центр, 1998. – 481 с. 17. Абакуменко О. В. Сутність та механізм фінансового інжинірингу / О. В. Абакуменко // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – № 1 (67). – С. 125–130. 18. Иванова О. В. Банковские инновации и направления их развития в Российской Федерации : дис. ... канд. экон. наук / О. В. Иванова // Кубанский государственный

университет. – Краснодар, 2011. – 188 с. 19. Тимошин Д. А. Настоящее и будущее финансового инжиниринга / Д. Тимошин // Финансист. – 1999. – № 8. – С. 38–42. 20. International association of financial managers [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.iafe.org>. 21. Максимо В. Мировые финансы / [В. Максимо, Энг и др.]. – М. : ООО ИКК «ДеКА», 1998. – 734 с. 22. Галиц Л. Финансовая инженерия: инструменты и способы управления финансовым риском / Л. Галиц. – М. : ТВП, 1998. – 600 с.

Дата надходження до редакції – 15.08.2013 р.

УДК 336.025: 336.76

Кучерова Г. Ю.¹

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОЇ КУЛЬТУРИ НАСЕЛЕННЯ

Розглянуто сутність поняття та значення фінансової освіченості, грамотності та обізнаності населення. Узагальнено результати аналізу рівня фінансової обізнаності населення. Сформульовано шляхи розвитку фінансової культури населення.

***Ключові слова:** фінансова освіченість, фінансова грамотність, фінансова обізнаність, фінансова культура, навички, знання, фінансові послуги.*

ВСТУП

В умовах глобалізації фінансові аспекти вийшли на передній план та займають важливе місце у житті кожної людини. Постійний розвиток, розширення спектру товарів та послуг вимагають від споживача регулярного оновлення своїх знань та навичок, щоб в умовах недосконалої законодавчої бази захистити свої права на ринку.

У період, коли економіка держави поступово відновлюється після фінансової кризи, населення не перестає демонструвати низький рівень фінансової освіченості та культури. Хаотичність споживчої поведінки, перш за все, заснована на власній необізнаності, залежності від радянських стереотипів та надлишку неякісної рекламної інформації. З іншого боку, характерними є низька якість фінансових послуг та продуктів, відсутність дієвої правової бази захисту споживачів фінансових послуг та продуктів, особливо це стосується кредитних послуг. Банківська система доволі успішно користується низьким рівнем обізнаності пересічного споживача, що дає зелене світло на встановлення необґрунтовано високої вартості кредитних продуктів.

Тільки фінансово освічене населення зможе віднайти рівновагу на ринку споживчих товарів та послуг шляхом формування обґрунтованого, раціонального та грамотного попиту на всіх сегментах

¹ Рецензент – Сергєєва Л. Н., д. е. н., професор

ринку. Це дасть можливість економіці держави симетрично розвиватися за всіма напрямками, зокрема розкрити потенціал фінансового ринку України.

Аспекти розвитку фінансової грамотності населення досліджують такі зарубіжні вчені, як К. Кутер, О. Мітчелл, М. Овчинников, Л. Стахович, А. Столярова та інші. Питаннями фінансової освіченості, обізнаності та грамотності населення займаються вже не одне десятиріччя. У європейських державах давно функціонує ціла система розвитку фінансової грамотності населення, діяльність якої заснована на концепції розвитку та шляхів її реалізації. За державні кошти, зокрема національних банків, здійснюється фінансування навчання фінансовій грамоті та видання спеціалізованої літератури. Активну участь у навчанні беруть професійні діячі фінансових ринків. Організуються та проводяться освітні семінари, конференції, конкурси та навчальні уроки очно та в режимі онлайн, реалізується величезна кількість освітніх програм. Основою фінансової грамоти населення стала система управління власними коштами та вміння приймати раціональні рішення. У європейських країнах 95 % населення виступає інвесторами на фінансових ринках, а в Україні всього до 5 % за умов стабільності економіки. Тобто розвиток фінансової грамотності населення у країнах Європи стимулюють державні заходи щодо удосконалення фінансової освіти та активізації системи популяризації фінансових послуг та продуктів.

Проте російський досвід розвитку фінансової грамотності населення підтверджує, що держава повинна запустити механізм, але не стати відповідальним за втрати на фінансових ринках. Державна підтримка може бути організована тільки з боку удосконалення фінансової освіти та контролю дотримання прав споживачів, але не повинна виступати гарантом успіху у фінансових операціях.

В Україні ситуація дещо інша, тому що передумови розвитку фінансового ринку були засновані не на потребі перерозподілу інвестиційних ресурсів, а виключно на лобіюванні інтересів певного кола. Закрита операційна діяльність на фінансовому ринку дійшла до того моменту, коли з'явилася потреба у залученні інвестицій для підтримки рівня ліквідності. Проте замкненість фінансового ринку зумовила низький рівень фінансової обізнаності населення.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є обґрунтування шляхів розвитку фінансової культури населення.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Міжнародний консультант з фінансової грамотності Шон Мунді трактує поняття фінансової грамотності наступним чином: це знання, розуміння, навички та впевненість, які дозволяють особі приймати

правильні фінансові рішення та діяти відповідно до конкретних обставин. За мету розвитку фінансової грамотності він вважає вплив на поведінку людей, а не просто надання їм знань, розуміння та навичок [1].

Т. Кізіма фінансову грамотність трактує як сукупність світоглядних позицій (установок), знань і навичок громадян щодо ефективного управління особистими фінансами та здатність компетентно застосовувати їх у процесі прийняття фінансових рішень [2].

Професор Т. С. Смовженко стверджує, що фінансова освіченість допомагає зрозуміти ключові фінансові поняття і використовувати їх для прийняття рішень про доходи, витрати і заощадження для вибору відповідних фінансових інструментів, планування бюджету, нагромадження коштів на майбутні цілі тощо.

А. В. Зеленцова, Е. А. Блискавка та Д. Н. Демидов підкреслюють, що фінансова освіченість дає можливість громадянам керувати своїм матеріальним благополуччям, і навпаки, відсутність елементарних фінансових знань і навичок обмежує можливості людей щодо прийняття правильних рішень для забезпечення свого добробуту [3].

За даними Міжрегіональної суспільної організації «Достижения молодых» – Junior Achievement Russia, фінансову грамотність визначають як здатність приймати обґрунтовані рішення і здійснювати ефективні дії в сферах, що мають відношення до управління фінансами, для реалізації життєвих цілей і планів у поточний момент та майбутні періоди [4].

Сервіс фінансового консультанта ТОВ «ОВБ Алфінанс Україна» фінансову освіченість представляє як спосіб мислення, що передбачає використання оптимальних шляхів та раціональних ідей для покращення якості та рівня життя як окремої людини, так і всього суспільства загалом [5].

Наведені визначення підтверджують думку, що фінансова грамотність, освіченість та обізнаність населення посідають важливе місце у фінансовому секторі економіки та стають основою його сталого розвитку. Вважаємо за потрібне уточнити поняття фінансової грамотності та обізнаності.

Фінансова грамотність являє собою певне вміння застосовувати фінансові знання та використовувати здобуті фінансові навички, щоб отримувати максимальну користь від управління власними фінансами та застосування фінансових послуг.

Під фінансовою обізнаністю пропонується розуміти наявність у людини певного рівня фінансових знань та навичок, що формують його відповідний рівень компетентності з фінансових питань. Тобто оцінкою фінансової грамотності населення має бути рівень фінансової обізнаності. Фінансова освіченість характеризує наявність певного рівня здобутої фінансової освіти.

Для того, щоб систематизувати фінансову систему знань та впорядкувати її відповідно до потреб пересічного споживача, необхідно розглянути фінансові потреби та питання, що виникають у різні періоди вікового розвитку особистості. Проте закладати основи фінансової грамоти та культури можна розпочати вже у дошкільний вік (від 3 до 7 років) у формі гри та у період молодшого шкільного віку (від 7 до 10 років).

Проведені компанією InMind спільно з агентством США з міжнародного розвитку USAID дослідження фінансової грамотності населення України у 2010 році підтвердили занадто низький її рівень. Так, населення України проявляє недовіру до фінансових установ, маючи певний негативний досвід використання фінансових послуг; не цікавиться приватним інвестуванням на фінансовому ринку; виявлено дисбаланс споживчої та ощадної функції; не володіє основами фінансової математики; нездатне приймати відповідні фінансові рішення; не володіє інформацією про права споживача на ринку. Всі ці негативні аспекти стали безпосередньою перешкодою до розвитку фінансових секторів економіки держави.

Поточний стан та проблеми розвитку фінансової грамотності населення загострилися з розвитком фондового ринку в Україні. Відкриття Української біржі у 2009 році, запуск в обіг у 2010 році деривативів (ф'ючерс у 2010 році, опціон у 2011 році) зумовили необхідність наявності освіченого інвестора, якого на той час в Україні бракувало.

Професійні учасники фондового ринку зробили свій внесок у розвиток фінансової грамотності населення. З їх боку було розроблено потужну систему фінансової просвіти: онлайн-вебінари, семінари, курси підготовки, програми підтримки приватного інвестора, розробки торгових роботів та торгових стратегій, технічний супровід онлайн-торгів, консультування тощо. Низька активність приватного інвестування обумовила розвиток довірчого управління, коли інвестор може вкласти власні кошти у структурований фінансовий продукт або пайовий інвестиційний фонд за відповідним до його фінансової стратегії рівнем ризику.

У жовтні 2012 року розпочалось запровадження Програми USAID «Розвиток фінансового сектору» (FINREP-II), п'ятирічного проекту надання допомоги Україні у зміцненні нагляду та регулювання фінансового сектору, розвитку товарного ринку та ринку деривативів, а також у підвищенні фінансової грамотності та захисту прав споживачів [6]. Програма заснована компанією «Financial Markets International, Inc.» (FMI) у співпраці з компанією «Management Systems International» (MSI) та українськими партнерами.

У той же період Кабінет Міністрів України схвалив п'ятирічну Стратегію реформування системи захисту прав споживачів на ринках

фінансових послуг, що спрямована на розбудову комплексної системи захисту прав споживачів та сприятиме фінансовій стабільності і покращенню добробуту громадян [7].

Її основними завданнями є: забезпечення необхідного нормативно-правового регулювання захисту прав споживачів фінансових послуг; удосконалення інституційної інфраструктури щодо захисту прав споживачів фінансових послуг; підвищення рівня інформаційної прозорості, фінансової грамотності та обізнаності споживачів фінансових послуг, виконання вимог щодо розкриття інформації на ринках фінансових послуг; розроблення ефективного і доступного механізму врегулювання спорів між надавачами та споживачами фінансових послуг; розширення доступу споживачів до інформації про фінансові послуги з метою забезпечення можливості вільного та належного їх вибору; розроблення механізму захисту споживачів від ризиків, пов'язаних з отриманням фінансових послуг [7].

У рамках програми розвитку фондового ринку України на 2012–2014 роки розглянуто питання покращення фінансової грамотності населення, фінансування розвитку якої здійснюється державним коштом. Так, відведено ефірний час для програм з питань розвитку фондового ринку та корпоративного управління в Україні. При Національній комісії з цінних паперів та фондового ринку створено ініціативну групу, яка координує дії держави та ринку з підвищення фінансової грамотності громадян України. Наявними результатами сумісної праці держави, закордонних спеціалістів та професійних учасників фондового ринку стали такі проекти, як «Біржова універсіада 2012, 2013 років» для студентів ВНЗ України, які мали змогу застосувати знання та відпрацювати навички з інтернет-трейдингу, «Змагання юних інвесторів» для школярів, які відпрацьовували практичні навички з курсу фінансової грамотності та формували власний інвестиційний портфель. Крім того, функціонують такі програми з підвищення рівня обізнаності населення: фінансова просвіта у школах; програми для дорослої молоді; фінансова просвіта на робочому місці; соціально орієнтовані програми (програми фінансової просвіти для жінок, для літніх людей або для тих, хто погано читає та рахує; а також тижні або дні фінансової просвіти) [8].

Важливе значення має експериментальний проект «Фінансова грамотність» для школярів, участь у якому взяли 84 школи у 17 регіонах України, з яких залучено 3300 учнів, підготовлено 85 вчителів, посібник та робочий зошит для вчителя [8]. У вищій навчальній школі запроваджено 30 уроків за 2 семестри, на яких розглядаються питання грошей і фінансів; заощадження та інвестування, запозичення, страхування та формування власного бюджету [8].

На підставі вищезазначеного можна стверджувати, що в Україні розпочато активну роботу з приводу підвищення рівня фінансової обізнаності та грамотності населення шляхом об'єднаних дій держави, професійних учасників фондового ринку, освітніх начальних закладів і зарубіжних консультантів та спонсорів.

Перспективами розвитку фінансової обізнаності, грамотності та освіченості є формування та розвиток фінансової культури нації через поєднання сукупності матеріальних та духовних цінностей людства.

Становлення фінансової культури в Україні можливе за умов розвитку таких складових (див. рис. 1): фінансова освіта та наука; система моральних принципів фінансиста на основі критеріїв відповідальності, ділової етики та професіоналізму; система захисту споживача фінансових послуг; державна підтримка та сприяння розвитку фінансових послуг та продуктів; сприятливі умови для розвитку приватного інвестування; розбудова Інституту фінансової просвіти.

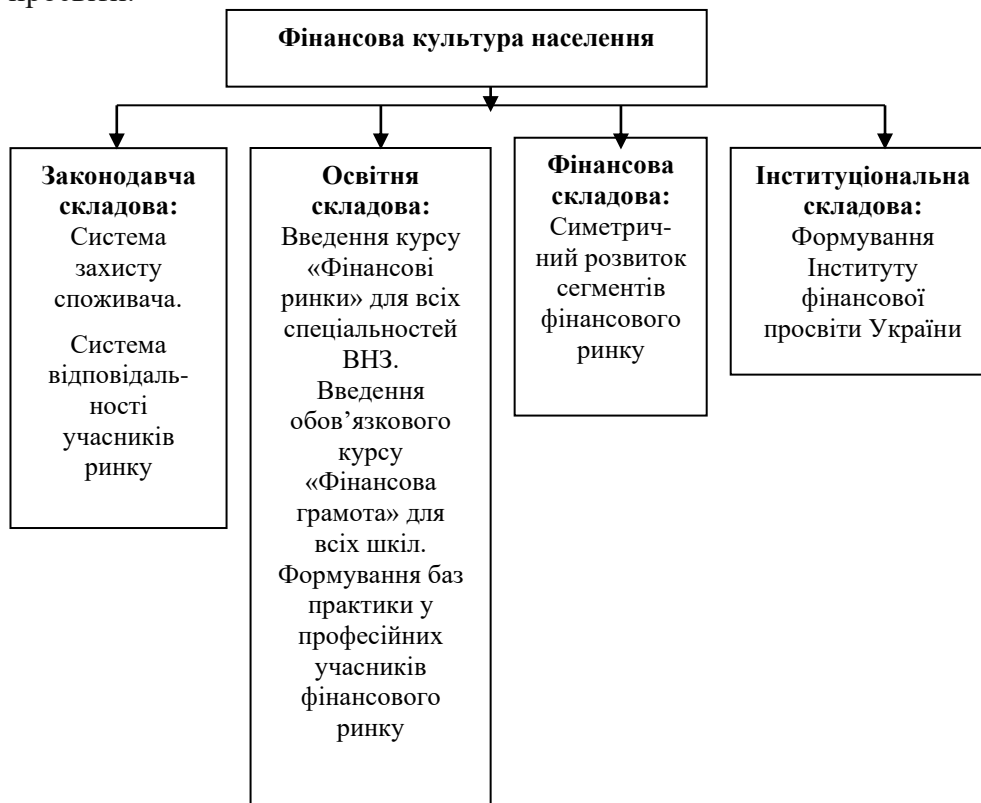

Рис. 1. Шляхи розвитку фінансової культури населення України
Джерело: власна розробка

На формування фінансової культури населення в Україні впливають зовнішні та внутрішні чинники.

До зовнішніх чинників віднесемо стан розвитку українського фінансового ринку, можливість інвестування на зарубіжних фінансових ринках, стан системи державного регулювання розвитку фінансового ринку, стан законодавчої бази щодо системи захисту споживачів на вітчизняному та зарубіжних фінансових ринках, менталітет нації, рівень та якість життя населення, умови функціонування та розвитку підприємництва, стан та якість освітніх послуг.

До внутрішніх віднесемо фактори, що обумовлюють риси характеру людини, а саме: наявність хисту, здатність навчатись, рівноважність, відповідальність. Також враховуються здобуті навички, набуті знання, стан здоров'я, мотивація, зацікавленість людини, матеріальне становище та віковий період розвитку особистості.

Всеосяжність категорії фінансової обізнаності та грамотності населення демонструє широкий спектр можливостей та переваг розвитку фінансової просвіти в Україні.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дослідження можна стверджувати, що в Україні розпочата розбудова інституту фінансової просвіти шляхом використання зарубіжного досвіду, адаптованого до особливостей українських умов розвитку та функціонування. Основою розвитку фінансової культури населення має стати баланс інтересів професійних учасників фінансових ринків та споживачів їх послуг на засадах дієвої системи правового захисту здійснення операцій на фінансових ринках та дотримання ділової етики.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Мунді Ш. Рекомендації щодо розробки національних стратегій з фінансової грамотності / Ш. Мунді. – [Електронний режим доступу] : http://www.finrep.kiev.ua/download/ukraine_recommendations_finlit_strategy_14mar2013_smundy_ua.pdf.
2. Кізіма Т. Фінансова грамотність населення: зарубіжний досвід і вітчизняні реалії / Т. Кізіма // Вісник ТНЕУ. – 2012. – № 2. – С. 64–71.
3. Зеленцова А. В. Повышение финансовой грамотности населения. Международный опыт и российская практика / Зеленцова А. В., Блискавка Е. А., Демидов Д. Н. – ЦИПСИР, 2012 г. – 112 с.
4. Міжрегіональна суспільна організація «Достижения молодых» – Junior Achievement Russia [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ja-russia.ru/ru/fl/>.
5. Сервіс фінансового консультанта ТОВ «ОВБ Алфінанс Україна» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sfc.biz.ua/mod/oublog/viewpost.php?post=98>.
6. Програма розвитку фінансового сектору (USAID/FINREP-II) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.finrep.kiev.ua/structure/finedu/general_ua.php.
7. Стратегія реформування системи захисту прав споживачів на ринках фінансових послуг на 2012–2017 роки : схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2012 р. № 867-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/867-2012-%D1%80#n8>.
8. Інформаційний сайт Української біржі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ux.ua/ru/csearch.aspx>.

Дата надходження до редакції – 15.07.2013 р.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНОЇ СУТНОСТІ ФІНАНСОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДОМОГОСПОДАРСТВ

У статті обґрунтовано застосування понятійного апарату щодо фінансів домогосподарств за рівнями економіки, надано визначення таких дефініцій, як фінансовий менеджмент домогосподарств, фінансове планування домогосподарств та фінансова діяльність домогосподарств. Запропоновано структуру фінансової діяльності домогосподарств та систему управління персональними фінансами.

Ключові слова: домогосподарство, фінанси домогосподарств, персональні фінанси, фінансова діяльність, управління фінансовою діяльністю, фінансовий менеджмент домогосподарств, фінансове планування домогосподарств.

ВСТУП

Актуальним питанням у сучасних посткризових умовах функціонування фінансової системи України є залучення до фінансових ринків фінансових ресурсів домогосподарств. Як відомо, у зарубіжних ринково розвинутих країнах частка грошових коштів домогосподарств у банківській системі та небанківському фінансовому секторі є вагомою у порівнянні з іншими інституціональними суб'єктами. Тому для вітчизняної економічної науки дійсно є необхідним здійснення теоретичних наукових досліджень у рамках понятійного апарату та розробка практичного інструментарію управління фінансами домогосподарств з метою підвищення якості їх життя та зменшення економічного розшарування суспільства.

Питанням фінансів домогосподарств приділено увагу в працях російських економістів та вчених, а саме: С. А. Білозеровим [1] запропоновано концептуальні підходи щодо особливостей, функцій та управління фінансами домогосподарств; А. З. Дадашев [6] дав визначення місця фінансів домогосподарств у фінансовій системі; М. В. Миляков [7], О. О. Мамалуй [9] розглядають цю економічну категорію з точки зору економічної теорії. В. В. Глухов [13] визначає, що ця категорія виходить за рамки перерозподілення, є ширшою в понятійному сенсі і потребує розмежування понять «фінанси домогосподарств», «персональні фінанси», «сімейні фінанси».

¹ Рецензент – Сергєєва Л. Н., д. е. н., професор

Вітчизняні науковці застосовують різні підходи до визначення сутності категоріального апарату. Так, наприклад, Т. О. Кізима [16] визначає основним принципом у виокремленні ланок фінансів домогосподарств принцип бюджетування; Ю. М. Воробйов [8] основним у сучасній парадигмі визнає функціональний підхід. У зарубіжних публікаціях [19–20] присутній прагматичний підхід, який дозволяє домогосподарствам приймати конкретні фінансові рішення при виборі стратегій, формуванні бюджету, використанні тих чи інших фінансових інструментів.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою даного дослідження є визначення сутності категоріального апарату щодо фінансів домогосподарств, аналіз існуючих трактувань у вітчизняній та зарубіжній науковій і навчальній літературі. У зв'язку з вищезазначеним необхідним є також здійснення градаційного поділу термінології та системи управління персональними фінансами.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Будь-яка економічна та фінансова система складається з певних суб'єктів діяльності, економічних одиниць, найменш дослідженою протягом десятиліть у вітчизняній науці було домогосподарство. Як вважає російський вчений С. А. Білозеров, це пояснюється тим, що економічні відносини тісно пов'язані із соціальними, залежать від психологічних, історичних, культурологічних та інших факторів, що впливають на економічну діяльність людини [1].

Тобто домогосподарство на сучасному етапі розвитку соціально орієнтованої економіки є вагомою частиною національної економічної системи, виробником певних благ, а найголовніше – фінанси населення на сьогодні є перспективним джерелом залучення фінансових ресурсів для розвитку економіки та, зокрема, сектору фінансових послуг, а з точки зору формування доходів – й відтворення людського капіталу.

Понятійний апарат вищезазначеної сфери потребує детального розгляду та аналізу, тому що питанням фінансів домогосподарств довгий період не приділялось належної уваги. В останні десять років з'явилося багато як зарубіжних публікацій, так і праць у пострадянському просторі, які висвітлюють проблеми щодо сутності фінансів домогосподарств. Тому дослідження існуючої термінологічної бази є досить актуальним.

У вітчизняній навчальній економічній літературі фінанси трактуються як сукупність відносин у процесі формування, розподілу та використання грошових фондів [2, 3]. У наукових колах триває дискусія стосовно визначення категорії «фінанси» через систему грошових відносин у зв'язку із суто теоретичним її трактуванням [1]. Зарубіжні економісти використовують більш конкретну термінологію,

яка відображає зміст певного виду діяльності або відносин. Науковим дослідженням західних вчених притаманна відсутність академічності у трактування певних понять, тобто вони розглядають фінанси не як економічну категорію, а як галузь знань, що вивчає функціонування ринку капіталів, динаміку попиту та пропозиції на фінансові активи, методи та інструменти управління фондами грошових коштів тощо.

У вітчизняній науці традиційно використовують такі терміни, як «фінанси домогосподарств», «фінанси населення», «фінанси фізичних осіб» та «персональні фінанси». В англійських публікаціях зустрічається наступна градація понятійного апарату: *personal finance* – особисті, персональні фінанси; *household finance* – фінанси домашніх господарств; *consumer finance* – фінанси споживачів; *family finance* – сімейні фінанси. Слід зазначити, що таке застосування термінології не є випадковим, у зарубіжних економічних дослідженнях використання цих понять пов'язано із певною тематикою роботи, про що йдеться далі.

Спочатку необхідно проаналізувати російські та вітчизняні публікації стосовно понятійного апарату «фінанси домогосподарств» та інших. Проводячи аналіз понятійного апарату слід зазначити, що певна група науковців визначає сутність фінансів домогосподарств через сукупність грошових відносин, що проявляються або через формування грошових фондів [1, 4, 5], або через особливі форми доходів та витрат [6]. Так, Н. В. Миляков ототожнює поняття «фінанси домогосподарств» із «особистими фінансами», акцентуючи увагу на відносинах, що виникають між фізичними особами [7], не враховуючи суспільне значення фінансової діяльності домогосподарств на макроекономічному рівні.

Український вчений Ю. М. Воробйов [8] звертає увагу на основну функцію фінансів – перерозподільчу, яка притаманна і фінансам домогосподарств, а також відображає цілі – підвищення якості життя кожного члена домогосподарства, що є на сьогодні основним у соціальній та економічній політиці держави, яка має соціальну орієнтацію.

Що стосується поняття «фінанси населення», то основна маса дослідників [4, 9–10] розуміють їх як грошові фонди, що формуються з доходів від різних видів діяльності та спадщини [4, 10], а використовуються у вигляді заощаджень, страхових та пенсійних фондів [9]. Дещо відрізняється підхід до трактування цієї категорії, який наведено у праці колективу українських вчених [11], якими за основу взято статистичний підхід, що дозволяє поділити сукупність домогосподарств на певні статистичні групи.

Наступною групою російських вчених [12–14] у працях вводяться поняття «персональні фінанси» та «особисті фінанси», що, виходячи із семантики слів, є рівнозначними, синонімами. Але В. А. Галанов [12]

не дає чіткого визначення цієї категорії, не наводить ознак, за якими виокремлюються особисті фінанси. У своїй статті В. В. Глухов [13] основним змістовним акцентом визначення сутності персональних фінансів вважає їх прагматичний (практичний) характер, конкретні фінансові інструменти, за допомогою яких здійснюється управління персональними фінансами.

Російський дослідник В. Д. Фетисов [15] вважає доцільним використовувати в навчальній літературі термін «фінанси фізичних осіб», звертаючи увагу на індивідуалізм у веденні фінансів та формуванні фондів, але не враховує, що домогосподарству притаманна така ознака, як спільне ведення побуту та управління бюджетом.

Також у науковій та навчальній літературі стосовно фінансів домогосподарств зустрічається таке визначення, як «сімейні фінанси» [15], де основним визначальним чинником є соціальний характер функціонування домогосподарства як родинного інституту, але не враховується соціально-економічна роль фінансів у національній економіці.

Отже, підсумовуючи вищезазначене, слід зауважити, що найбільш використовуваним терміном у сучасних публікаціях, що визначають соціально-економічну роль домогосподарств, є категорія «фінанси домогосподарств», яка відображає сферу фінансових відносин на двох рівнях, а саме: на мікрорівні – підтримка певного рівня поточного споживання, накопичення матеріальних активів для купівлі товарів довготривалого користування, заощадження грошових коштів для сплати за освіту, на охорону здоров'я, на відпочинок, та на макрорівні – фінансові відносини із іншими інституціями (державою, корпоративними фінансовими установами, банківським сектором, небанківськими організаціями, фондовим ринком), із іншими домогосподарствами з приводу формування та використання спільних грошових фондів, з підприємствами та підприємцями, що функціонують у різних сферах матеріального виробництва або послуг та є роботодавцями (ці відносини виникають з приводу розподілу частки ВВП). Зазначені відносини є однорідними, стійкими та перманентними в умовах ринку, постійними на рівні домогосподарств, отже, й становлять зміст цієї самостійної фінансової категорії.

На другому місці за частотою користування є дефініція «фінанси населення», яка носить більш конкретний зміст, що характеризує сукупність індивідів, які мешкають на певній території (населення країни, регіону, району, міста) та мають соціальну, вікову, статеву, подружню диференціацію. Тобто найбільш семантично правильним є застосування цього поняття при характеристиці домогосподарств з врахуванням наведених вище ознак.

У вітчизняній науці останніми роками спостерігаються спроби розмежування економічних категорій щодо фінансів домогосподарств.

Так, в працях Т. О. Кізими запропоновано «...з урахуванням специфіки формування та особливостей управління бюджетом у складі фінансів домогосподарств виокремлювати наступні ланки: особисті фінанси (якщо домогосподарство складається з однієї людини, яка має власне джерело доходу і самостійно формує свої витрати); сімейні фінанси (якщо домогосподарство представлене однією сім'єю, яка формує єдиний спільний бюджет); родинні фінанси (якщо це розширене домогосподарство, до складу котрого входять кілька сімей, кожна з яких має відокремлений бюджет або один спільний і кілька відокремлених бюджетів)» [16, с. 11]. Основним критерієм такої диференціації виступає кількість бюджетів, які формуються в домогосподарстві, але не враховуються види фінансової діяльності, фінансовий потенціал окремого домогосподарства та система прийняття рішень щодо управління фінансовими ресурсами.

Цікавою є точка зору В. В. Глухова [13], який використовує термін «персональні фінанси» при застосуванні основних принципів фінансів до грошово-кредитних рішень конкретної родини або індивідів. Така точка зору, на нашу думку, сформувалась під впливом економічних вчень англійських науковців та є калькою з англійської «personal finance». У науковій англійській сфері цей термін є найбільш часто використовуваним.

Російськими вченими-економістами А. А. Земцовим та Т. Ю. Осиповою було здійснено дослідження щодо використання терміну «персональні фінанси» в англійській навчальній літературі та дисертаціях з фінансів домогосподарств [17, 18]. У англійській навчальній літературі необхідно виділити чотири групи літературних джерел:

1. Наукові джерела (монографії та статті в наукових журналах з питань фінансів та економіки, дисертації): *Advances in Economic Analysis and Policy*, *American Economic Review*, *Econometrica*, *Economic Journal*, *Economic Review*, *Housing Finance Review*, *International Economic Review*, *Journal of Economic Behavior and Organization*, *Journal of Economic Perspectives*, *Journal of Finance*, *The Journal of Financial and Quantitative Analysis*, *Journal of Financial Economics*, *Journal of Financial Research*, *Journal of Money, Credit, and Banking*, *Journal of Political Economy*, *Journal of Public Economics*, *Journal of the American Statistical Association*, *Labor Economics*, *Oxford Economic Papers*, *Quarterly Journal of Economics*, *Review of Economics and Statistics*, *Review of Finance*, *Review of Financial Studies*, *Tax Policy and the Economy*.

2. Публікації в спеціалізованих журналах, що висвітлюють питання персональних фінансів та мають як теоретичний, так і прикладний характер: *Family and Economic Issues*, *Financial Services Review*, *Journal of Behavioral Finance*, *Journal of Family and Economic*

Issues, Journal of Financial Counseling and Planning, Journal of Financial Planning, Journal of Financial Services Professionals, Journal of Investing, Journal of Personal Finance.

3. Підручники для різних сегментів ринку: домогосподарств, фінансових консультантів, працівників фінансової сфери.

4. Навчальні посібники, які розкривають проблеми та питання окремої сфери: страхування, пенсійного забезпечення, роботи із ПФами, фінансове планування.

5. Література публіцистичного характеру або популярна, в якій наведені приклади із життя успішних бізнесменів, рекомендації, як стати багатим.

Для подальшого дослідження науковий інтерес становлять літературні джерела першої та третьої груп, з яких більш детально розглянемо дисертаційні дослідження та підручники, що мають традиційну теоретичну, методологічну та практичну значущість. Дисертації для ознайомлення було взято російськими дослідниками із бази ProQuest, в якій надається можливість ознайомитись із анотацією та частиною дисертації.

Проаналізувавши застосування термінів у назвах, можна констатувати, що найбільш поширеним є *personal finance* та *consumer finance*. Англійські терміни використовуються в публікаціях не як синоніми, що мають рівнозначну семантику, вони мають свої понятійні особливості, відтінки та застосовуються при дослідженні певних окремих напрямів фінансів домогосподарств. Це прозоро простежується за тематичними напрямками та категоріями в базі ProQuest Dissertations & Theses A&I, до яких належать дисертаційні дослідження з різною термінологією у назві.

Категорія «*personal finance*» відображає сферу фінансової діяльності домогосподарств на різних сегментах ринку, в основному пов'язаних з освітою, бізнес-освітою, соціологічними аспектами в економіці та фінансах, гендерними питаннями в економіці.

Household finance застосовується до таких тематичних напрямів, як фінанси, економічна теорія, домашня економіка (*home economics*), при цьому слід підкреслити, що термін *household finance* став частіше використовуватися в останнє десятиліття. За змістом він несе навантаження як економічна категорія, що відображає соціально-економічну сутність домогосподарств, а також становить основу для теоретичних та методологічних засад економічної теорії та теорії фінансів. Найбільша кількість досліджених дисертацій відноситься до тематичних категорій «Фінанси» та «Домоведення», 22 % та 16 % відповідно.

Поняття *consumer finance* частіше зустрічається у сфері бізнесу та банківської справи, ніж у соціологічній. Це поняття в багатьох працях використовується у словосполученні із *companies*, при цьому *consumer*

finance companies є спеціалізованими установами, що займаються мікrokредитуванням фізичних осіб на коротко- та середньострокову перспективу, не виключаючи й домогосподарства з невеликим доходом та малозабезпечених [19, 20].

Також у західній науковій літературі використовуються такі поняття, як *personal financial management* та *personal financial planning*, які у вітчизняній науковій думці стосовно домогосподарств не застосовуються. Вони функціонують у таких сегментах, як менеджмент, фінанси, сімейне життя, особистісні взаємовідносини, домашня економіка, освіта, в тому числі й освіта для педагогів. Останнє, в свою чергу, пов'язано із існуванням в американській фінансовій системі такого суб'єкта, як фінансовий консультант, однією із функцій якого є фінансове сімейне планування та підвищення рівня фінансової освіти членів домогосподарства.

Спираючись на зарубіжний досвід, можна стверджувати, що такі поняття, як «фінансовий менеджмент домогосподарства», тобто система управління його фінансовими ресурсами, та «фінансове планування домашнього господарства» мають право на життя та повинні використовуватись у навчальній та науковій вітчизняній літературі.

Розбіжності в застосуванні термінології спостерігаються не тільки в науковій, а й у навчальній літературі з даного питання. Так, в англomовних підручниках та навчальних посібниках виділяються окремі частини, пов'язані із загальними поняттями в сфері персональних фінансів та управління ними, а також окремі розділи з практичними рекомендаціями за видами фінансової діяльності: управління кредитами, банківськими послугами, готівковою, страхування, планування (пенсії, спадку, навчання, фінансових потоків, великих покупок), інвестування, складання бюджету. Тобто підручники в основному мають не академічний, теоретичний характер, а в значній мірі допомагають на практиці здійснювати особі фінансові операції та орієнтуватися на ринку фінансових послуг.

Окремо виділяються посібники для тих, хто бажає отримати сертифікат фінансового консультанта (*financial planner*), який спеціалізується на консалтингу фізичних осіб з персонального планування. В США існує система сертифікації фінансових планерів. Після отримання сертифікату вони називаються *certified financial planner (CFP)* та надають послуги як фінансового, так і юридичного характеру.

Як бачимо, на сьогодні існує проблема адекватного перекладу фінансової термінології, яка має сталий, ідіоматичний характер та використовується в галузі персональних фінансів. Це пояснюється тим, що в українській та в російській фінансовій практиці відсутні деякі фінансові продукти та послуги, вітчизняний фінансовий ринок

нерозвинений у порівнянні із американським, у практичній діяльності відсутні певні види фінансових інструментів. Тобто неадаптоване застосування американського досвіду та термінології практично є неможливим, принаймні до того часу, поки в Україні не сформована адекватна система персональних фінансів.

Запропонована функціональна градація термінології стосовно сфери фінансів домогосподарств та управління ними має такий вигляд (рис. 1).

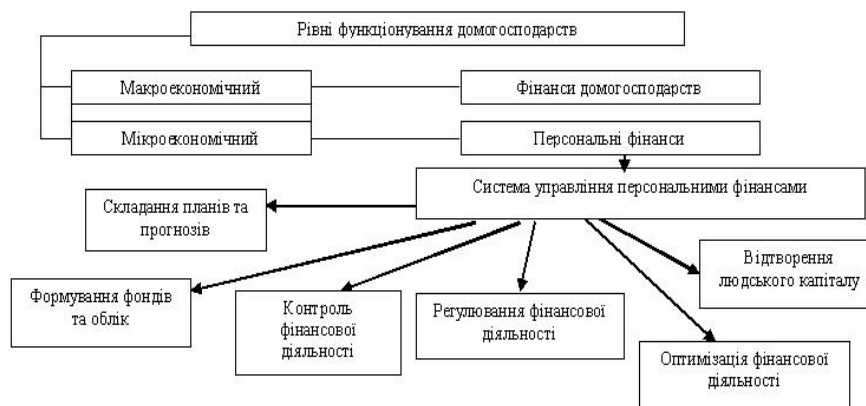

Рис. 1. Функціональна градація термінів, що використовуються у сфері фінансів домогосподарств

Джерело: власна розробка

Тому обґрунтованим, на наш погляд, є твердження, що дефініція «фінанси домогосподарств» має теоретико-методологічний характер, її необхідно застосовувати на макроекономічному рівні для характеристики взаємовідносин домогосподарства та інших суб'єктів національної економіки, а поняття «персональні фінанси» повинно розглядатися з прагматичної точки зору – на мікроекономічному рівні, коли мова йдеться про управління фінансовими ресурсами та активами окремого домогосподарства, формування його бюджету, інвестиційного та споживчого портфелів, оптимізації податкових платежів, фінансового та майнового планування тощо.

Тобто персональні фінанси – це система фінансового менеджменту та сукупність окремих видів фінансової діяльності членів домогосподарства з формування, заощадження, накопичення, розподілу та адміністрування як родинних, так й індивідуальних фондів грошових коштів з метою задоволення потреб як домогосподарства в цілому, так і його членів.

У кожному домогосподарстві формуються та акумулюються певні грошові кошти, які потребують адміністрування через формування спеціальних фондів: заощаджень на освіту, відпочинок, придбання товарів тривалого користування, фонд поточного споживання. А якщо власних фінансових ресурсів не вистачає, то

необхідно залучати до бюджету кредитні засоби; та навпаки, якщо є фонд розвитку, то необхідно формувати та управляти інвестиційним портфелем, який принесе додаткові доходи.

Таким чином виникає специфічна діяльність – фінансова, яка для індивіда-нефінансиста не є основною, тобто потребує додаткових енергетичних, розумових, інтелектуальних, часових та матеріальних витрат.

У вітчизняній науці категорія «фінансова діяльність» застосовується в основному для суб'єктів господарювання – юридичних осіб, підприємств та установ. Суперечності в її визначенні виникають при визначенні класифікаційних ознак, що використовуються статистикою.

Стосовно фінансової діяльності домогосподарств у вітчизняних працях не визначено її сутність, структуру та особливості. Тому вважаємо за необхідне зазначити, що особливості цього виду діяльності пов'язані із специфікою суб'єктно-об'єктних відносин, тому що, як правило, суб'єкт та об'єкт у персональних фінансах співпадають, тобто отримані грошові надходження витрачаються на самого себе.

Фінансова діяльність домогосподарства здійснюється у трьох основних формах: інформаційного забезпечення, інтелектуального забезпечення та реальної діяльності (рис. 2).

Також до особливостей таких відносин належить неістотне державне регулювання такої діяльності відносно фізичних осіб, за винятком положень Податкового кодексу в частині оподаткування фізичних осіб, інших законодавчих актів та нормативних документів, що регулюють відносини комерційного банку з фізособами, інших фінансових установ (страхової компанії, компанії з управління активами, іпотечного фонду, пайового інвестиційного фонду, фондового ринку, пенсійного фонду тощо).

При настанні певних подій домогосподарство несе всі види відповідальності згідно із статтями Цивільного та Кримінально-процесуального кодексів України, Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Домогосподарство володіє майновим комплексом, що дозволяє задовольняти поточні потреби як цілком усього домогосподарства, так і його членів. Домогосподарство, на відміну від підприємства, має свободу в сфері отримання доходів, їх розподілу, створення фондів, тобто прийняття рішень щодо управління фінансами.

Отже, прийняття рішення та адміністрування здійснюється частіше одноосібно, рідше – колегіально, з повним прийняттям на себе усіх ризиків, фінансова діяльність характеризується автономністю та симетричністю доходів і витрат.

Рис. 2. Форми здійснення фінансової діяльності домогосподарства
Джерело: власна розробка

Основним принципом позитивного функціонування домогосподарства є розвиток та збільшення людського капіталу, що здійснюється за власні або залучені кошти, – освіта, охорона здоров'я, забезпечення житлом, підвищення якості життя, свого соціального статусу.

Система управління фінансами домогосподарства (personal financial management), а також їхньою фінансовою діяльністю має певні функції, притаманні будь-якому управлінському процесу, а саме:

1. Фінансове планування (personal financial planning), тобто здатність домогосподарства грамотно розпоряджатися своїми фінансовими активами, застосування якого дасть змогу підвищити ефективність їх фінансової діяльності. Основні принципи фінансового планування домогосподарств наведені на рис. 3.

Фінансові плани можуть мати як короткостроковий, так і довгостроковий термін, це залежатиме від цілей фінансової діяльності домогосподарства та рівня його бюджету.

2. Фінансове прогнозування, яке за допомогою економіко-математичних методів, контент-аналізу публікацій у ЗМІ дозволяє змодельовати майбутню ситуацію на ринку фінансових послуг та фінансового стану самого домогосподарства.

На відміну від планування, прогнозування не має на меті конкретну реалізацію прогнозів. Особливістю прогнозування є альтернативність у побудові фінансових показників та параметрів. Для здійснення прогнозів особі, яка приймає рішення стосовно інвестування, заощадження або кредитування, необхідно мати певні знання та навички застосування таких інструментів на практиці.

3. Організація фінансової діяльності – це формування фондів та складання і виконання бюджетів, облік фінансової діяльності. Фінансова політика домогосподарства має тісний зв'язок із традиційними або інноваційними моделями організації фінансового менеджменту, що спираються на різні форми управління бюджетами, фондами, портфелями та іншими активами домогосподарства.

4. Регулювання фінансової діяльності здійснюється на основі аналізу отриманих результатів та стану економічного середовища. Моделі прийняття рішень домогосподарствами містять у собі не тільки загальний, національний зміст, що дозволяє оцінювати рух ресурсів та показники економічного розвитку, але й аналіз внутрішнього середовища, потенціалу, який характеризує ступінь автономії домогосподарства у домінуючій економіці.

5. Контроль повинен забезпечувати правильність дотримання фінансових санкцій у фінансовій діяльності домогосподарств та виявлення недоліків у бюджетах та планах. Кожна фінансова операція повинна здійснюватися згідно з поставленими цілями, в рамках визначених бюджетів та планів, тому контроль повинен бути безперервним або періодичним.

6. Оптимізація фінансової діяльності здійснюється з метою подолання негативних тенденцій і явищ, які не передбачені у фінансовому плані, та зміни, наприклад, структури інвестиційного портфеля з метою підвищення його прибутковості, або з метою перерозподілу прибутків між іншими інвестиційними активами, поповнення страхового та резервного фондів домогосподарства тощо.

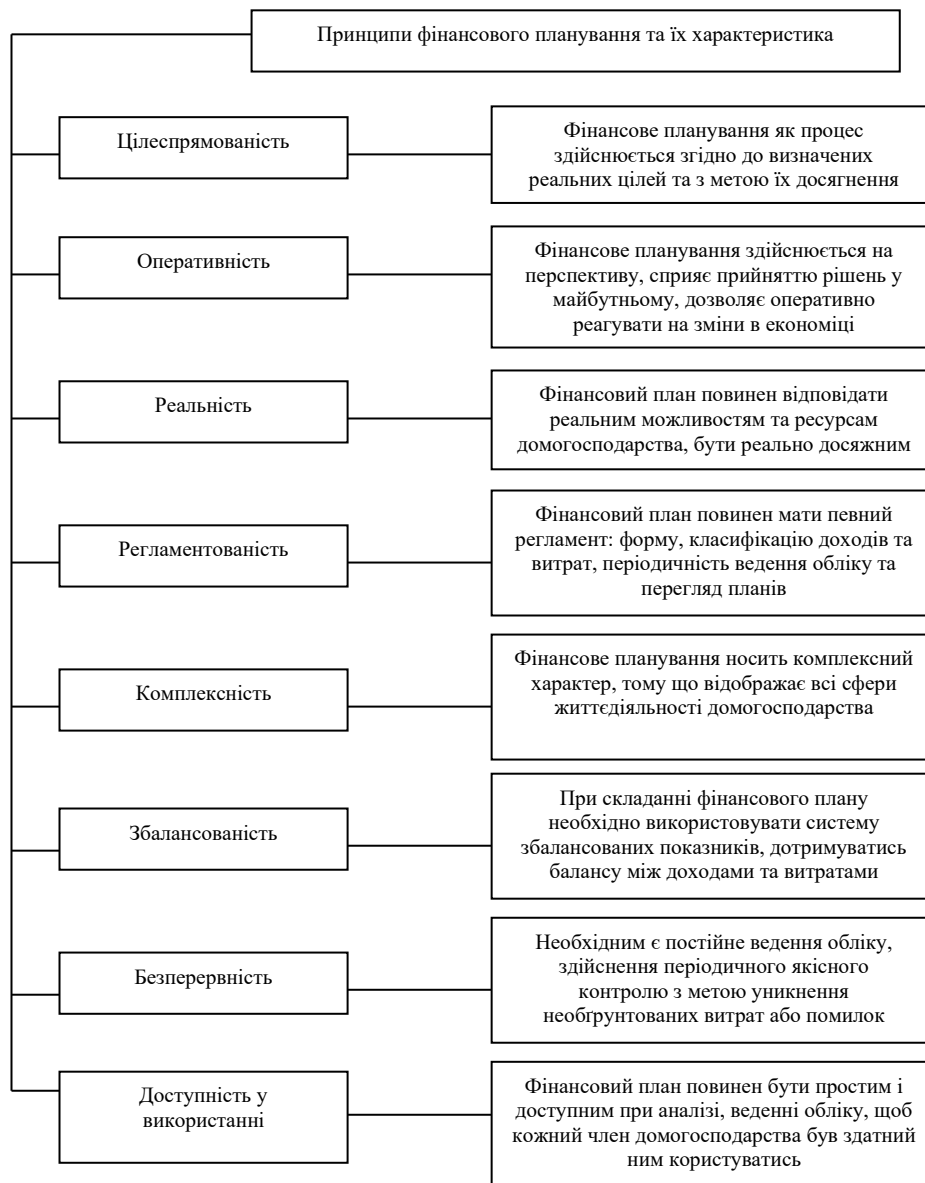

Рис. 3. Характеристика принципів фінансового планування домогосподарства

Джерело: власна розробка

7. Відмінною особливістю в системі фінансового менеджменту домогосподарства є така функція, як відтворення людського капіталу. На практиці спостерігається взаємозалежність між людським капіталом та індивідуальним потенціалом мікрорівня відтворення (домогосподарства). Тобто якість відтворення людського капіталу залежатиме від потенційних можливостей домашнього господарства. В свою чергу, людський капітал, сформований в конкретному домогосподарстві, впливає на його потенціал.

Тому домогосподарство повинно розробляти певні механізми відтворювального процесу людського капіталу, які умовно можна поділити на наступні групи:

1) пізнавальний, який формується за допомогою таких інструментів, як формування дохідно-витратної політики (планування доходів та витрат) та інвестиційної стратегії в людській капітал (якість освіти, яка залежить від рівня доходів домогосподарства; період навчання; потреба фінансових вливань; бюджет на освіту);

2) узгоджувальний, зміст якого становить погодження можливостей та побажань з реалізації бажаного рівня людського капіталу. Інструментами такого механізму є: коротко- та довгострокове планування; формування бюджету освіти, згідно до західноєвропейських стандартів він повинен становити не менше 2 % загальних доходів на рік, за формою він є накопичувальним фондом; планування кількості дітей у родині;

3) механізм збереження, який передбачає підтримку існуючого рівня людського капіталу домогосподарства за допомогою наступних інструментів: реалізація економічних інтересів домогосподарства (підтримка рівня якості життя, можливостей для реалізації творчих, професійних знань та навичок); підтримка капіталу здоров'я, здорового способу життя; формування ціннісних життєвих орієнтирів.

Ефективний процес відтворення людського капіталу в домогосподарстві дає економічний ефект у вигляді зростання рівня доходу, і соціальний у вигляді культурного рівня розвитку членів домогосподарства.

ВИСНОВКИ

Виходячи із проведеного дослідження, можна стверджувати, що форми і методи управління персональними фінансами мають свої особливості, тому що грошові кошти не носять знеособлений характер, а належать будь-якому члену домогосподарства. Тобто фінансові відносини, що виникають в домогосподарстві і пов'язані із контролем надходжень грошових коштів, а також з їх розподілом та перерозподілом, мають диференційований характер, залежать від ступеня управління всіма фондами і бюджетами та рівнем впливу кожного члену на їх формування. Основним завданням фінансового менеджменту домогосподарства є ефективно управління фінансовими активами, мобілізація ресурсів на більш вигідних умовах з метою максимізації добробуту всіх членів домогосподарства.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Белозеров С. А. Финансы домашнего хозяйства: сущность, структура, управление [Электронный ресурс] : дис. ... докт. экон. наук: 08.00.10 / С. А. Белозеров. – Режим доступа : <http://diss.rsl.ru/diss/07/0581/070581032.pdf>. – Название с экрана.
2. Фінанси : [навч. посіб.] / [О. П. Близнюк, Л. І. Лачкова, В.І.Оспіщев та ін.]; [за ред. В. І. Оспіщева]. – К. : Знання, 2006. – 415 с.
3. Василик О. Д. Теорія фінансів : [підручн.] / О. Д. Василик. – К. : НІОС, 2001. – 285 с.
4. Оспіщева В. І. Фінанси : [курс

- для фінансистів] [Електронний ресурс] / В. І. Оспіщева. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/17910211/finansi/finansi_domogospodarstv. – Назва з екрану.
5. Грідчина М. В. Фінанси: теоретичні основи [Електронний ресурс] / М. В. Грідчина. – Режим доступу : <http://fingal.com.ua/content/view/1110/54/1/3>. – Назва з екрану.
6. Дадашев А. З. Финансовая система России : [учеб. пособ.] / А. З. Дадашев, Д. Г. Черник. – М. : ИНФРА-М, 1997. – 248 с. 7. Миляков Н. В. Финансы : [учеб.] / Н. В. Миляков. – М. : ИНФРА-М, 2002. – 431 с. 8. Воробійов Ю. М. Фінанси домогосподарств: сучасна парадигма [Електронний ресурс] / Ю. М. Воробійов. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvfbi/2011_4/01.pdf. – Назва з екрану. 9. Мамалуй О. О. Основи економічної теорії [Електронний ресурс] / О. О. Мамалуй. – Режим доступу : <http://pidruchniki.ws/18000102/politekonomiya>. – Назва з екрану. 10. Вступ до економічної теорії : [підручн.] // за заг. ред. З. Ватаманюка. – Львів : Новий Світ-2000, 2007. – 504 с. 11. Финансы : [учеб.] // под ред. С. И. Лушина, В. А. Слепова. – М. : Экономистъ, 2006. – 641 с. 12. Галанов В. А. Финансы, денежное обращение и кредит : [учеб.] / В. А. Галанов. – М. : ФОРУМ: ИНФРА-М, 2006. – 413 с. 13. Глухов В. В. Индивидуальность финансов домашних хозяйств / В. В. Глухов // Финансы и кредит. – 2008. – № 2 (308). – С. 59–62. 14. Персональные финансы в финансовой системе государства / под ред. В. А. Слепова. – М. : Магистр, 2008. – 302 с. 15. Фетисов В. Д. Финансы и кредит : [учеб. пособ.]. / В. Д. Фетисов, Т. В. Фетисова. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2006. – 399 с. 16. Кізіма Т. О. Фінанси домогосподарств: концептуальні засади теорії та практики : автореф. дис. ... докт. екон. наук: 08.00.08 / Т. О. Кізіма. – Тернопільський нац. економ. ун-т, 2011. – 38 с. 17. Земцов А. А. Направление «персональные финансы» в современной англоязычной учебной литературе: обзор [Электронный ресурс] / А. А. Земцов, Т. Ю. Осипова. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/napravlenie-personalnye-finansy-v-sovremennoy-angloyazychnoy-uchebnoy-literature-obzor>. – Название с экрана. 18. Осипова Т. Ю. Обзор англоязычных диссертаций по финансам домашних хозяйств, представленных в базе ProQuest [Электронный ресурс] / Т. Ю. Осипова. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/obzor-angloyazychnyh-dissertatsiy-po-finansam-domashnih-hozyaystv-predstavlennyh-v-baze-proquest>. – Название с экрана. 19. Ryan J. S. Managing Your Personal Finance. / J. S. Ryan. Publisher: South-Western College Pub, 1984. 20. Hallman G. V. Private Wealth Management: The Complete Reference for the Personal Financial Planner, 8th Edition / G. Victor Hallman, Jerry S. Rosenbloom. – Publisher: McGraw-Hill, 2009.

Дата надходження до редакції – 02.08.2013 р.

УДК 658:336.71.77(477)

Манжос С. Б.¹

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ТИПОЛОГІЗАЦІЇ КРИЗ У БАНКУ

У статті досліджено проблему типологізації криз у банку, проведена системна класифікація криз банківської установи за різними ознаками, що може бути використано в діагностиці кризового стану банку та загрози його банкрутства.

¹ Рецензент – Чичкало-Кондрацька І. Б., д. е. н.

Ключові слова: банк, криза у банку, типи криз, класифікаційна ознака.

ВСТУП

Банківська справа у силу своєї суспільної ролі, специфічності функцій, ризикованості, відкритості та залежності від кон'юнктури ринку потребує специфічних підходів управління, застосування превентивних заходів недопущення кризи. Сучасний стан вітчизняного банківського бізнесу, пов'язаний із відсутністю довгострокових і дешевих кредитних ресурсів, високою вартістю фінансування та значними ризиками, зумовив потребу в антикризовому управлінні [1, с. 18]. На сьогодні все більше фахівців з банківської справи констатують, що відсутність в системі банківського менеджменту антикризової складової посилює недовіру до банків, знижує ефективність банківського бізнесу [2, с. 21].

Криза у банку – це результат негативних процесів, які відбуваються в ньому протягом тривалого часу [3, с. 52]. Тому виявлення кризових явищ якомога раніше, з одного боку, може дозволити керівництву банку виправити ситуацію шляхом ухвалення відповідних рішень, а з іншого – знизити ризики для інших суб'єктів господарювання, уникнути ланцюгової реакції.

Однак до сьогодні різноманітність кризових ситуацій, що зумовлена відкритістю банківського бізнесу як системи, взаємодією з зовнішнім та внутрішнім середовищем, розуміння типів криз у банку, факторів їх виникнення, характеру перебігу та наслідків залишаються до кінця не розкритими.

Проблемам банківських криз присвячена значна кількість досліджень як закордонних, так і вітчизняних учених. Широко відомими є праці Е. Епштейна, Р. Дутагупта, А. Гур'єва, С. Памфилова, З. Атласа, Е. Ламанського, І. Гіндина, Г. Капріо, Д. Клінжебієль, Е. Короткова, М. Матовникова, А. Анікіна, А. Тарасевича, А. Виноградова, М. Ямпольського, С. Гагаріна, В. Іванова, П. Ільчука, П. Кашина, М. Колісник, О. Литун, Д. Мастепанової, Ю. Нікольського, В. Попкова, І. Тхагапсової, Г. Шамаєва та інших. У цих роботах чітко окреслені основні характеристики кризи, причини її виникнення і наслідки та наведені окремі класифікаційні ознаки типології кризових явищ у банку.

Багато дослідників вважають, що на виникнення кризи та її розвиток безпосередньо впливає її масштаб [4, с. 15]. Е. Коротков, А. Беляєв, Д. Валовий типи криз у банку класифікують за проблематикою, масштабом, гостротою, причинами, проявом, наслідками [5, с. 77]. К. Кирсанов, С. Попов в основу типологізації криз у банку поклали фази життєвого циклу організації [6, с. 250]. А. Грязнова, Н. Новикова, М. Федотова класифікують кризи залежно від реформаційних ризиків, які впливають на банківський сектор [7,

с. 126]. С. Дзюбан у своїх дослідженнях подає типологізацію кризових явищ у банку за походженням [8, с. 5].

Отже, в сучасній економічній науці існує ряд досліджень, присвячених питанням типологізації криз у банку, однак все ще не досягнуто єдиної точки зору відносно повної класифікації типів банківських криз. Окрім цього, типи криз, причини виникнення і характер прояву на рівні окремого банку недостатньо вивчені й практично не були об'єктом самостійного теоретичного дослідження та пояснення.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є дослідження проблеми типологізації криз у банку, проведення системної класифікації криз банківської установи за різними ознаками, що може бути використано в діагностиці кризового стану банку та загрози його банкрутства.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Криза – неминучий супутник, фаза життєвого циклу будь-якої системи, у тому числі і банку, який здійснює залучення тимчасово вільних коштів і розміщення їх на умовах поверненості, платності, строковості і забезпеченості. Загальновідомо, що банківські установи відіграють стратегічну роль у розвитку національної економіки, тому виникнення кризової ситуації у будь-якому банку має негативні наслідки для широкого кола суб'єктів господарювання або може призвести до депресивних процесів у всій економіці.

Кризи, які виникають в банку, неоднакові не тільки за своїми причинами та наслідками, а і за своєю сутністю, що треба враховувати при їх типологізації. Необхідність у розгалуженій класифікації криз у банку пов'язана із диференціацією засобів та способів управління ними. За наявності класифікаційних ознак можна визначити тип кризи, краще зрозуміти її характер, визначити можливості зниження її гостроти та забезпечити безболісне перетікання.

На рис. 1 наведено системну класифікацію типів криз, яка може використовуватися в діагностиці кризового стану банку та загрози його банкрутства. Ознаки кризи згруповані за типологічною належністю: причини, масштаби, інтенсивність, глибина, прояв у часі, ступінь управління, можливість подолання, фаза прояву тощо. Представлена типологія криз побудована за ознакою походження криз та враховує різноманітність причин та факторів кризовості у банку.

Так, *ендогенна криза* виникає в банківській установі, як правило, внаслідок помилкового ведення банківського бізнесу: непродумана та необережна кредитна політика, неефективне управління ризиками, недостатній внутрішній контроль, акцент на зростанні ринкової частки банку, а не його прибутковості, прорахунки у валютній політиці, некомпетентність керівництва тощо.

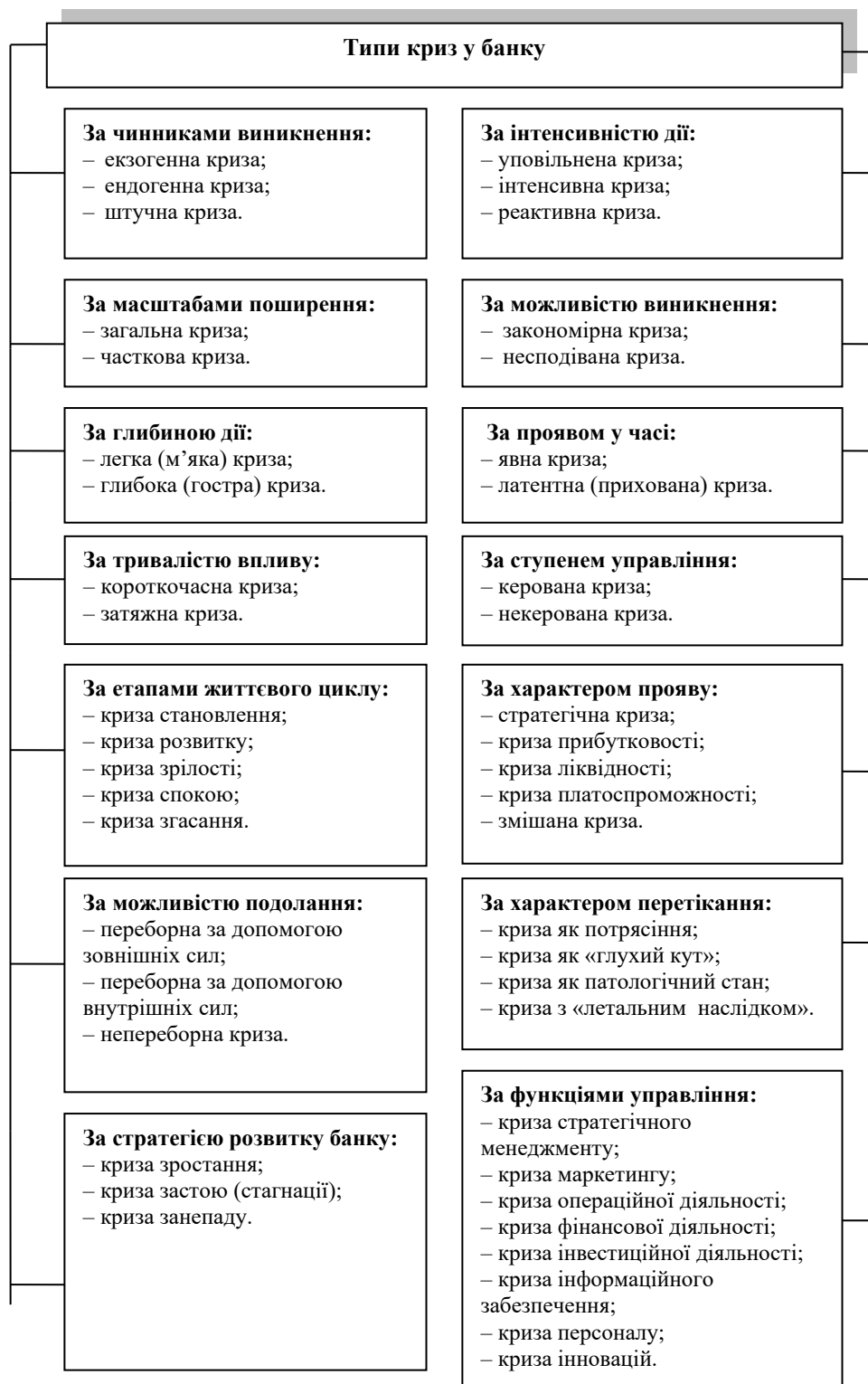

Рис. 1. Класифікація типів криз у банку

Джерело: власна розробка

Екзогенна криза виникає внаслідок причин, що не залежать від діяльності банку, наприклад, уповільнення економічного зростання, скорочення обсягів експортних операцій, коливання валютного курсу або процентних ставок, скорочення рівня загальних інвестицій в економіку тощо.

На сьогодні відомо, що навіть високоорганізовані банківські системи, які функціонують у межах суворого та ефективного законодавства, можуть постраждати за нестабільних макроекономічних умов або внаслідок непередбаченого економічного курсу держави.

Штучна криза може розвинути в результаті спеціально спрямованих дій топ-менеджменту банку, шахрайства та зловживань з боку персоналу тощо.

За масштабами перетікання можна виділити *загальну кризу*, яка охоплює всі види діяльності банку, та *часткову*, що виникає в окремих структурних підрозділах банку або видах його діяльності.

За можливістю виникнення криза у банку може бути *передбачуваною (закономірною)*, тобто прогнозованою і зумовленою об'єктивними причинами, наприклад, циклічними коливаннями економіки. Виникнення цього типу криз також може бути пов'язано із необхідністю запровадження інноваційних банківських технологій та продуктів, реструктуризацією банку, зміною структури інтересів під впливом науково-технічного прогресу. *Несподівана криза* часто виникає в результаті істотних помилок в управлінні або внаслідок шоків ситуацій, які виникають на ринку, наприклад, рейдерська атака на банківську установу.

За глибиною дії криза у банку може бути *глибока*, яка має гострий, складний і нерівномірний перебіг і тому часто призводить до втрати ліквідності банку або до його неплатоспроможності. Перебіг *легкої (м'якої)* кризи більш послідовний і безболісний, оскільки її можна передбачати та нею легше управляти.

За проявом у часі криза у банку може бути *явною*, яку легко діагностувати та перебіг якої є помітним, та *прихованою*, яка має відносно непомітний перебіг і тому є дуже небезпечною. Прихована криза має окремі прояви достовірних симптомів кризи в різних структурних підрозділах банку, до яких можна віднести: збільшення часу проходження платежів; різке збільшення відсоткових ставок за залученими ресурсами з використанням агресивної реклами; поява технологічних проблем, що збільшують час виконання платежів та видатки коштів; поява інформації про несприятливу ситуацію в банку тощо. У подальшому прихована криза призводить до затримки проведення платежів клієнтів як за обсягами, так і за строками внаслідок недостатності коштів на кореспондентському рахунку банку. При цьому спостерігається збільшення часу обслуговування платежів клієнтів та зростання тарифів за проведеними операціями. В банку

спостерігається значне скорочення високоліквідних активів на рахунках, дефіцит коштів, заміна грошових коштів векселями та іншими фінансовими інструментами. У банківській установі при проведенні операцій зростають технологічні збої, частішають випадки шахрайства та розкрадання коштів внаслідок несанкціонованого доступу до комерційної інформації. Раннє розпізнавання прихованої кризи дозволяє вплинути на неї за допомогою превентивних заходів. Однак при цьому потенціал подолання кризи, як правило, не використовується менеджерами у повній мірі, що може призвести до настання явної кризи у банку.

Фактор часу в кризовій ситуації має важливе значення. *Затяжна криза* перетікає болісно, складно і часто є наслідком невміння управляти кризовими ситуаціями, нерозумінням суті й характеру кризи, її причин і можливих наслідків.

За інтенсивністю дії криза може бути *повільною*, коли симптоми кризи розвиваються поступово, тому у менеджерів є можливість їх діагностувати на початкових стадіях з метою своєчасного використання всіх можливостей нейтралізації. *Інтенсивна криза* дуже швидко поширюється на всі види діяльності банку та породжує нові супутні їй явища. *Реактивна криза* характеризується надзвичайно швидким наростанням кризових явищ, поширюється миттєво, має руйнівний характер, дії менеджменту у цій ситуації можна охарактеризувати як «гасіння пожежі».

Керована криза підлягає зміні у визначеному напрямку при свідомому впливі на неї, тому за певний проміжок часу можна досягти цілей управління. *Некерована криза* не дозволяє менеджменту змінити її спрямованість і характер.

Здійснюючи свою діяльність, кожна банківська установа з моменту її утворення до припинення діяльності на ринку проходить певний життєвий цикл, кожному етапу якого можуть відповідати різні типи кризи. *Криза становлення* виникає на етапі створення банку. *Криза розвитку* проявляється на етапі беззбиткової діяльності та зростання активів банку в результаті неконтрольованих зовнішніх причин (конкуренція, зростання операцій, позначених значним рівнем ризику, тощо). *Криза зрілості* виникає у ситуації досягнення банківською установою максимального обсягу продажу банківських продуктів, отримання максимального прибутку та відсутністю дій з боку керівництва щодо подальшого розвитку банку. *Криза спокою* пов'язана із уповільненням зростання обсягів операцій банку внаслідок відсутності впровадження новітніх банківських технологій та продуктів, скороченням фінансування маркетингових витрат та посиленням конкурентної боротьби. Саме під час цієї кризи можуть відбутися втрата частки ринку, зменшення клієнтської бази. *Криза згасання* пов'язана із різким або поступовим скороченням обсягів

продажу банківських продуктів, втратою значного сегменту ринку, що призводить до скорочення прибутку банку і навіть до збиткової діяльності.

За цілями прояву розрізняють стратегічну кризу, кризу ліквідності та кризу платоспроможності. *Стратегічна криза* пов'язана із руйнуванням конкурентоспроможного потенціалу банку внаслідок відсутності довгострокових факторів його відновлення при виникненні проблем у операційній, фінансовій, маркетинговій діяльності, а також ризик-менеджменті та управлінні персоналом, що не дозволяє банку ефективно та безперебійно працювати на ринку банківських послуг.

Криза прибутковості пов'язана із збитковою діяльністю банку внаслідок необґрунтованого зростання витрат, що призводить до нерентабельного використання капіталу і активів.

Криза ліквідності виникає через неспроможність банку безперебійно виконувати зобов'язання, що виникають у процесі його діяльності як фінансового посередника. При цьому потреба банку в додаткових коштах має бути обов'язково задоволена, оскільки в подальшому при різких негативних змінах умов функціонування фінансового ринку (наприклад, різке падіння індексів або навіть їх обвал) криза ліквідності може призвести до неплатоспроможності банківської установи. Тому менеджерам банку доцільно відразу застосувати адекватні методи управління ліквідністю у відповідності із новими умовами функціонування фінансового ринку. До основних причин кризи ліквідності можна віднести неефективне фінансове планування грошових потоків банку, незбалансованість активних та пасивних операцій, недостатнє технічне забезпечення банку, яке не відповідає обсягам, строкам та якості проведених грошових операцій, шахрайство та розкрадання. Невчасне або неадекватне реагування на кризу ліквідності може призвести до значного порушення фінансової стійкості банку, навіть до втрати ним платоспроможності, а в крайньому випадку – до банкрутства.

Криза платоспроможності характеризується зниженням величини грошового потоку в результаті того, що зобов'язання банку зростають значно вищими темпами, ніж активи. Внаслідок цього виникає потреба у створенні додаткових резервів на можливі втрати, зменшується та стає від'ємним нормативний капітал банку, що може стати початком процедури виведення неплатоспроможного банку з ринку. Згідно статті 76 Закону України «Про банки і банківську діяльність» Національний банк України зобов'язаний прийняти рішення про віднесення банку до категорії неплатоспроможних у разі:

1) неприведення банком своєї діяльності у відповідність із вимогами законодавства, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку України, після віднесення його до категорії

проблемних, але не пізніше ніж через 180 днів з дня визнання його проблемним;

2) зменшення розміру регулятивного капіталу або нормативів капіталу банку до однієї третини від мінімального рівня, встановленого законом та/або нормативно-правовими актами Національного банку України;

3) невиконання банком протягом десяти робочих днів поспіль 10 і більше відсотків своїх зобов'язань перед вкладниками та іншими кредиторами [9].

Змішана криза зумовлена тісним взаємозв'язком проблем з ліквідністю та платоспроможністю банку.

За характером перетікання можна виділити наступні види кризи у банку: криза як потрясіння, криза як «глухий кут», криза як патологічний стан, криза з «летальним наслідком». *Криза як потрясіння* – це «м'яка» криза, яка характеризується розладом діяльності банку, періодичністю неефективного його функціонування, що в цілому не призводить до глибоких і незворотних змін. *Криза як «глухий кут»* є більш складною, оскільки призводить до переорієнтації на інший ринок та освоєння нових банківських технологій і впровадження нових банківських продуктів. *Криза як патологічний стан* – своєрідна «хвороба» банківської установи, вихід з якої потребує правильної оцінки стану банку, виявлення причин, які призвели до цього стану, та запровадження відповідних заходів щодо усунення факторів кризи та її зовнішніх проявів. *Криза з «летальним наслідком»* – повне руйнування банківської установи, її ліквідація.

За можливістю подолання криза у банку може бути *переборною* за допомогою внутрішніх резервів банку, криза може бути переборною за допомогою зовнішніх сил, коли банківська установа має обмежений потенціал щодо подолання кризи; *непереборна криза* характеризується відсутністю ресурсів банку для проведення антикризових заходів.

Відповідно до обраної стратегії розвитку банку розрізняють кризу зростання, стагнації та занепаду. Під час так званої *кризи зростання* у банку відсутні нововведення, інноваційні банківські технології та продукти, що не дозволяє збільшити обсяги продажу та якість обслуговування і призводить до втрати значного сегменту ринку. *Криза стагнації* пов'язана із нездатністю банку до модернізації, або оновлення, що призводить до зменшення кількості клієнтів, а в подальшому – до скорочення доходів банку. *Криза занепаду* пов'язана із неефективним вкладанням залучених та запозичених коштів, що призводить до проблем із ліквідністю та платоспроможністю банку.

Криза стратегічного менеджменту характеризується невідповідністю стилю, форм і методів управління банком його статусу, можливостям та стратегічним цілям.

Криза маркетингу виникає внаслідок неефективної продуктової, цінової, збутової та комунікативної політики банку, внаслідок чого установою втрачається сегмент ринку банківських послуг. Криза операційної діяльності пов'язана із зростанням операційних ризиків, недосконалістю технологій здійснення банківських операцій та методів внутрішнього контролю за їх проведенням.

Для *кризи фінансової діяльності* характерною є збитковість окремих видів банківських продуктів та послуг, випереджаюче зростання витрат над доходами банку, що в подальшому може призвести до втрати ліквідності і платоспроможності.

Криза персоналу пов'язана із недосконалою кадровою політикою, звільненням ключових висококваліфікованих працівників, низьким професійним рівнем кадрів.

Криза інвестиційної діяльності пов'язана із незбалансованістю інвестиційних потреб банку та можливостей; збитковістю та неліквідністю інвестиційного портфеля банку.

Криза інновацій пов'язана із відсутністю інноваційної стратегії банку, недосконалим впровадженням (або відсутністю) новітніх банківських технологій, інноваційних банківських продуктів та винаходів.

Криза інформаційного забезпечення пов'язана із недосконалістю методів збирання, реєстрації, передавання, накопичення та обробки інформації на основі програмно-аналітичного забезпечення для розв'язання управлінських завдань.

Між усіма представленими видами криз існують тісні причинно-наслідкові зв'язки: стратегічна криза спричинює кризу прибутковості, яка, у свою чергу, призводить до втрати банком ліквідності, а в подальшому і платоспроможності. Зумовлене зовнішніми та внутрішніми факторами зменшення обсягів банківських операцій, з одного боку, призводить до зниження прибутковості та до збитковості, а з іншого – до зниження рівня ліквідності та платоспроможності. Закономірним результатом розвитку симптомів фінансової кризи є неплатоспроможність та банкрутство банку.

Доволі поширеними є випадки, коли вплив факторів, які спричинили кризу, припинився, а кризові явища не зникають. Ми можемо пояснити це тим, що виникає замкнене коло між причинами, проявами та наслідками кризових явищ, де наслідки породжують нові причини кризових явищ. Лавиноподібне наростання кризотвірних факторів призводить до такого стану, коли банк власними зусиллями неспроможний подолати кризу. Основною причиною цього є низька адаптація банківської установи до змін, яку визначає людина, її інтелектуальні, професійні та інші характеристики. Тому результативне антикризове управління повинне обов'язково протидіяти ендогенним факторам та причинам. В іншому разі це

свідчить про недостатній рівень якості управління або зумисне спричинення кризових явищ.

ВИСНОВКИ

Криза банку є об'єктивним, закономірним явищем. При цьому виділені нами ознаки для типологізації криз банку більш чітко характеризують особливості розвитку кризових явищ у банку, а також показують існуючий між ними взаємозв'язок. Також здійснена нами типологія криз у банку, причин та факторів їх виникнення повинна сприяти не лише кращому розумінню сутності та природи криз з боку менеджерів, а й подальшій розробці ними превентивних заходів, програм, інструментарію та механізмів антикризового управління. І саме цей аспект є найбільш актуальним для подальшого вивчення та дослідження.

Дослідження симптомів кризи у банку із використанням запропонованої класифікації дасть змогу охопити з достатньою повнотою причини виникнення кризи та вказати на її подальший розвиток. Тому зазначена класифікація, на нашу думку, має бути базовою у дослідженні кризових явищ, а особливо під час розробки різних варіантів антикризових рішень.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бас М. А. Антикризове управління банківськими установами: теоретичний аспект / М. А. Бас // Економіка. Фінанси. Право. – 2010. – № 10. – С. 18–21.
2. Коваленко В. В. Антикризове управління в забезпеченні фінансової стійкості банківської системи : монографія / В. В. Коваленко, О. В. Крохмаль. – Суми : УАБС НБУ, 2007. – 198 с.
3. Маслеченков Ю. С. Финансовый менеджмент в банке: фундаментальный анализ / Ю. С. Маслеченков. – М. : Перспектива, 1996. – 160 с.
4. Ходачник Г. Э. Зарубежный опыт диагностики кризисного состояния в банковской сфере / Г. Э. Ходачник // Менеджмент в России и за рубежом. – 2001. – № 4. – С. 10–25.
5. Антикризисное управление : учеб. для вузов по экон. специальностям / [Э. М. Коротков, А. А. Беляев, Д. В. Валовой и др.]; Гос. ун-т упр. – М. : ИНФРА-М, 2002. – 432 с.
6. Кирсанов К. А. Антикризисное управление : учебное пособие / К. А. Кирсанов, С. А. Попов. – М., 1999. – 358 с.
7. Реструктуризация кредитных организаций в зарубежных странах : учебное пособие / под ред. А. Г. Грязновой, Н. В. Новиковой, М. А. Федотовой. – М., 2000. – 680 с.
8. Дзюбан С. В. Антикризисное управление коммерческими банками в условиях реструктуризации банковской системы : дис. ... канд. экон. наук / С. В. Дзюбан. – Оренбург, 2003. – 20 с.
9. Про банки та банківську діяльність : закон України № 2121-III від 07.12.2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2121-14>.

Дата надходження до редакції – 29.05.2013 р.

ІНВЕСТУВАННЯ ТА УПРАВЛІННЯ ПОТОКАМИ ПЛАТЕЖІВ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ІНВЕСТИЦІЙ У ФІНАНСОВІ ІНСТРУМЕНТИ З ФІКСОВАНИМ ДОХОДОМ

У статті проаналізовано фундаментальні характеристики фінансових інструментів з фіксованим доходом. Визначена роль процесів інвестування та інвестиційного середовища в сучасних економічних умовах. Запропоновано удосконалити методичні підходи до інвестицій як інформаційної категорії, яка враховує джерела, види власності та форми надання інформації.

***Ключові слова:** фондовий ринок, інвестиційний портфель, облігації, потоки платежів, фінансові інструменти, дохідність, моделювання.*

ВСТУП

Ефективний розвиток промисловості в умовах нинішніх ринкових відносин в Україні неможливий без активізації інвестиційної діяльності, істотного збільшення обсягу інвестицій та вибору найефективніших джерел фінансування. Для підтримки темпів економічного розвитку, який повинен компенсувати негативні тенденції минулих років і забезпечити подальше економічне зростання країни, необхідні значні капіталовкладення у виробничі інвестиції. У країнах з розвинутою ринковою економікою фінансові інструменти з фіксованим доходом набули досить значного поширення. В Україні, особливо на тлі підписання угоди з Євросоюзом, також слід очікувати зростання інвестицій у такі цінні папери, особливо після появи на ринку нових інституціональних інвесторів, які мають потребу в ефективних інструментах підтримки прийняття рішення в управлінні капіталом. Завдання регулювання інвестиційної діяльності завжди перебували в центрі уваги як вітчизняних, так і зарубіжних учених-економістів [1], але проблеми розвитку інвестиційної діяльності потребують детального опрацювання.

У сучасних дослідженнях недостатньо вивчені методи економіко-математичного моделювання процесів інвестування та управління потоками платежів при здійсненні інвестицій у фінансові інструменти з фіксованим доходом. У зв'язку з цим існує необхідність поглибленого вивчення, теоретичного обґрунтування та розробки узагальненої моделі оптимізації портфеля облігацій, а також

¹ Рецензент – Єфіменко Н. А., д. е. н., професор

удосконалення методологічних підходів до аналізу базових характеристик фінансових інструментів з фіксованим доходом.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Основою дослідження в статті є положення теорії сучасного інвестування суспільного відтворення та досягнення основоположників суспільної науки у зазначенні закономірностей розвитку інвестиційної діяльності. При дослідженні окремих аспектів проблеми удосконалення процесів регулювання інвестиційної діяльності та управління потоками платежів було проаналізовано праці окремих фахів у галузі інвестування, управління інвестиційною діяльністю та потоками платежів.

Метою дослідження є розробка та обґрунтування теоретичних та практичних засад моделювання процесів інвестування та управління потоками платежів для фінансових інструментів з фіксованим доходом в умовах сучасного економічного розвитку України. Відповідно до цієї мети в статті визначена роль процесів інвестування та інвестиційного середовища в сучасних умовах, проаналізовані характеристики фінансових інструментів з фіксованим доходом та удосконалена теоретична основа моделей інвестування у фінансові інструменти з фіксованим доходом.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Станом на сьогоднішній день для визначення характеристик портфеля є дві найбільш поширені моделі – модель Шарпа та модель Марковіца. Ці моделі ефективно працюють в умовах західних ринків, де спостерігається певна стабільність. На превеликий жаль, український ринок у силу політичної і, як наслідок, економічної нестабільності до таких не належить, а тому вказані моделі не можуть ефективно працювати в українських економічних умовах. Саме тому вчені не залишають спроби створити таку модель, яка була б здатною ефективно працювати на українському фондовому ринку [2].

Розвиток суспільства в цілому та його окремих суб'єктів господарювання будується на розширеному відтворенні, підґрунтям якого є інвестиційна діяльність, тому не випадково інвестиційним процесам приділяється особлива увага. Аналізуючи ринок інвестицій, його можна поділити на кілька самостійних сегментів, загальну характеристику яких наведено на рис. 1.

Аналіз гіпотези інформаційної ефективності фондового ринку засвідчив, що найважливішими функціями сучасного ринку є виявлення, збір та перерозподіл інформації, а інвестиційна діяльність по своїй суті є інформаційною. У зв'язку з цим до найважливіших і найактуальніших проблем, від вирішення яких залежить ефективність інвестиційної діяльності, слід віднести організацію її інформаційного забезпечення, що, в свою чергу, потребує дослідження властивостей форм, видів та джерел надання використовуваної інформації.

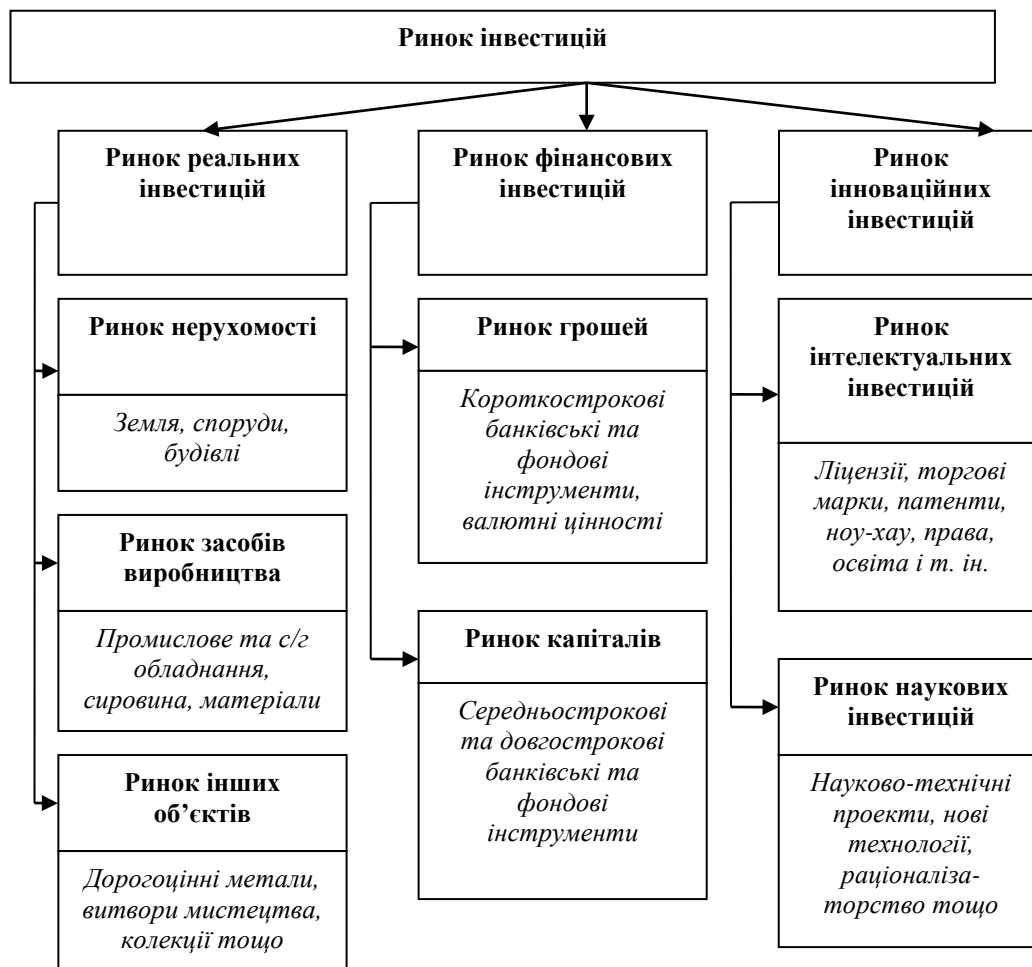

Рис. 1. Сегменти ринку інвестицій

Джерело: власна розробка

Інформаційна функція фондового ринку є однією з найменш вивчених, незважаючи на те, що вона була швидко усвідомлена практиками, однак не стала предметом наукових досліджень. Разом з тим західні економісти пов'язують доступність інформації з вільною конкуренцією та розглядають її як одну із беззаперечних умов ефективного функціонування ринкової економіки. Фондовий ринок як найвища форма організації та регулювання економічного життя сучасного суспільства фактично являє собою інформаційну систему, оскільки саме інформація є основою роботи на ньому та забезпечує його ефективність, стійкість та свободу. Проведений аналіз даних Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку засвідчив, що обсяги торгівлі на ринку цінних паперів збільшувались до початку кризової ситуації в Україні (до 2008 року) [3].

Розвиток ринку корпоративних облігацій є винятково важливим для України. Після прийняття в липні 1999 року Закону України «Про внесення змін до деяких законів України з метою стимулювання інвестиційної діяльності» (від 15.07.99 № 977-XIV) розпочалося поступове зростання обсягів випуску облігацій підприємств. Також з прийняттям Закону України від 29 листопада 2001 року № 2831-III «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань оподаткування» було вирішено проблему подвійного оподаткування доходів учасників інвестиційних фондів та взаємних фондів інвестиційних компаній від інвестиційних операцій. Вітчизняні підприємства саме шляхом випуску облігацій мають можливість і будуть найближчим часом залучати великі обсяги інвестиційних ресурсів. В Україні до початку кризового періоду спостерігалось збільшення обсягів випусків облігацій з 4,2 млрд грн у 2003 р. до 12,1 млрд грн у 2007 р. [4].

Якщо аналізувати помісячно обсяги випуску облігацій за останній рік, то його можна відобразити на рис. 2 [5].

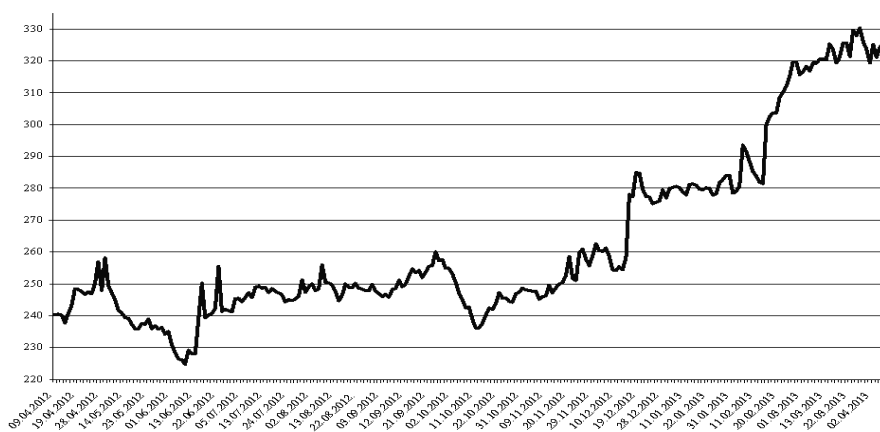

Рис. 2. Обсяги випуску облігацій за квітень 2012 – квітень 2013 рр.
Джерело: сайт Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку

У практичній діяльності об'єктами аналізу є потоки платежів, що генеруються тим чи іншим активом або їхньою комбінацією (портфелем). У цьому розумінні аналітикам зручніше оперувати більш вузьким та конкретизованим поняттям, як потік платежів. *Потік платежів* – це розподілена за часом послідовність грошових виплат та надходжень, що генеруються тим чи іншим активом або портфелем активів протягом певного терміну операції. Аналіз властивостей дає змогу виявити головні ознаки класифікації потоків платежів та розробити класифікацію з потрібним рівнем деталізації. Ознаки класифікації наведені в табл. 1.

Однією із центральних проблем оцінки потоків платежів є визначення часового розподілу відсоткових ставок у коефіцієнтах дисконтування або прогнозування кривих дохідності. Істотною

проблемою, що виникає про моделюванні часової структури відсоткових ставок в Україні, причому незалежно від підходу, що використовується, є невеликий вибір надійних короткострокових паперів. Тому необхідно провести аналіз можливої економічної ефективності застосування в інвестуванні у цінні папери з фіксованим доходом узагальненої моделі оптимізації.

Таблиця 1

Класифікація потоків платежів

Класифікаційні ознаки (Назва)	Тип потоку платежу (Опис)
За розподілом у часі	Дискретні Неперервні
За інтервалами платежів	Регулярні (рівні інтервали платежів) Нерегулярні (довільні інтервали)
За моментом платежів	На початок періоду На кінець періоду У будь-який момент періоду
За кількістю платежів	Одноразові (елементарні) Скінченні Нескінченні
За величиною платежів	Постійні (рівні суми) Замінювані Із закономірними змінами
За ймовірністю платежів	Детерміновані Умовно-детерміновані Стохастичні
За ознаками елементів	Стандартні Нестандартні

Джерело: власна розробка

Модель повинна враховувати можливість проведення як пасивної, так і активної стратегії управління. Коли виконуються зобов'язання через певний проміжок часу і процес здійснюється на базі методу узгодження потоків платежів, найбільш привабливою є пасивна стратегія. При цьому необхідність реструктуризації найчастіше виникає після закінчення терміну того чи іншого папера або після погашення певної групи зобов'язань. При реалізації активної стратегії потрібна чиста реструктуризація шляхом закупівлі цінних паперів, що мають найвищу на поточний момент часу дохідність, та продажу цінних паперів, дохідність яких зменшується протягом певного часу або стала меншою певної норми [6].

Перспективи використання такої моделі пов'язані із перспективами розвитку фондового ринку України, удосконаленням його інфраструктури, а також розвитком інституціональних інвесторів. Відповідно необхідні інструменти для підтримки прийняття інвестиційних рішень. Одним із таких інструментів і є модель

оптимізації портфеля цінних паперів з фіксованим доходом, що допоможе інвесторам ефективно управляти інвестиціями. Ця модель може бути використана при створенні інформаційної системи підтримки прийняття рішень компанії з управління активами пенсійного фонду, страхової компанії, інститутів спільного інвестування. Така модель дозволяє враховувати потоки платежів як за активами, так і за зобов'язаннями з компенсацією цінового та реінвестиційного ризиків, що істотно зменшує ймовірність невиконання зобов'язань та операційні витрати.

ВИСНОВКИ

Загальна ефективність інвестиційної діяльності в Україні визначається рівнем розвитку інформаційного середовища. У результаті проведеного дослідження сучасного стану інвестиційного середовища встановлено, що реальне піднесення національної економіки не можливе без інвестування. Фондовий ринок, як найвища форма організації та регулювання економічного життя сучасного суспільства, фактично являє собою інформаційну систему, оскільки саме інформація є основою роботи на ньому, забезпечує його ефективність, стійкість та свободу. Виходячи з цього поняття, інвестиції слід розглядати як інформаційну категорію, яка враховує джерела, види, властивості і форми надання інформації. Проведені в статті дослідження підтверджують, що саме інвестори зацікавлені в застосуванні сучасних інформаційних технологій, що дають змогу контролювати ризики та дохідність при управлінні портфелем фінансових активів. Окрім того, проведені дослідження засвідчили, що завдання ефективного управління портфелем цінних паперів з фіксованим доходом є достатньо актуальним, а модель оптимізації є базовою, за допомогою якої реалізується стратегія формування портфеля інвестицій.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Сунцова О. О. Місцеві фінанси : навч. посіб. / О. О. Сунцова. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 488 с.
2. Савчук В. П. Оптимізація фондового портфеля [Електронний ресурс] / В. П. Савчук // Інтернет-портал для управлінців. – Режим доступу : <http://probl-economy.kpi.ua/pdf/2012-41.pdf>.
3. Фінанси підприємств : підручник / [А. М. Поддєрьогін, М. Д. Білик, Л. Д. Буряк та ін.]; кер. кол. авт. і наук. ред. проф. А. М. Поддєрьогін. – 5-те вид., перероб. та допов. – К. : КНЕУ, 2008. – 546 с.
4. Мороз А. М. Банківські операції : підручник / А. М. Мороз. – К. : КНЕУ, 2009. – 608 с.
5. Сайт Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nssmc.gov.ua/day_analytics.
6. Лапко О. О. Державне регулювання інноваційної діяльності: економічний механізм і його вдосконалення : автореф. дис. ... д-ра екон. наук: 08.02.03 / О. О. Лапко; НАН України. Ін-т екон. прогнозування. – К., 2000. – 32 с.

Дата надходження до редакції – 08.05.2013 р.

ПОЗАБАЛАНСОВИЙ ОБЛІК НА ПІДПРИЄМСТВАХ ТУРИСТИЧНОГО БІЗНЕСУ

У статті проаналізовано інформаційні можливості позабалансових рахунків щодо обліку майна та зобов'язань. Досліджено особливості документального оформлення операцій із позабалансового обліку орендованого майна та активів на відповідальному зберіганні. Удосконалено окремі аспекти позабалансового обліку контрактних зобов'язань та бланків суворого обліку підприємств сфери туризму. Виокремлено перспективні напрямки подальших наукових розробок щодо удосконалення позабалансового обліку на туристичних підприємствах.

Ключові слова: позабалансовий облік, туристичні підприємства, комітмент-контракт.

ВСТУП

Позабалансовий облік є засобом забезпечення користувачів інформацією про наявність і рух цінностей, які не належать підприємству, однак тимчасово перебувають у його користуванні, розпорядженні або на зберіганні; умовних прав і зобов'язань; бланків суворого обліку; списаних активів; нарахування й використання амортизаційних відрахувань тощо за допомогою механізму уніграфічного запису. Інформаційну цінність даних позабалансового обліку, здавалося б, важко переоцінити, однак недооцінка його вітчизняними бухгалтерами все ж і досі присутня. Попри те, що на позабалансових рахунках враховуються події і господарські операції, які не впливають на показники бухгалтерського балансу, а суми по них не беруть участі у підрахунку фінансового результату діяльності, існує досить багато суб'єктів підприємництва зі значними обігами за такими рахунками.

Забезпечення правильної організації бухгалтерського обліку на позабалансових рахунках у відповідності до потреб управління та згідно норм чинного законодавства повинно стати одним з першочергових завдань бухгалтерської служби більшості вітчизняних підприємств. Особливої актуальності порушена проблематика набуває для підприємств туристичного бізнесу, які використовують ці рахунки для обліку путівок, карток мобільного зв'язку, зобов'язань за комітмент-контрактами, бланків документів туристів, страхових полісів, орендованих офісних площ і транспортних засобів та ін.

¹ Рецензент – Яремко І. Й., д. е. н., професор

Проблематика значення позабалансового обліку та вдосконалення методичних рекомендацій щодо його ведення порушувалась у роботах низки вітчизняних науковців: Бачинського В. І., Білинської Н. Є., Бородкіна О. С., Голова С. Ф., Бутинця Ф. Ф., Кірейцева Г. Г., Осадчого Ю. І., Палія В. Ф., Петрука О. М., Пушкаря М. С., Сопка В. В., Хомина П. Я. та інших.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є системне дослідження особливостей використання позабалансового обліку для забезпечення потреб управління туристичними підприємствами. Виходячи з мети, виокремлено основні завдання дослідження:

- проаналізувати інформаційний потенціал позабалансових рахунків у вітчизняному обліку;
- розглянути особливості документального оформлення операцій із позабалансового обліку майна;
- удосконалити порядок обліку майна і зобов'язань на позабалансових рахунках підприємств сфери туризму;
- виокремити перспективні напрямки подальших наукових розробок щодо удосконалення позабалансового обліку на туристичних підприємствах.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Для забезпечення потреб аналізу, контролю і формування звітності у відповідності з принципами бухгалтерського обліку, використання позабалансових рахунків, затверджених у Плані рахунків бухгалтерського обліку в практиці туристичних підприємств, є об'єктивно зумовленим.

Розглянемо основні аспекти відображення об'єктів бухгалтерського обліку в туризмі на позабалансових рахунках.

Орендовані необоротні активи

Операційна оренда є ефективним засобом вирішення проблеми матеріального забезпечення ефективної організації господарської діяльності за умов обмеженості коштів. Особливо актуальним це питання видається для туристичних операторів, які окрім офісних приміщень, обладнання для презентацій та іншого майна, часто стикаються з необхідністю оренди транспортних засобів – автобусів, літаків, морських суден. Сезонність діяльності, економія коштів у зв'язку з відсутністю потреби в створенні автогосподарств, ремонтних бригад та інших обслуговуючих підрозділів, уникнення зайвих юридичних, податкових, законодавчих обмежень, можливість орендувати техніку разом з персоналом (водіями, екіпажем повітряних/морських суден тощо) сприяє розвитку послуг з лізингу в туристичній сфері. Загалом перевезення пасажирів та їхнього багажу як основна мета отримання транспортних послуг туристичним підприємством може здійснюватися як на основі договорів на

транспортне обслуговування (предмет договору – послуги), так і угод на оренду транспортних засобів (предмет угоди – майно). Перші зазвичай використовуються при оформленні одиничних замовлень, коли немає впевненості в постійному завантаженні періодичних рейсів, у той час як останні зручні при формуванні програм турів, розрахованих на увесь сезон (чартерних ланцюжків).

Об'єкт оренди має особливості, які впливають на характер взаємовідносин між орендодавцем та орендарем і організацію його бухгалтерського обліку:

- цільове використання відповідно до функціонального призначення;
- строковість використання орендарем;
- платність користування, яка виявляється у періодичному перерахуванні орендних платежів орендодавцю. Орендна плата та періодичність платежів є наперед встановленими, а її величина не залежить від фінансових результатів діяльності орендаря;
- поверненість – підлягає поверненню орендодавцю після завершення строку оренди, передбаченого договором або в інших випадках (наприклад, у зв'язку з ліквідацією орендаря);
- відсутність обмежень щодо цільового використання: технічна справність, немає претензій третіх осіб, не перебуває під арештом тощо;
- можливість суборенди за згодою орендодавця;
- право власності належить орендодавцю, тому стягнення на об'єкт оренди за зобов'язаннями орендаря не допускається, а орендодавець може здійснювати перевірку умов його експлуатації в обумовлений час;
- витрати на поточний та капітальний ремонт зазвичай відшкодовуються орендодавцем, в той час як підтримка об'єкту в технічно справному стані (наприклад, планове технічне обслуговування, перевірка технічного стану) відбувається за кошти орендаря;
- відповідальність за шкоду, заподіяну об'єктом оренди третім особам чи довкіллю, несе орендар, так само як і у разі його втрати, знищення або пошкодження.

Відрізняється також їх облік. Отримані в оренду активи обліковуються за їх видами на рахунку 01 за балансовою (залишковою) і первісною вартістю орендодавця, що зазначається в договорі операційної оренди. Передача орендарю в користування транспортного засобу супроводжується оформленням Акту прийому-передачі об'єкта оренди. У разі необхідності здійснення поточного чи капітального ремонту об'єкту оренди він може проводитися орендарем за власний рахунок. У такому випадку по закінченні звітного періоду понесені витрати підлягають відшкодуванню орендодавцем на підставі двостороннього Акту понесених витрат з ремонту (наданих послуг) з усіма підтверджуючими документами до нього. Повернення

орендодавцю об'єкта оренди оформляється (підтверджується) Актом повернення, який підписується обома сторонами.

Детальніше про облік фрахтування повітряних суден як різновиду оперативної оренди, поширеного в туристичному бізнесі, див. [1].

Активи на відповідальному зберіганні

Серед можливих варіантів використання в практиці туристичних компаній цього виду майна найчастіше зустрічаються товари у межах договорів комісії та інших цивільно-правових договорів, що уповноважують підприємство здійснювати їх продаж від імені та за дорученням іншої особи без передачі права власності на них. Зазвичай діяльність з реалізації таких товарів не є основною для турфірми, однак дозволяє отримати додатковий прибуток та якнайповніше задовольнити потреби власних клієнтів. Прикладом можуть слугувати передплачувані картки та стартові пакети мобільного зв'язку у роумінгу (на зразок TravelSim, NovaSim, Teletie, Simfortour та ін.), які компанія приймає під реалізацію, не здійснюючи жодних попередніх виплат оператору.

Такі активи обліковуються на позабалансовому субрахунку 024 «Товари, прийняті на комісію» з оформленням необхідних первинних документів: накладних, актів, доручень.

Ще одним прикладом такого роду активів є матеріальні цінності на відповідальному зберіганні, які обліковуються на однойменному субрахунку 023. Туристичне підприємство не надає послуги зі зберігання на засадах підприємницької діяльності і не є професійним зберігачем (товарним складом). Зважаючи на відсутність прямої економічної вигоди від схову таких цінностей, підприємства прагнуть уникати зберігання «чужого» майна через наявність особистої відповідальності за нього перед поклаждодавцем. Отримання активів на відповідальне зберігання у турфірм може бути виключно наслідком здійснення певних операцій у минулому, серед яких:

- відмова від акцепту розрахункових документів постачальників;
- одержання цінностей, витрачання яких заборонено до повної їх оплати постачальникам;
- надлишкове одержання активів (у порівнянні із обсягами, задекларованими в документах постачальника);
- оплата покупцями цінностей, не вивезених з підприємства, з незалежних від останнього причин та ін.

Контрактні зобов'язання

Господарські зв'язки між суб'єктами підприємницької діяльності у сфері туризму регулюються договорами, умови яких визначаються самими суб'єктами в межах чинного законодавства. При підписанні договору в однієї із сторін виникає господарське зобов'язання, сутність якого полягає в тому, що інша уповноважена вимагати від неї здійснення певних функцій (наприклад, надання послуг) та зобов'язана

здійснити за це платіж. У практиці туropolерейтингу найважливіше місце займають договори з компаніями-перевізниками та готелями, предметом яких виступають блоки місць або номерів. Співпраця між такими суб'єктами туристичного ринку зазвичай відбувається на умовах елотменту або комітменту.

В економіці елотмент та комітмент є не чим іншим, як видом угод (контрактів) між двома сторонами, процес виконання яких та їх результати є об'єктами бухгалтерського обліку. І тоді як договір на умовах елотменту є фактично угодою про наміри і не містить особливих вимог та обмежень до учасників (факт його підписання не є об'єктом бухгалтерського обліку), то комітмент варто вважати одним із різновидів похідних фінансових інструментів, відносити до форвардних контрактів з відповідним відображенням на рахунках позабалансового обліку [2, с. 32–33]. Таким рахунком є 03 «Контрактні зобов'язання», на якому ведеться облік за деривативами.

Згідно Податкового кодексу України [3], дериватив – стандартний документ, що засвідчує право та/або зобов'язання придбати чи продати у майбутньому цінні папери, матеріальні або нематеріальні активи, а також кошти на визначених ним умовах. До деривативів належать свопи, опціони, форварди та ф'ючерси. В свою чергу, форвардний контракт – цивільно-правовий договір, за яким продавець зобов'язується у майбутньому в установлений термін передати базовий актив у власність покупця на визначених умовах, а покупець зобов'язується прийняти в установлений строк базовий актив і сплатити за нього ціну, визначену таким договором.

Таким чином, угода між туристичним оператором та транспортною організацією або готелем про придбання обумовленої кількості (блоку) місць або номерів за фіксованою ціною на визначену дату в майбутньому відповідає всім формальним ознакам форвардного контракту, а сума оцінених зобов'язань за нею відображається на рахунку 03. Основною метою укладання комітмент-контрактів є хеджування, тобто зменшення фінансових ризиків та завчасне бронювання послуг, попит на які різко збільшується в пік сезону, хоча за умов розвиненого туристичного ринку нерідким є використання права на отримання блоку місць у транспортному засобі або номерів у готелі зі спекулятивною метою (для перепродажу).

Непередбачені активи й зобов'язання

Непередбачені активи й зобов'язання є одними із найбільш контроверсійних понять у сучасному вітчизняному та зарубіжному обліку через присутність елементів невизначеності щодо надходження економічних вигод чи понесення збитків внаслідок настання певних подій.

У міжнародній практиці (на відміну від вітчизняної) врегулюванню даного питання присвячений цілий обліковий стандарт – IAS 37 «Provisions, Contingent Liabilities and Contingent

Assets» (МСБО 37 «Забезпечення, умовні зобов'язання та умовні активи») [4]. Взаємозв'язок між цими поняттями та можливість їх визнання проілюстровано в табл. 1.

Таблиця 1

Трактування непередбачених активів та зобов'язань
згідно IAS 37

Рівень імовірності	Визнання	
	Умовного зобов'язання	Умовного активу
Впевненість	Зобов'язання	Актив
Висока імовірність ($p > 50\%$)	Забезпечення	Умовний актив
Можливість ($p < 50\%$)	Умовне зобов'язання	Не визнається
Мала імовірність	Не визнається	Не визнається

де p – імовірність настання події.

Джерело: [5, с. 306]

Однак такий «формалістичний» підхід до визнання умовних активів та зобов'язань останнім часом піддавався жорсткій критиці і у 2005 р. було підготовлено проект змін (так званий «explosuredraft») до стандарту, який повинен був принципово змінити методика обліку таких об'єктів. У новому стандарті під назвою «Нефінансові зобов'язання» пропонувалося відмінити пороговий рівень для цілей визнання зобов'язань та забезпечень і звести його до простого алгоритму, який полягає у послідовній відповіді на два питання: 1) віднесення зобов'язань до категорії поточних та 2) їх існування. Однак на цьому Рада з Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку не зупинилася, і у 2010 р. вийшли нові пропозиції щодо зміни IAS 37, згідно яких поняття «умовні зобов'язання» та «умовні активи» не застосовуються, оскільки «умовність» стосується невизначеності рівня економічних вигод (зобов'язань), пов'язаних з активом (зобов'язанням), не ставлячи під сумнів сам факт їх існування. При цьому оцінка зобов'язання здійснюється на основі математичного очікування з використанням ставки дисконтування. Однак у листопаді 2010 р. цей проект було відкладено, і наразі він знаходиться на етапі доопрацювання.

Для туристичних компаній найбільш характерними прикладами умовних активів є можливі вигоди від задоволення судового позову до контрагентів (інкамінгових компаній, перевізників тощо), розширення напрямів діяльності; умовних зобов'язань – незавершені на звітну дату судові розгляди з можливим несприятливим для компанії результатом, можливі зобов'язання як наслідок реструктуризації одного чи кількох напрямів діяльності, податкові перевірки та пов'язані із ними штрафні санкції, зобов'язання, які, ймовірно, виникнуть внаслідок порушення положень трудового законодавства тощо.

Для накопичення інформації про наявність непередбачених (потенційних) активів та непередбачених (потенційних) зобов'язань використовується рахунок 04 «Непередбачені активи й зобов'язання».

Гарантії та забезпечення надані. Гарантії та забезпечення отримані

Цивільний кодекс України (глава 49) [6] визначає п'ять можливих способів забезпечення виконання зобов'язання: неустойка, порука, гарантія, застава та притримання. Операції з ними відображаються на балансових рахунках по факту порушення зобов'язання, однак для деяких (порука, гарантія, застава) характерне попереднє відображення суми забезпечення на рахунках позабалансового обліку.

У практиці підприємств сфери туризму як забезпечення виконання зобов'язань найчастіше використовується застава майна, яка дозволяє кредитору розраховувати на задоволення своїх вимог навіть у разі недостатності коштів у боржника за рахунок отримання у своє розпорядження заставленого майна. Предметом застави може бути практично будь-яке майно (крім культурних цінностей та пам'яток культурної спадщини), однак зазвичай кредитор бажає отримати як заставу активи з максимальним ступенем ліквідності для можливості (за потреби) їх безпроблемної реалізації з мінімальними втратами вартості.

Звернемо увагу на те, що гарантом може виступати лише фінансова установа. Це підтверджується ст. 560 Цивільного кодексу України та ст. 4 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» [7]. Остання відносить надання гарантій до фінансових послуг, які можуть надаватися виключно фінансовими установами: банками, страховими компаніями, довірчими товариствами, кредитними спілками тощо.

На відміну від гарантії, поручителем може виступати будь-яка фізична (дієздатна) або юридична особа, яка несе відповідальність перед кредитором боржника за виконання останнім свого зобов'язання, що виникає за договором купівлі-продажу, надання послуг (виконання робіт), кредитного договору тощо.

Поруки, гарантії та застави відображаються на рахунках 05 та 06 підприємства. Збільшення залишку на рахунку 05 «Гарантії та забезпечення надані»¹ відбувається при визнанні забезпечень, зменшення – при погашенні заборгованості, на яку були вони надані, та при перенесенні зобов'язань за ними на баланс. Збільшення залишку на рахунку 06 «Гарантії та забезпечення отримані» відбувається при одержанні гарантій та забезпечень, зменшення – при їх списанні

¹ Оскільки гарантії не можуть надаватися суб'єктами підприємницької діяльності – нефінансовими установами, доречніше перейменувати рахунок на «Забезпечення надані».

внаслідок погашення заборгованості, на яку були вони надані, та при перенесенні заборгованості за ними на баланс.

Побуває також думка (викладена, наприклад, у статті Я. Я. Благодир та Х. Л. Неманової [8]) щодо віднесення до категорії гарантій і забезпечень завдатку з відповідним відображенням його суми в позабалансовому обліку завдаткоотримувача та завдаткодавця. На наш погляд, така позиція є некоректною, оскільки попри виконання завдатком функції забезпечення договірних зобов'язань, не існує жодних законодавчих обмежень щодо використання цих грошових сум для отримання підприємством економічних вигод (на відміну від, скажімо, предметів застави, відчужувати які заставодавець має право лише за згодою заставодержателя). В свою чергу, виконання завдатком платіжної функції зумовлює перехід до завдаткоотримувача права власності на отримані ним грошові кошти на загальних підставах, тобто з моменту їх передання. Це, в свою чергу, дає змогу розглядати завдаток (подібно до авансу) як актив, з відповідним відображенням на балансових рахунках. Дублювання його суми на рахунках позабалансового обліку є недоцільним.

Списані активи

Інструкцією про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій [9] передбачено використання рахунку 07 для двох видів об'єктів позабалансового обліку:

- 1) списаної дебіторської заборгованості;
- 2) невідшкодованих нестач і втрат від псування цінностей.

Перша категорія містить інформацію про безнадійну дебіторську заборгованість, яка відображається в позабалансовому обліку впродовж не менше трьох років або до її погашення боржником. Критерії віднесення заборгованості до безнадійної викладені в Податковому кодексі України.

Зарахування на позабалансовий рахунок сум за другою категорією здійснюється одночасно зі списанням суми нестач і втрат від псування цінностей на витрати підприємства. Зменшення суми невідшкодованих нестач і втрат від псування цінностей на субрахунку 072 відображається після вирішення питання про винуватців з одночасними записами по дебету заборгованості за відшкодуванням завданих збитків і кредиту субрахунку доходів за відшкодуванням раніше списаних активів в сумі, що належить до відшкодування винуватцями. Нестачі і втрати від псування цінностей зазвичай виявляються в процесі інвентаризації і оформляються відповідним актом-описом.

Бланки суворого обліку

На рахунку 08 ведеться облік наявності та руху бланків суворого обліку та суворої звітності, зокрема бланків документів, що

засвідчують особу, подію, право, освіту, трудовий стаж тощо (свідоцтва, посвідчення, трудові книжки, дипломи про освіту, листки тимчасової непрацездатності та ін.); проїзних документів (квитки на проїзд, абонементні талони, документи на перевезення вантажів та ін.); знаків поштової сплати (поштові марки, конверти з марками, листівки з марками); документи, що використовуються для здійснення фінансово-грошових розрахунків (чекові книжки, грошові чеки, акредитиви, страхові поліси, бланки цінних паперів та ін.).

На наш погляд, туристичним підприємствам варто розширити спектр застосування цього рахунку шляхом включення до нього таких груп документів:

– оригінали документів туристів для відкриття віз: закордонні паспорти, пенсійні посвідчення, дозволи (нотаріально засвідчені) батьків на виїзд дитини за кордон, свідоцтва про шлюб та ін.;

– документи, пов'язані з організацією подорожі: туристичні ваучери, авіаквитки, посадкові талони, страхові поліси та ін.

Таке відображення посилить контролюючу функцію обліку та забезпечить збереженість і належний процес приймання-передачі документів. Для його первинного обліку можуть використовуватися прибутково-видаткова накладна і книга обліку, а також акт на списання використаних бланків.

Амортизаційні відрахування

Особливостей у використанні рахунку 09 в обліку туристичних підприємств немає, за винятком тих, які виникли в силу галузевої специфіки сфери послуг: відсутність матеріального виробництва; мінімізація обсягів оборотного капіталу; низька фондомісткість; значна частина мобільних малих та середніх суб'єктів туристичного ринку.

Рахунок 09 «Амортизаційні відрахування» забезпечує бухгалтерський облік цільового використання амортизаційних відрахувань. Він забезпечує зіставлення суми нарахованої амортизації та її використання на будівництво об'єктів; придбання (виготовлення) основних засобів; поліпшення (модернізацію, модифікацію, добудову, дообладнання, реконструкцію тощо) основних засобів; придбання (створення) нематеріальних активів; інші капітальні роботи; погашення отриманих на капітальні інвестиції позик.

Використання нарахованої амортизації визначається, виходячи з вартості капітальних інвестицій, які відображуються на рахунку 15 «Капітальні інвестиції». Капітальні інвестиції в придбання (виготовлення) основних засобів відображуються по дебету рахунку 15 та кредиту інших рахунків (63 «Розрахунки з постачальниками та підрядниками», 20 «Виробничі запаси» тощо) залежно від понесених витрат. При введенні в експлуатацію об'єкта основних засобів ці витрати списуються у дебет рахунку 10 «Основні засоби» із кредиту рахунку 15 «Капітальні інвестиції». На суму здійснених капітальних

інвестицій (у момент придбання (виготовлення), поліпшення, модернізації, реконструкції тощо) зменшується залишок на позабалансовому рахунку 09 «Амортизаційні відрахування» [10, с. 138].

ВИСНОВКИ

Дотримуючись основних принципів бухгалтерського обліку, туристичному підприємству слід належним чином організувати облік подій та господарських операцій, результати яких не впливають на величини окремих статей та підсумок балансу на спеціальних – позабалансових рахунках, зафіксувавши основні положення ведення такого обліку в Наказі про облікову політику на звітний рік. Це має особливе значення для обліку договірних зобов'язань туристичних операторів перед готелями й транспортними організаціями; документів, прийнятих на відповідальне зберігання від туристів; орендованих активів, зокрема рухомого майна; отриманих гарантій та використаних амортизаційних відрахувань.

У цьому плані перспективним напрямком подальших досліджень вважаємо упорядкування документального оформлення бланків суворого обліку, отриманих туристичною компанією від клієнтів й контрагентів на тимчасове зберігання з обов'язковим поверненням після вчинення певних дій (візового супроводу, заповнення страхових полісів тощо).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Височан О. С. Бухгалтерський облік господарських операцій туроператора, пов'язаних із фрахтуванням повітряного судна / О. С. Височан // *Економіка Криму : научно-практичний журнал*. – 2011. – № 2 (35). – С. 273–279.
2. Височан О. С. Елотмент та комітмент у зовнішньоекономічній діяльності туристичних операторів: проблеми облікового відображення / О. С. Височан // *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку*. – 2012. – № 722. – С. 32–37.
3. Податковий кодекс України : закон України від 02.12.2010 № 2755-VI.
4. МСБО 37 «Забезпечення, умовні зобов'язання та умовні активи» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua/file/link/364268/file/ias-37.pdf>.
5. Elliott V. *Financial Accounting and Reporting*. 12ed. / V. Elliott, J. Elliott. – Pearson Education, 2007. – 889 p.
6. Цивільний кодекс України : закон України від 16.01.2003 № 435-IV.
7. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : закон України від 12.07.2001 № 2664-III.
8. Благодир Я. Я. Особливості обліку завдатку на підприємствах / Я. Я. Благодир, Х. Л. Неманова // *Сталий розвиток економіки: Всеукраїнський науково-виробничий журнал*. – 2011. – № 2. – С. 177–180.
9. Про затвердження Інструкції про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій : наказ Міністерства фінансів України від 30.11.1999 № 291.
10. Білинська Н. Є. Інформаційні можливості позабалансового обліку амортизації та напрямки їх розширення / Н. Є. Білинська // *Науковий вісник НЛТУ України*. – 2010. – Вип. 20.2. – С. 136–141.

Дата надходження до редакції – 18.04.2013 р.

РИЗИКИ В ДІЯЛЬНОСТІ НЕДЕРЖАВНИХ ПЕНСІЙНИХ ФОНДІВ

У статті розглянуто та проаналізовано ризики в системі недержавного пенсійного забезпечення та їх вплив на діяльність фондів. Крім цього, досліджено вплив фінансових і нефінансових ризиків на функціонування недержавних пенсійних фондів. Практична значущість теми вимагає дослідження, оскільки є необхідною в період інтеграції фінансового простору України у світове економічне господарство та для забезпечення стабільної діяльності третього рівня системи пенсійного забезпечення.

***Ключові слова:** недержавний пенсійний фонд, ринковий ризик, ризик недовіри, системний ризик, юридичний ризик.*

ВСТУП

У процесі розвитку та інтеграції економіки України у світове господарство пенсійна система України також повинна функціонувати належним чином. Для цього була встановлена трирівнева пенсійна система. В Україні третій рівень пенсійного забезпечення представлений недержавними пенсійними фондами. Функціонування даних фондів у економічному середовищі, що тільки проходить стадію розвитку та інтеграції, несе у собі багато ризиків. Діяльність НПФ зосереджена на забезпеченні прибутковості та надійності вкладів громадян, тому управління ризиком та його ідентифікація є важливою ланкою в управлінні фондом. У цьому контексті необхідними є розгляд та аналіз всіх ризиків, пов'язаних із діяльністю НПФ.

Функціонування пенсійної системи загалом та ризиками, пов'язаними із її діяльністю, розглядалися такими науковцями, як Н. М. Борецька, К. А. Грем'яцька, М. Клапків, В. С. Толуб'як. Крім цього, аналіз ризиків у роботі НПФ аналізувався зарубіжними спеціалістами та установами, наприклад, Світовим банком та ін.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є дослідження та виявлення основних ризиків, які впливають прямо чи опосередковано на діяльність НПФ, а також аналіз можливих наслідків впливу тих чи інших ризиків.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Прийняття Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» у 2003 році дозволило чітко визначити межі діяльності

¹ Рецензент – Ус Г. О., д. е. н., доцент

такого учасника, як недержавний пенсійний фонд. Як і для кожного гравця фінансового ринку, у законі були прописані певні норми і обов'язки стосовно діяльності НПФ. У даному випадку акцент обмежень у законі робився на те, щоб діяльність НПФ була відносно безпечною, оскільки від діяльності фондів будуть значним чином залежати пенсіонери, які є малозахищеною верствою населення в Україні.

Багато компаній та корпорацій стикаються із поняттям ризиків у ході своєї професійної діяльності, відповідно до цього робляться певні кроки, будуються плани, вживаються заходи, але насамперед необхідна ідентифікація ризиків. Спочатку потрібно ідентифікувати саму категорію ризику. За твердженням Л. О. Бакаєва, ризик – це небезпека, можливість зазнати збитку чи шкоди [1, с. 160]. Крім цього, ризик можна ідентифікувати як усвідомлену можливість небезпеки виникнення непередбачених втрат очікуваного прибутку, майна, грошей у зв'язку з випадковими змінами умов економічної діяльності, несприятливими обставинами. Вимірюють частотою, імовірністю виникнення того чи іншого рівня втрат [7].

Від самого поняття ризику слід перейти до більш вузького і досліджуваного, а саме економічного ризику. Вітчизняні науковці В. В. Вітлінський та Л. Л. Маханець під економічним ризиком розуміють економічну категорію, яка відображає характерні особливості сприйняття зацікавленими суб'єктами економічних відносин об'єктивно наявних невизначеності й конфліктності, іманентних процесам цілепокладання, управління, прийняття рішень, оцінювання, що обтяжені можливими загрозами і невикористаними можливостями [2, с. 51]. Л. І. Донець під економічним ризиком розуміє такий ризик, що виникає за будь-яких видів підприємницької діяльності, які спрямовані на одержання прибутку і пов'язані з виробництвом продукції, реалізацією товарів, наданням послуг, виконанням робіт; товарно-грошовими і фінансовими операціями; комерцією, а також реалізацією науково-технічних проектів [4, с. 88].

Отже, із вищевикладеного можна визначити та виявити такі ознаки ризику:

- потенційна вимірна можливість втрати;
- виникнення втрат, ненадходження прибутків;
- операційні збої;
- невизначеність фінансового стану у майбутньому;
- вартісне вираження імовірних втрат у майбутньому;
- ступінь невизначеності доходів у майбутньому.

Переходячи до деталізації ступенів ризику варто зазначити, що поглибленість прояву ризикових факторів не завжди залежить від характерно визначених умов діяльності, які поширюються на всіх учасників того чи іншого сегменту діяльності; ступінь ризику – це

індивідуальна характерність певних суб'єктів фінансового ринку. За фінансовими наслідками прийнято розділяти ризики на три категорії:

- 1) припустимий ризик – це ризик, у результаті невирішення якого суб'єкту менеджменту загрожує втрата прибутку;
- 2) критичний ризик – це ризик, за якого суб'єкту менеджменту загрожує втрата виторгу;
- 3) катастрофічний ризик – ризик, за якого виникає неплатоспроможність підприємства.

У класичній економічній теорії існують багато ризиків у міру розвитку економічного середовища, але базовими ризиками є такі:

- операційний ризик – це ризик, пов'язаний із вадами у системах і процедурах управління, підтримки та контролю діяльності компанії;
- ринковий ризик – це ризик втрат у зв'язку із зміною ринкових цін, курсів валют, цін акцій та товарів на ринку, а також зміна кореляції між показниками ліквідності ринку та інших параметрів;
- кредитний ризик – це ризик, пов'язаний із невиконанням зобов'язань боржником (тут маються на увазі не тільки боржники, як є у банківському секторі) у повному обсязі.

Крім цього, до базових ризиків додають ще:

- ризик репутації – це ризик зниження ділової репутації, а також створення несприятливого іміджу компанії і, як результат, зниження діяльності компанії;
- ризик недовіри – це ризик соціального сприйняття тієї чи іншої сфери діяльності компанії, часто сформований під впливом стереотипних та персональних тверджень;
- юридичний ризик – полягає у зміні законодавства у такому напрямку, коли виникає прецедент, який несе у собі фінансові, репутаційні втрати та втрати соціального характеру;
- ризик, пов'язаний із державними регуляторами, – характерний для країн, у яких законодавча ланка функціонування держави є нерозвинутою та характеризується бюрократично-корупційними настроями. Виявляється у формі втрат для компанії у зв'язку із зарегульованим ринком, частими змінами положень та інструкцій стосовно функціонування того чи іншого сегменту ринку та втратами для іноземних компаній у зв'язку із значними методами підтримки національних компаній;
- ризик недовіри;
- системний ризик.

Даний перелік ризиків є класичним і в загальному відображає універсальну структуру ризиків для компаній, які функціонують у економічному середовищі у будь-якому сегменті ринку. У даному випадку слід звернути свою увагу на ризики, які впливають на

діяльність НПФ, оскільки це специфічний гравець на фінансовому ринку, а також виокремити специфічні ризики для НПФ.

Спочатку необхідно проаналізувати базові ризики, які впливають на діяльність НПФ. Операційний ризик притаманний абсолютно всім компаніям і пов'язаний насамперед із безпосередньою діяльністю компаній – від ланки документообігу до функціонування систем вводу даних та роботи комп'ютерів, факсів тощо. Стосовно впливу операційних ризиків на діяльність НПФ можна сказати, що із більш типових факторів, які формують операційний ризик, виділяють: фактори людських ризиків (введення неправильних даних, халатність, крадіжки тощо); ризики, пов'язані із інфраструктурою компанії (обладнання в офісах компанії, які можуть нести в собі загрозу втрати даних, неправильної роботи тощо); ризики, пов'язані із організацією роботи у компанії, а саме делегування повноважень та створення чітких ланок відповідальності, операційна діяльність тощо. Окреслити специфіку операційних ризиків для групи компаній (наприклад, НПФ) чітко неможливо, оскільки кожна має свій персонал різного роду кваліфікації, системи даних, організаційну структуру, функціональні обов'язки, тому ідентифікація даних ризиків повинна проводитись на рівні конкретного фонду, включаючи специфіку його роботи.

Ринкові ризики, пов'язані із діяльністю НПФ, доволі вагомі, оскільки діяльність НПФ зосереджена на фінансовому ринку. Інвестиційні портфелі НПФ формуються із багатьох інструментів, таких як цінні папери, облігації державної позики, депозити та депозитні сертифікати, банківські метали та інші інструменти для диверсифікації ризиків. Зважаючи на те, що дохідність на ринку цінних паперів є кон'юнктурно залежною, НПФ повинен завжди враховувати ризик змін вартості цінних паперів. Із облігаціями державної позики справи є дещо кращими, оскільки прибуток гарантується державою і ризик зміни прибутковості за ними виявлятиметься лише у випадку девальвації національної валюти та прискоренні інфляційних процесів. Беручи до уваги те, що частка акцій компаній у портфелях НПФ знаходиться на рівні 13–14 % у зв'язку із нерозвинутим фондовим ринком України, можна вважати, що акції не є популярним активом для інвестування серед НПФ; натомість частка облігації недержавної позики складає 23–25 %, тому даний інструмент може значно впливати на інвестиційний портфель НПФ. Зважаючи на те, що посткризові явища внесли свої корективи на ринку позичкового капіталу, доволі значна частка компаній отримує позичковий капітал через облігації. У даному випадку виникає також частково кредитний ризик за облігаціями, оскільки окрім того, що це – інструмент торговий, початковою функцією даного інструменту є позичковий капітал. Тому НПФ необхідно ідентифікувати не тільки ринковий ризик за облігаціями, а також враховувати кредитний.

Інші інструменти інвестиційного портфелю НПФ мають або малу частку і сукупні зміни доходності за ними матимуть помірний результат, або є малоризиковими. Також вагомою часткою в інвестиційному портфелі виступають такі інструменти, як розміщені депозити та депозитні сертифікати. Знову ж таки, проводячи паралель із кризовими періодами, всі були свідками проблем ліквідності та платоспроможності вітчизняних банків, тому насамперед спеціалістам НПФ необхідно аналізувати фінансовий стан банку-контрагента задля уникнення ризиків у майбутньому. Іншим боком є доходність за депозитами. Враховуючи фінансовий стан підприємств галузей економіки України, варто зазначити, що українські банки кредитують доволі низькими темпами, тим самим зменшуючи свої кредитні ризики. Відсоткові ставки за депозитами, коливаючись на рівні 14–16 % річних у національній валюті, є доволі високими. У цьому світлі банки поступово будуть зменшувати відсоткові ставки за депозитами, оскільки дорогі пасиви при низькому рівні кредитування їм просто не потрібні. Високі ставки за депозитами будуть зберігати банки, у яких є проблеми із ліквідністю, але тут необхідно усвідомлювати, що доходність за такими депозитами є надто ризиковою.

Розглядаючи вплив кредитного ризику на діяльність НПФ варто зазначити, що в ідеалі предмет даного ризику розглядається в більшості випадків у площині банківської діяльності. У даному випадку кошти НПФ, інвестовані у облігації, також можна аналізувати з позиції кредитного ризику, оскільки тут присутній фактор невиконання зобов'язань боржником. Крім цього, можна було б припустити, що невиконання зобов'язань з боку постачальників послуг чи інших сторін, які створили певним чином дебіторську заборгованість НПФ, віднести до сфери кредитного ризику, але сфера впливу кредитного ризику визначається середовищем позичкового капіталу на тому ж ринку капіталу.

Необхідно спробувати ідентифікувати специфічні ризики, притаманні системі НПФ як цільовому сегменту у системі фінансів держави. Отже, аналізуючи настрої населення та ступінь їх обізнаності у системі недержавного пенсійного забезпечення, постає один з головних ризиків діяльності НПФ соціального характеру – ризик недовіри. Як зазначає В. С. Толуб'як, громадяни мають отримувати достатній рівень інформації про перспективи і механізми нової концепції пенсійного забезпечення. Особливої ваги в контексті становлення нового типу соціально-економічних відносин в Україні набуває «пенсійна грамотність» роботодавців та найманих працівників. Тому треба зосередити належну увагу на роз'яснювальній роботі щодо прав і обов'язків учасників пенсійної системи, на інформуванні про особливості та інструменти недержавного пенсійного забезпечення, на

вільному доступі до інформації про учасників ринку, які працюють з пенсійними коштами [8].

Вищезгаданий ризик тісно корелює із ризиком ділової репутації, який визначає добросовісність та чесність функціонування компанії, у нашому випадку НПФ на ринку. У період, коли інформація має на ринку визначальний характер і її поширення є миттєвим через засоби масової інформації, репутаційний ризик повинен враховуватись як один із визначальних, оскільки саме через його величину і формується загальне враження про діяльність конкретного НПФ.

Серед нефінансових ризиків слід також виділити юридичний ризик – це наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через порушення або недотримання фондом вимог законів, нормативно-правових актів, угод, прийнятої практики або етичних норм, а також через можливість двозначного їх тлумачення. НПФ наражаються на юридичний ризик через те, що мають відносини з великою кількістю зацікавлених сторін, наприклад, клієнтами, контрагентами, посередниками тощо, органами нагляду, податковими та іншими уповноваженими органами. Юридичний ризик може призвести до сплати штрафних санкцій та адміністративних стягнень, необхідності грошового відшкодування збитків, погіршення репутації, погіршення позицій НПФ на ринку, звуження можливостей для розвитку і зменшення можливостей правового забезпечення виконання угод.

Продовжуючи перелік нефінансових ризиків, які, ймовірно, мають вплив, варто також зазначити про демографічні ризики. Відомо, що в Україні серед усіх колишніх радянських республік найвищий середній відсоток пенсіонерів у розрахунку на 1000 осіб – 28 %. Подібна ситуація потребує чіткого прогнозування економіко-демографічних показників розвитку пенсійної системи і відповідного «налагодження» бюджетних механізмів, які будуть компенсувати вплив негативних тенденцій. Виходячи з цього, у щорічних проектах державного бюджету України мають завчасно передбачатися компенсації Пенсійному фонду на погашення дефіциту коштів через скорочення кількості працюючого населення. Зі всією серйозністю слід підійти до розробки прогнозу функціонування пенсійної системи на найближчі 10–50 років, розрахувати динаміку можливих дефіцитів і профіцитів коштів Пенсійного фонду в залежності від демографічної та макроекономічної ситуації. За прогнозами Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, все населення України у працездатному віці зменшиться з 27,2 млн у 2009 році до 22,9 млн у 2025-му і 17 млн у 2050 році. Водночас населення пенсійного віку збільшиться з 11,7 млн у 2009 році до 14 млн у 2050-му. До того ж кількість платників внесків є набагато меншою, ніж кількість працездатних, а кількість пенсіонерів навпаки – більшою, ніж кількість

осіб у непрацездатному віці. У 2009 році на 100 осіб, які сплачували пенсійні внески, припадало 88 осіб, які отримували пенсію. У 2025-му це співвідношення вже складе 100 до 100, а у 2050-му – 125 пенсіонерів на 100 осіб, які сплачують пенсійні внески [6].

Система недержавного пенсійного забезпечення є взаємопов'язаною між багатьма учасниками ринку, такими як банки, реєстратори, зберігачі, інші фінансові установи, тому тут має місце так званий системний ризик. За визначенням К. А. Грем'яницької, системні ризики – це ризики втрат грошових коштів через «непрозорість» самої системи в результаті фінансових «обвалів» суміжних систем – фондового ринку, банківської чи страхової системи. Ці ризики є найбільш важкими, і їх практично неможливо уникнути, а мінімізувати тільки шляхом встановлення «правильних юридичних норм» [3, с. 6]. Системні ризики виникають через існування зв'язків між системою пенсійного забезпечення та іншими сегментами фінансового ринку і економіки в цілому. Криза банківської системи, наприклад, може призвести до стрімкого зниження цін на активи та банкрутства окремих банків, що буде мати вплив на функціонування НПФ. Загальний економічний спад також матиме негативний вплив на пенсійну галузь. Крім падіння цін на активи, він також погіршить фінансовий стан вкладників фондів. Скорочення зайнятості може призвести до більш раннього, в тому числі групового, виходу на пенсію, що викличе необхідність здійснювати пенсійні виплати в умовах негативного інвестиційного доходу та скорочення (припинення) пенсійних внесків.

Адміністративно-законодавчі ризики належать до ризиків, що пов'язані із державними регуляторами і виникають у випадку реалізації незапланованих адміністративних обмежень діяльності суб'єктів ринку, а також змін у законодавстві. Так, зміни у наданні пільг при оподаткуванні чи зміни у порядку ліцензування тих чи інших видів діяльності, що здійснює НПФ, можуть призвести до втрат. Варто зазначити, що інколи нефінансові (для прикладу, часові) втрати мають вагомий вплив на діяльність того чи іншого фонду.

Необхідно також звернути увагу на політичні ризики; ці ризики базуються на негативному впливі політичних змін, що відбуваються в країні. Вони впливають на фінансовий стан учасників бізнес- та соціопроектів, а в кінцевому результаті позначаються і на формуванні фінансових ресурсів для пенсійного забезпечення. Це може бути загострення внутрішньополітичної ситуації в країні внаслідок проведення глобальних політичних заходів, таких як референдуми, вибори; зміни в політичному курсі, що проводиться державою; зміни геополітичної ситуації, що може мати своє відображення в найрізноманітніших формах.

Усі перелічені ризики є далеко не всеохоплюючими, тому цікавим є факт аналізу системи недержавного пенсійного забезпечення іноземними фахівцями, оскільки за кордоном аналітики приділяють більше уваги операційному боку діяльності, зважаючи на чесну конкуренцію та прозорий ринок, але у вітчизняній системі недержавного пенсійного забезпечення все дещо по-іншому. У аналітичному звіті, який підготували спеціалісти Світового банку, також відображені ризики у диверсифікації інвестиційних портфельів, а саме перелік ризиків виглядає так:

1. Ризики, пов'язані з непрозорою конкуренцією (схеми, засновані сектором державного управління, квазіпенсійні продукти страхових компаній і пенсійні рахунки банків можуть зменшити прозорість ринку та перешкодити клієнтам робити вільний та обґрунтований вибір, який дасть їм змогу максимізувати свою пенсію в довгостроковій перспективі).

2. Ризики, пов'язані зі структурою управління фондами і прозорістю (систему необхідно вдосконалити, щоб забезпечити спрямованість її роботи виключно на благо учасників пенсійної схеми – у цьому зв'язку може бути корисним підвищення рівня стандартів щодо поширення інформації та прозорості).

3. Ризики, пов'язані з оцінюванням вартості активів (з практиками бухгалтерського обліку та аудиту, розкриттям/прозорістю цін цінних паперів, що використовуються для оцінювання вартості активів, і роллю зберігачів у процесі оцінювання, – все це необхідно негайно вдосконалювати).

4. Проблеми з розрахунками вартості одиниці пенсійних внесків (оскільки учасники і потенційні учасники пенсійних програм не мають можливості постійно відстежувати вартість одиниці своїх пенсійних внесків, вони не поінформовані належним чином про якість управління активами і не мають належної основи, необхідної для того, щоб зробити вільний і обґрунтований вибір пенсійної схеми, яка відповідатиме їхнім особистим потребам).

5. Ризики, породжені обмеженим набором можливостей для досягнення оптимальної диверсифікації портфеля (неадекватна пропозиція ліквідних цінних паперів, випущених урядом і/або прозорими корпоративними емітентами).

6. Ризик перехресного продажу та маркетингу (ризик, пов'язаний з тим, що брак інформації, неправильна інформація та небажані стимули звужують можливості здійснення вільного та обґрунтованого вибору пенсійної системи) [5, с. 9].

Як бачимо, спеціалісти торкаються глибших боків конкуренції та операційної діяльності НПФ, у тому числі диверсифікації інвестиційного портфеля та ведення бухгалтерського обліку. Торкаючись останнього сектору, а саме бухгалтерського обліку, слід

сказати, що вітчизняна система фінансової звітності є досить-таки далекою від іноземної. Пояснюється це, насамперед, суворими положеннями при складанні звітності за національними стандартами, натомість міжнародні стандарти дають більшу волю до управлінських припущень стосовно відображення тієї чи іншої інформації та отримання певних економічних вигід. Проте Уряд України здійснює певний процес переходу на міжнародні стандарти фінансової звітності, але процес ще не завершився.

ВИСНОВКИ

Отже, підводячи підсумки слід сказати, що вплив ризиків на діяльність НПФ є одним із вирішальних. Особливим є той факт, що вітчизняні НПФ проводять свою діяльність на ринку, який ще тільки розвивається, і тому перелік і спектр ризиків є доволі великим. Задля ефективного управління НПФ менеджмент фонду має вжити заходів для зменшення впливу ризиків, як фінансових, так і нефінансових на діяльність фонду. Звичайно, є фактори ризику, які неможливо зменшити чи передбачити, але принаймні необхідно бути до них готовими.

Беручи до уваги вітчизняне середовище, найвагомішими вбачаються ризики недовіри, оскільки вони прямо впливають на величину капіталізації системи недержавного пенсійного забезпечення. Недовіра громадян до НПФ є фактором стримування до інвестування у забезпечену старість, іншим фактором є також невисокі доходи українського суспільства загалом і недовіра у зв'язку із пережитим періодом шахрайських систем у 90-х роках. Іншим вагомим ризиком вбачається також системний ризик, оскільки рівень пов'язаності фінансових структур в Україні є досить високим, і тому вбачається тут непрозора конкуренція, про що і зазначали спеціалісти Світового банку.

Здійснений аналіз ризиків пенсійної системи може бути покладений в основу розбудови якісно нової системи державного нагляду та контролю в сфері пенсійного забезпечення, що ґрунтуватиметься на моніторингу оцінки ризиків та удосконаленні аналізу статистичної інформації і звітності в сфері пенсійного забезпечення та стати основою на шляху формування методологічної бази оцінки ризиків.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бакаєв Л. О. Кількісні методи в управлінні інвестиціями : [навч. посіб.] / Л. О. Бакаєв. – К. : КНЕУ, 2000. – 151 с.
2. Вітлінський В. В. Кількісне оцінювання ступеня економічного ризику / В. В. Вітлінський // Вісник ЖДТУ. – 2010. – № 1 (51).
3. Грем'яцька К. А. Характеристика ризиків системи недержавного пенсійного забезпечення в контексті діяльності недержавних пенсійних фондів [Електронний ресурс] / К. А. Грем'яцька // Теорія і практика державного управління. – Харківський РІДУ НАДУ при Президентіві України. – № 1 (24). – 2009. – С. 1–8. – Режим доступу

: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2009-1/index.html>. 4. Обґрунтування господарських рішень та оцінювання ризиків : навч. посіб. / [Донець Л. І., Шепеленко О. В., Баранцева С. М. та ін.]; за заг. ред. Донець Л. І. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 472 с. 5. Функціонування добровільних приватних пенсійних систем в Україні: огляд і рекомендації : [за ред. спеціалістів світового банку]. – К. : Світовий банк, 2008. – 40 с. 6. Свенчіцкі М. Виправлення пенсійної системи / М. Свенчіцкі // Дзеркало тижня. – № 17 (797) за 30 квітня – 14 травня 2010 р. 7. Чиж Н. М. Поняття ризику як економічної категорії [Електронний ресурс] / Н. М. Чиж. – Електрон. дан. (1 файл). – 2011. – Режим доступу : http://lib.lntu.info/books/fof/bs/2010/10-076/1_2.html. – Назва з домашньої сторінки Інтернету. 8. Толуб'як В. С. Ризики системи пенсійного забезпечення [Електронний ресурс] / В. С. Толуб'як. – Електрон. дан. (1 файл). – 2011. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvamu_uprav1/2010_4/30.pdf. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.

Дата надходження до редакції – 24.07.2013 р.

УНІВЕРСИТЕТСЬКЕ ЖИТТЯ

Ус Г. О.

Літній інститут УАРМБО-2013 у Східноєвропейському університеті

01–05 липня 2013 р. на базі Східноєвропейського університету економіки і менеджменту проведено навчання в ЛІТНЬОМУ ІНСТИТУТІ УАРМБО-2013 за узагальненим напрямом «Корпоративна соціальна відповідальність бізнесу та освіти: досвід та проблеми взаємодії». Робота Літнього інституту здійснювалась за підтримки Мережі Глобального договору ООН в Україні, в якій активну участь брали такі компанії, як «ДТЕК», «Ернст енд Янг», «Київстар», «Оболонь», «Platinum Bank», «Систем Кепітал Менеджмент», Центр «Розвиток Корпоративної соціальної відповідальності».

Літній інститут мав на меті розгляд кейсів та участь викладачів ВНЗ в інтерактивних сесіях для удосконалення викладання академічного курсу з дисципліни «Корпоративна соціальна відповідальність бізнесу». У заході взяли участь 28 викладачів ВНЗ з різних регіонів та міст України (Житомир, Донецьк, Львів, Одеса, Київ, Харків, Черкаси, Ужгород), у тому числі викладачі СУЕМ.

Керівник Літнього інституту – Ушакова Ніна Миколаївна, Почесний Голова Української Асоціації з розвитку менеджменту та бізнес-освіти, к. е. н, професор, завідувач кафедри менеджменту освіти Університету економіки та права «КРОК», керівник Робочої групи МОН України з розробки матеріалів навчальної дисципліни «Корпоративна соціальна відповідальність» для підготовки фахівців з вищою освітою, керівник Робочої групи Мережі Глобального договору ООН в Україні «Оцінка ефективності КСВ», експерт з розвитку педагогічної майстерності викладачів ВНЗ, організації навчального процесу, нормативної бази та стандартів вищої освіти, науково-методичного забезпечення навчального процесу.

За тематичною програмою Літнього інституту УАРМБО-2013 було розглянуто такі теоретичні аспекти корпоративної соціальної відповідальності:

1. Стан та розвиток соціальної відповідальності в світі та в Україні.
2. Концептуальні основи розвитку корпоративної соціальної відповідальності (КСВ).
3. Цілі, завдання та сфери реалізації корпоративної соціальної відповідальності.

4. Презентація програми курсу «Корпоративна соціальна відповідальність».
5. Досвід впровадження у навчальний процес ВНЗ України дисципліни «КСВ».
6. Конкурентні переваги компанії від впровадження КСВ-стратегії.
7. Оцінка ефективності КСВ.
8. Розробка стратегії КСВ у компанії.
9. «Навіщо банку КСВ?», КЕЙС від PlatinumBank.
10. Соціально відповідальні відносини бізнесу з територіальними громадами: досвід компанії «ДТЕК».
11. Коучингові технології у викладанні КСВ.
12. Соціально відповідальний маркетинг. Брендінг.
13. Інформаційна політика. Нефінансова звітність. Аудит звітів з КСВ.
14. Корпоративна відповідальність компанії «Ернст енд Янг».
15. Формування компетенцій з КСВ в освітньому середовищі України для студентів усіх галузей знань.
16. Екологічні аспекти КСВ.
17. Екологічні програми компанії «Оболонь».
18. Формування відносин з працівниками на засадах КСВ.
19. Соціальна відповідальність освіти.

На практичних заняттях учасники інституту досліджували вплив корпоративної соціальної відповідальності на репутацію компаній, вивчали та аналізували нефінансові звіти по КСВ компаній, рейтинг звітів та проводили ділові ігри за тематикою «Етичні дилеми бізнесу».

Теоретичні та практичні заняття проводили керівники Літнього інституту та представники компаній, які брали активну участь в організації і проведенні Літнього інституту.

Учасники Літнього інституту отримали великий досвід у викладанні дисципліни «Корпоративна соціальна відповідальність» і виказували велику вдячність організаторам Літнього інституту, а особливо професору Ушаковій Ніні Миколаївні, ідейному лідеру УАРМБО.

По закінченні навчання учасники Літнього інституту УАРМБО-2013. отримали свідоцтва про підвищення кваліфікації та сертифікати УАРМБО, а також методичні та навчальні матеріали для удосконалення організації навчального процесу.

**ПРО ВІДКРИТТЯ АСПІРАНТУРИ ЗІ СПЕЦІАЛЬНОСТІ
08.00.11 – математичні методи, моделі та
інформаційні технології в економіці**

Відповідно до рішення атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України щодо діяльності аспірантури та докторантури від 25.04.2013 року розширено перелік наукових спеціальностей в аспірантурі Східноєвропейського університету економіки і менеджменту за спеціальністю 08.00.11 – математичні методи, моделі та інформаційні технології в економіці.

Оголошується набір слухачів до навчання в аспірантурі

Підготовка науково-педагогічних та наукових кадрів у Східноєвропейському університеті економіки і менеджменту здійснюється відповідно до нормативних документів Кабінету Міністрів України та Міністерства освіти і науки України. До таких документів передусім належать: Конституція України, Закон України «Про вищу освіту», Постанова Кабінету Міністрів України від 1 березня 1999 р. № 309 «Про затвердження Положення про підготовку науково-педагогічних і наукових кадрів» (зі змінами, внесеними згідно з Постановами КМ № 960 від 14.06.2000 № 1124 від 27.08.2004 та № 254 від 02.03.2010), Постанова президії ВАКУ України від 9.04.2003 р. № 1-0214 про «Перелік спеціальностей, за якими проводиться захист дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата і доктора наук, присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань» та ін.

Умови проведення вступних іспитів і зарахування до аспірантури

До аспірантури на конкурсній основі приймаються особи, які мають вищу освіту і кваліфікацію спеціаліста або магістра.

Термін навчання з відривом від виробництва не перевищує трьох років, без відриву від виробництва - чотирьох.

Рішення про допуск до складання вступних іспитів до аспірантури приймається приймальною комісією за результатами співбесіди, розгляду реферату та поданих наукових праць з врахуванням письмового висновку передбачуваного наукового керівника.

Вступники до аспірантури складають вступні іспити зі спеціальності (в обсязі навчальної програми для спеціаліста або магістра, яка відповідає обраній ними науковій спеціальності), філософії та однієї з іноземних мов на вибір (англійської, німецької, французької) згідно з навчальними програмами із вищих навчальних закладів IV рівня акредитації, затверджених Міністерством освіти і науки України.

Вступники, які на час вступу до аспірантури склали всі або кілька кандидатських іспитів, рішенням приймальної комісії звільняються від

вступних іспитів до аспірантури, з яких були складені кандидатські іспити, і їм зараховуються оцінки кандидатських іспитів.

Прийом вступних іспитів до аспірантури проводиться предметними комісіями в усній формі.

Кожному аспірантові одночасно з його зарахуванням відповідним наказом ректора призначається науковий керівник, як правило, доктор наук або за рішенням вченої ради кандидат наук.

Документи подавати за адресою: 18036, м. Черкаси, вул. Нечуя-Левицького, 16; відділ аспірантури.

Довідки за телефоном: (0472) 32-72-49, 64-70-55, 64-72-00 (д. е. н. Ус Галина Олександрівна).

Вступники до аспірантури подають на ім'я ректора університету:

- 1) заяву;
- 2) особовий листок з обліку кадрів;
- 3) список опублікованих наукових праць і винаходів (аспіранти, які їх не мають, подають наукову доповідь (реферат) з обраної ними наукової спеціальності);
- 4) медичну довідку про стан здоров'я за формою № 086-у;
- 5) копію диплома про закінчення вищого навчального закладу із зазначенням одержаної кваліфікації спеціаліста і магістра (особи, які здобули відповідну освіту за кордоном, – копію нострифікованого диплома);
- 6) посвідчення про складання кандидатських іспитів (за наявності складених кандидатських іспитів).
- 7) копію паспорта;
- 8) копію ідентифікаційного коду;
- 9) 3 фотографії.

Паспорт та диплом про вищу освіту пред'являються особисто.

ПАСПОРТ СПЕЦІАЛЬНОСТІ **08.00.11 – математичні методи, моделі** **та інформаційні технології в економіці**

I. Формула спеціальності:

Наукова спеціальність, яка досліджує методологічні, теоретичні, науково-методичні і прикладні проблеми, аналізу, функціонування і розвитку соціально-економічних систем і процесів на засадах розробки і застосування методів математичного моделювання, інформаційних систем і технологій.

II. Напрями досліджень:

1. Теоретико-методологічні проблеми математичного моделювання соціально-економічних систем.
2. Моделі та методи дослідження проблем економічної теорії.
3. Моделі та методи програмно-цільового управління економічними системами і процесами.
4. Моделювання процесів управління соціально-економічними системами.
5. Моделювання процесів суспільного відтворення.

6. Моделювання процесів економічного зростання.
7. Прогнозування тенденцій і показників розвитку економічних систем і процесів.
8. Математичні моделі економічної динаміки.
9. Моделювання балансових пропорцій і показників економіки.
10. Математичні моделі та методи формування балансів для різних рівнів управління економікою.
11. Системний аналіз економічних процесів.
12. Моделювання реструктуризаційних процесів в економіці.
13. Моделі і методи формування раціональних організаційно-економічних структур і систем управління в економіці.
14. Моделювання процесів ефективного використання виробничого потенціалу.
15. Моделювання в окремих сферах суспільної діяльності.
16. Аналіз, оцінка, моделювання та оптимізація ризику в економіці.
17. Системи підтримки прийняття рішень.
18. Методи штучного інтелекту в економіці.
19. Моделі, методи та інформаційні технології функціонування систем моніторингу в економіці.
20. Теоретико-методологічні проблеми інформатизації суспільства, побудованого на знаннях.
21. Впровадження нових комп'ютерних технологій та обробки статистичної інформації.
22. Формування інтегрованих інформаційних баз даних за результатами статистичних спостережень.
23. Нові інформаційні та комунікаційні технології.
24. Гіпертекстові та мультимедійні технології в соціально-економічних системах.
25. Геоінформаційні системи в економіці.
26. Економічні й організаційні проблеми інформаційної діяльності, створення інформаційного простору об'єкта.
27. Безпека та надійність інформаційних систем.
28. Методи та моделі управління проектами інформатизації.
29. Економічна ефективність розроблення, впровадження та функціонування інформаційних систем і технологій.
30. Методи системного аналізу, оптимізації, управління в інформаційних системах.
31. Системи управління базами даних і знань.
32. Інструментальні засоби проектування та створення управлінських інформаційних систем.

НАШІ ЮВІЛЯРИ

Колектив Східноєвропейського університету економіки і менеджменту щиро вітає ювілярів з днем народження.

Від усієї душі бажаємо їм невичерпної енергії і оптимізму, міцного здоров'я, душевного тепла і сімейного затишку, справжнього людського щастя, достатку і благополуччя, нових плідних успіхів і звершень.

Нехай у ваших задумах буде мудрість, у службових справах – підтримка однопідприємців, у серці – добре і сонячно від людської вдячності.

Бажаємо, щоб ваш шлях був наповнений новими злетами й досягненнями, а все добро верталось сторицею.

Творчої наснаги та великих успіхів у житті та професійній діяльності.

Із **75-річчям** вітаємо КУЗЬМИЧОВА Геннадія Петровича – заступника ректора із зовнішніх зв'язків, організаційно-виховної та рекламної роботи.

Із **65-річчям** вітаємо ГОЛОДОВА Олександра Георгійовича – професора кафедри теорії і практики перекладу та компаративістики.

НАШІ АВТОРИ

Бакурова А. В., д. е. н., доцент, завідувач кафедри економічної кібернетики та статистики Класичного приватного університету

Баранцева С. М., к. е. н., доцент кафедри прикладної економіки Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського

Богач К. С., аспірант кафедри менеджменту виробничої сфери Державного вищого навчального закладу «Національний гірничий університет»

Височан О. С., к. е. н., доцент кафедри обліку та аналізу Національного університету «Львівська політехніка»

Гриднева Д. В., к. е. н., заступник завідувача кафедри обліку і аудиту Східноєвропейського університету економіки і менеджменту

Демидов О. А., к. е. н., завідувач кафедри економіки підприємства Східноєвропейського університету економіки і менеджменту

Дмитрук Б. П., к. е. н., професор, завідувач кафедри обліку і аудиту Східноєвропейського університету економіки і менеджменту

Іванилова О. А., к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів і кредиту Східноєвропейського університету економіки і менеджменту

Кавтарадзе В., аспірант Східноєвропейського університету економіки і менеджменту

Кашуба Я. М., к. е. н., доцент, професор кафедри теоретичної та прикладної економіки Інституту економіки і менеджменту Національного університету «Львівська політехніка»

Книшенко Т. М., к. е. н., доцент, доцент кафедри економічної кібернетики Донецького національного технічного університету

Ковтун О. А., к. держ. упр., доцент, доцент кафедри фінансів і кредиту Східноєвропейського університету економіки і менеджменту

Кондратюк О. І., асистент кафедри економіки підприємства Національного університету водного господарства та природокористування

Кузьмінов Є. В., к. е. н., доцент кафедри економічної кібернетики Східноєвропейського університету економіки і менеджменту

Кучерова Г. Ю., к. е. н., доцент кафедри фінансів і кредиту Класичного приватного університету

Манжос С. Б., докторант кафедри фінансів та банківської справи Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка

Миронова Л. Г., д. е. н., доцент, професор кафедри економічної кібернетики та статистики Інституту економіки Класичного Приватного Університету

Павлів В. В., аспірант кафедри міжнародних фінансів Українського державного Університету фінансів та міжнародної торгівлі

Смирнов Є. М., к. е. н., доцент кафедри прикладної економіки Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського

Ус Г. О., д. е. н., доцент, проректор з підготовки наукових кадрів Східноєвропейського університету економіки і менеджменту

Шульга В. І., к. е. н., доцент кафедри економічної кібернетики та інформаційної діяльності Східноєвропейського університету економіки і менеджменту

SUMMARY

Myronova L.

RATING ESTIMATION MODEL OF SECURITIES BASED ON PFTS ACTIVITY

In this article the application of rating estimation in security market activity is grounded. A structure model for an integrated index of security attraction based on which the rating estimation is being made is given. The model was tried and tested on the base of PFTS securities. The received rating has been analyzed using different individual indexes converting to integral ones.

Us G.

CONCEPTUAL FRAMEWORK OF ADAPTIVE KNOWLEDGE CONTROL SYSTEMS FORMATION AT UNIVERSITIES

The article describes the conceptual framework of adaptive knowledge control systems formation of higher education. The models and methods that are used in the formation of adaptive knowledge control systems of universities are given.

Dmytruk B.

GLOBALIZATION IS THE OBJECTIVE AND UNCONTESTED PROCESS OF CIVILIZATION DEVELOPMENT AND THE BASIC PREMISE IN SOLVING WORLD COMMUNITY PROBLEMS

The article deals with the theoretical and methodological foundations of globalization as a basic precondition for solving the major problems of the planet. The features and trends of the world economy globalization and the reasons for the transition to a new era, the era of globalization are analyzed. Conditions of globalization as an objective and uncontested process of the global community are grounded.

Kashuba Ya.

SCIENTIFIC BACKGROUND OF ENTREPRENEURSHIP STRATEGY FORMATION AT THE DOMESTIC LEVEL

The author presents an outline of theoretical studies on national entrepreneurship strategy formation, defines current research trends. The author offers to create a monitoring system with assigned executives responsible for strategy implementation that will focus on global trends.

Kuzminov Ye.

**EFFICIENCY ESTIMATING METHOD MODELLING
OF A COMPANY SITE**

The author offers to use complex approach with web analytics service Google Analytics application and modern instrument panel design KPI-Klipfolio application to create an interactive system for company efficiency estimation in real-time mode.

Gridneva D.

**RENEWABLE PROCESSES FEATURES OF
AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE**

The features of renewable processes in agricultural sector of Ukraine are defined. The dynamics of agricultural production profitability in Ukraine is analyzed. Scientifically based and actual consumption of basic products per capita in Ukraine and abroad is investigated.

Barantseva S.

**METHODICAL APPROACH TO BUSINESS PERFORMANCE
EVALUATION BY TAKING INTO ACCOUNT SOCIAL
RESPONSIBILITY**

The article analyzes the theoretical approaches to evaluation of the effectiveness of a company. The scheme of enterprise efficiency is analyzed by taking into account social responsibility. This scheme was tried and tested on the base of commercial enterprises.

Bakurova A.

**STATISTICAL ANALYSIS OF MOTOR FREIGHT
TRANSPORTATIONS WITH THE USE OF COGNITIVE
MODELLING METHOD**

In the article complex combination of statistical analysis methods and cognitive modelling is offered for the organization of motor transport freight transportations monitoring. This approach allows to take into account the particular branch features of statistical information and reach leading decisions on motor transport freight transportations development.

Knyshenko T.

**THE MODELLING OF THE RESOURCES DISTRIBUTION
WAYS IN THE ECOLOGICAL SOCIO-ECONOMIC SYSTEM
BASED ON THE GOLDEN PROPORTION**

In the article the principles of the resources distribution ways in ecological socio-economic system based on the gold proportion are shown. The analysis gave the possibility to estimate the accordance of the final use categories of gross domestic product by functional classification to different ways.

Demydov O.

**FEATURES OF THE MANAGEMENT ACCOUNTING
TOOLS APPLICATION TO THE INDUSTRIAL
ENTERPRISES PRICING POLICY**

The paper proposes and substantiates trends of efficiency improvement and the impact of management accounting tools on enterprise pricing policy. The ways of selection of output cost determination system, the ways of determination of requirements to the keyword parameters of each product efficiency output are investigated. The decision-making behaviour towards manufacturing enterprise product pricing is offered.

Smyrnov Ye.

**COMPETITIVE RISK IN ENTERPRISE
COMPETITIVENESS MANAGEMENT**

In the article the scientific rationale for competitive risks properties that define its essence and specific management principles is presented. It is proved that the competitive risks form a separate class of enterprise risks and require special methods of relieving that differ from modern risk-management theory.

Kavtaradze V.

**THE INTEREST AGREEMENT MODELLING UPON
THE GOALS DETERMINATION OF PHARMACEUTICAL
BRANCH DEVELOPMENT**

The main subjects whose interests influence the pharmaceutical branch development are emphasized. The groups of conflict and common interests are analyzed. The applicability of cognitive and reflexive modelling for searching a balance concerning conflict interests was substantiated to define the main goals of pharmaceutical branch development.

Bogach K.

**APPROACHES TO COAL MINES WASTES HANDLING
ACCORDING TO THE PRINCIPLES OF ENVIRONMENTAL
AND ECONOMIC POLICY**

Approaches to coal mines wastes handling according to the principles of environmental and economic policy are determined. Theoretical studies were brought to the level of specific proposals to improve the management of recycled materials usage that can be included in the environmental and economic development strategies of coal enterprises.

Kondratyuk O.

**THE FEATURES OF THE ECOLOGICAL AND ECONOMIC
EFFICIENCY OF NATURAL RESOURCES USE IN
RECREATION AND TOURISM DETERMINATION**

In the article the features of the research of the ecological and economic efficiency of natural resources use in recreation and tourism are defined.

Ivanylova O.

**STRUCTURED APPROACH TO THE ANALYSIS OF THE
CONCEPT «FINANCIAL ENGINEERING»**

The definition "financial engineering" is analyzed with the use of a structural approach. This research shows that there is no complete definition of this concept in modern scientific literature. The aim and methodology of economic activity in the financial system are insufficiently explored.

Kucherova A.

DEVELOPMENT TRENDS OF PUBLIC FINANCIAL CULTURE

The main points and the importance of financial education, awareness and competence are investigated. The results of the analysis of financial awareness level are summarized. The development trends of public financial culture are represented.

Kovtun O.

**TYPICAL ISSUES OF SOCIAL AND ECONOMIC ESSENCE
OF HOUSEHOLD FINANCIAL ACTIVITY**

In the article the application of the conceptual framework on household finances according to the levels of the economy is grounded. The definitions of such notions as "household financial management", "household financial planning" and "household financial activity" are given. The structure of household financial activity and personal finance management system is offered.

Manzhos S.

ASPECTS OF BANKS CRISES TYPOLOGY STUDY

The article deals with the aspects of banks crises typology. The systematic classification of banking institutions crises according to different criteria is conducted. This classification can be used to estimate the bank crisis and the risk of bankruptcy.

Shulga V.

**INVESTMENT AND PAYMENT FLOW MANAGEMENT
IN THE PROCESS OF INVESTING IN FINANCIAL
INSTRUMENTS WITH FIXED INCOME**

In the article fundamental characteristics of financial tools with the fixed income have been analyzed. The role of investment processes and the investment environment in modern economic conditions is defined. It is offered to improve methodological approaches to investments as information category which involves sources, kinds of the property and the form of supplying information.

Vysochan O.

OFF-BALANCE ACCOUNTING IN TOURIST ENTERPRISES

In the article the possibilities of off-balance sheet information on accounting for assets and liabilities are analyzed. Peculiarities of documenting transactions with off-balance sheet accounting of the leased property and assets under custody are researched. Some aspects of off-balance sheet accounting contractual obligations and forms of strict accounting of tourist enterprises are improved. Promising directions of further scientific research in order to improve the off-balance sheet accounting for tourist enterprises are singled out.

Pavliv V.

NON-STATE PENSION FUNDS RISK

In the article the risks in the system of non-state pension provision and their influence on the funds activity are analyzed. Besides, the importance of other financial and non-financial risks for non-state pension funds activity is investigated.

The subject of this article is insufficiently explored although its practical value is particularly important because of Ukrainian financial integration into global economy.

ЗАПРОШУЄМО АВТОРІВ ДО СПІВПРАЦІ

У Східноєвропейському університеті економіки і менеджменту видається фаховий журнал «Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту».

Затверджено Постановою президії ВАК України від 10 листопада 2010 року № 1-05/7 (Бюлетень ВАК України, № 12, 2010).

Науковий журнал «Вісник СУЕМ» друкує статті за такими напрямками:

- економіка і організація,
- фінанси і кредит,
- інвестиції і ринок,
- бухгалтерський облік та аудит,
- сучасний менеджмент,
- проблеми маркетингу,
- дослідження молодих вчених.

Журнал виходить два рази на рік, статті приймаються до 15 квітня та 15 жовтня кожного року.

Статті слід надсилати електронною поштою на адресу journal3.suem@gmail.com. Після прийняття редакцією до друку (перевірки на відповідність вимогам та рецензування членами редколегії) необхідно подати (або надіслати поштою) до редакції журналу рукопис статті у паперовій формі, кожна сторінка підписана автором (авторами). Окремо подаються відомості про автора (ПІБ, місце роботи, посада, науковий ступінь, вчене звання, адреса, телефон, адреса електронної пошти).

Максимальна кількість співавторів – не більше чотирьох.

Автори, які не перебувають з Університетом у трудових відносинах, подають **рецензію доктора наук** з висновком «Стаття відповідає вимогам ВАК України та рекомендується до друку у науковому журналі «Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту».

Автори, які є аспірантами або здобувачами Університету, подають **висновок наукового керівника**.

Статті, що відхилені рецензентами, повертаються авторам на доопрацювання. Доопрацьована стаття надсилається до редакції в тиждневий термін. Рукопис статті автору не повертається.

Автори оплачують вартість публікацій у розмірі **300 грн за обсяг 0,5 авторських аркушів (20 000 символів) та вартість поштових витрат (30 грн)**. При бажанні співавтора мати окремий екземпляр додатково сплачується **80 грн**. Оплата здійснюється після прийняття Редколегією позитивного рішення (автор повідомляється електронною поштою).

Копія квитанції про оплату подається електронною поштою.

Оплата у готівковій формі здійснюється в касі Університету, а безготівковою формою за такими платіжними реквізитами:

Одержувач платежу: ТОВ ВНЗ «СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І МЕНЕДЖМЕНТУ», код 14204539 МФО 354789, р/р 2600700025653 АТ «Укресімбанк», вул. Н.–Левицького, 16, м. Черкаси, 18036 (призначення платежу: за друк статті, із зазначенням прізвища автора).

Обов'язкові елементи статті:

- **УДК** даної теми дослідження (зазначається у лівому кутку вгорі);
- **дані про автора** (українською, російською та англійською мовами): прізвище, ім'я та по батькові; науковий ступінь, вчене звання; місце роботи (навчання), посада;
- **назва статті** (українською, російською та англійською мовами);
- **анотація** (українською мовою);
- **ключові слова** (не менше трьох та не більше восьми);
- **постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями;**
- **аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується дана стаття;**
- **формулювання цілей статті (постановка завдання);**
- **виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;**
- **висновки з даного дослідження і перспективи подальшого дослідження даної теми;**
- **анотація англійською мовою (Summary)** (виділяється курсивом);
- **література** (не більше десяти посилань на наукові джерела; посилання подаються по тексту у квадратних дужках; на кожне використане джерело, зазначене у розділі «література», по тексту повинно бути не менше одного посилання).

Вимоги до оформлення статті:

- редактор – Microsoft Word (розширення файлу doc або rtf);
- формат редактора для формул – Microsoft Equation;
- шрифт тексту – Times New Roman, 12 кегль;
- інтервал між рядками – 1;
- береги: лівий, правий, верхній, нижній – 4 см;
- для рисунків та таблиць: шрифт – Times New Roman, 10 кегль, інтервал між рядками – 1;
- рисунки, таблиці, діаграми створюються з використанням чорно-білої гами; кольорові графічні об'єкти, заливки та зноски не допускаються!
- обсяг статті (зі списком використаної літератури, таблицями, схемами тощо) 8–13 сторінок формату А4;
- матеріал статті оформлюється із зазначенням відповідних розділів;
- бібліографічний опис у списку джерел наводиться у відповідності до вимог ВАК України.

За відсутності одного з перелічених компонентів, наявності великої кількості стилістичних, орфографічних і граматичних помилок, а також при оформленні, що не відповідає вимогам, матеріали Редколегією до розгляду не приймаються, не рецензуються та не повертаються автору.

Адреса редакції: вул. Н.-Левицького, 16, Черкаси, 18036.

Відповідальний секретар журналу Дешевенко Людмила Петрівна,
Тел. (0472) 64-72-00 (внут. 101).

ВІСНИК СУЕМ № 2 (15), 2013

Науковий журнал

Засновник, редакція, видавець і виготовлювач
Східноєвропейський університет економіки і менеджменту

Свідоцтво про державну реєстрацію
серія КВ № 16612 – 5084Р від 23.04.2010.

Редактор О. М. Строгалова

Підписано до друку 20.08.2013. Формат 84x108/16.
Друк різнографічний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 14,9. Тираж 100 прим. Зам. № 91.
Адреса редакції, видавця, виготовлювача: 18036, м. Черкаси, вул. Н. Левицького, 16
Телефон редакції (0472) 71-25-96, факс (0472) 64-73-00,
e-mail: journal3.suem@gmail.com

Надруковано на обладнанні СУЕМ

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 3734 від 17 березня 2010 р.

Видається за рекомендацією Вченої ради СУЕМ

Статті проходять рецензування. Передрук і переклади матеріалів,
опублікованих у журналі, дозволяються лише зі згоди автора та редакції.
